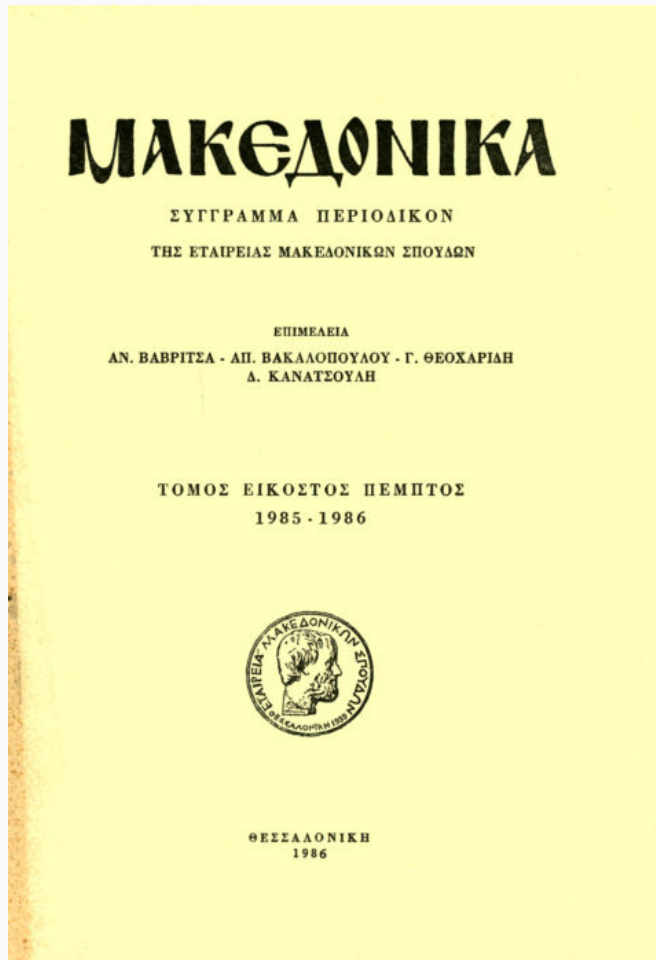


Μακεδονικά

Τόμ. 25, Αρ. 1 (1986)



Τα σημειώματα των εκκλησιαστικών βιβλίων Καστοριάς

Γιώργος Γκολομπίας

doi: [10.12681/makedonika.230](https://doi.org/10.12681/makedonika.230)

Copyright © 2014, Γιώργος Γκολομπίας



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκολομπίας Γ. (1986). Τα σημειώματα των εκκλησιαστικών βιβλίων Καστοριάς. *Μακεδονικά*, 25(1), 297–360.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.230>

ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Πάνω από τις μισές εκκλησίες της Καστοριάς διασώζουν πολύ έντυπα εκκλησιαστικά βιβλία, που ο αριθμός τους ποικίλλει ανά εκκλησία και ανέρχεται συνολικά σε 120 περίπου για τους σιδώνες 160-180 και σε 60 επιπλέον για το α' μισό του 19ου¹. Μαζί με τα 21 χειρόγραφα 13ου-17ου αι. που φυλάγονται στο δεσποτικό μέγαρο² και το χφ. του 14ου αι. στον Άγ. Σπυρίδωνα (βλ. παρακ.), τα παλαιότευπα αυτά αποτελούν φαίνεται τα μόνα υπομεινάρια που βρίσκονται σήμερα στην πόλη³ μιās ιδιαίτερα πλούσιας κληρονομιάς χειρόγραφων και έντυπων βιβλίων που υπήρχαν στις εκκλησίες της, ιδίως στις ενοριακές, και στα άρχοντικά της ως τα τέλη του περασμένου αιώνα⁴ (μικρό αναλογικά μέρος της κληρονομιάς αυτής μεταφέρθηκε

1. Μέρος τών βιβλίων καταγράφηκε από την 11η Έφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων τα έτη 1975-1977 (βλ. Κ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, Τα παλαιά ελληνικά βιβλία στις εκκλησίες της Καστοριάς, «Μακεδονικά» 20, 1980, 237-252). Μία προσεκτικότερη και συστηματικότερη έρευνά μου σε κάθε ναό έγινε ή αιτία να βρεθούν πολλά βιβλία, που έμειναν ακατάγραφα στην παραπάνω εργασία (βλ. στη συνέχεια)· συγκεκριμένα, βρέθηκαν 43 επιπλέον βιβλία 16ου-18ου αι. (το 21 από αυτά άκέφαλα) και 43 άκόμη τών ετών 1800-1850 (τά 14 άκέφαλα), δηλ. τα βιβλία 16ου-18ου αι. αύξηθηκαν κατά 50% και του α' μισού του 19ου αι. σχεδόν τετραπλασιάστηκαν (πρβλ. δ.π., 245-246, πίν. Α', και 251, πίν. Γ').

2. Μαζί με διάφορα σπαράγματα· βλ. Α. Πολίτη, Συνοπτική άναγραφή χειρογράφων ελληνικών συλλογών, Θεσσαλονίκη 1976, 29-32 (όπου και ή προγενέστερη σχετική βιβλιογραφία).

3. Χωρίς να άποκλείεται πάντως άξιόλογα παλιά βιβλία να διατηρούνται άκόμη σε κάποια άρχοντικά της ή και στο μητροπολιτικό μέγαρο—πέρα από τα 21 χφφ. που ήδη άναφέρθηκαν.

4. Βλ. π.χ. Φ. Βαφείδη, Κώδιξ της Ιεράς Μητροπόλεως Καστοριάς και τινα εκκλησιαστικά βιβλία άποκείμενα εν τισι τών εκκλησιών αυτής, «Εκκλησιαστική Άλήθεια» 20 (1900) 108 («ήκούσαμεν, ότι πολλά πρό έξηκονταετίας χειρόγραφα και ή μεμβράνια διεσώζοντο εν τε τή Ιερά Μητροπόλει και τοίς λοιπόις ναοίς τής πόλεως, και ότι πολλά τούτων άλόγως διεσκριπίστησαν και κατεστράφησαν, τών κυριών τών άρχόντων (...) μεταχειριζομένων τά φύλλα τών χειρογράφων εν ταίς ήλακάταις αυτών πρός περιδουσι και συγκράτησιν του όπερ εκλωθον έρίου») και Π. Τσαμισή, Η Καστορία και τα μνημεία της, Άθήναι 1949, 96 («περί τών εν τοίς ναοίς τής πόλεως ύπαρχόντων βιβλίων, χειρογράφων επί μεμβράνης, και άλλων πολλού λόγου άξίων, (...) ήκούσαμεν ότι έχάσαμεν θησαυρόν δν είχομεν κυρίως εν τοίς ναοίς Παναγίας του Άγίου Θωμά, Παναγίας Έλεούσης, Άγίου Λουκά, και ναού Άγίας Πα-

και σώζεται: στην 'Αθήνα, στην 'Εθνική Βιβλιοθήκη)¹. Και τὰ ἴδια ὅμως, μαζί με ἄλλα πολυτίμητα ἐκκλησιαστικά σκεύη, χρόνο με τὸ χρόνο λιγοστεύουν ἀπὸ φυσικὲς φθορὲς (ὕγρασία, τρωκτικά κ.λ.)² ἢ ἄλλους ἀνεξακρίβω-
βότους λόγους³ μ' ἓναν πολὺ ἀνησυχητικὸ ρυθμὸ, γεγονὸς ποὺ ἀπαραίτητα

ρασκευῆς, ἐξ ὧν πολλὰ ἐκλάπησαν τινὰ δὲ καὶ ἐπωλήθησαν». Γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἀρχοντικῶν Μάλκου καὶ Καραμίνια βλ. δ.π., 206 («ἐχρησιμοποίησαν αὐτὰ (τὰ χειρόγραφα) ἀντὶ ξύλων εἰς τὸν φούρνου»). Ἐνδεικτικὸ τοῦ ἄλλοτε πλοῦτου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μητρόπολης εἶναι ὅτι ὁ Καστοριανὸς γιατρὸς Κωνσταντῖνος Μιχαὴλ ἀφῆρθε σ' αὐτήν, τὸ 1818, «ἐξακόσια κοματια βιβλία, τῆς ἱατρικῆς τέχνης, εἰς ἰταλικά φραντζέξικα γερμανικά, καὶ ἑλληνικά», ὁ ἐπίσης Καστοριανὸς ἱατροφιλόσοφος Θωμᾶς Μανδακάσης δώρησε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. «τριάντα πέντε κομμάτια βιβλία (...), λογικὰς τοῦ εὐγενίου, τόμους τῆς θεολογίας τοῦ βρυνείου, καὶ φυσικὴν τοῦ θεοτόκη», ἐνῶ στίς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. ὁ Ράλλης Μουσελίμης ἀφῆρθε «ἐν Εὐαγγέλιον εἰς γλῶσσαν ἀρραβικὴν, ὅκτω τόμους τοῦ χρυσοστόμου, ἐν νόμηνον ἀρμενοπούλου» (βλ. Κώδικα Μητρόπολης Καστοριάς 'Εθν. Βιβλ. 'Ελλ. 2754, φ. 16, 15 καὶ 3' γιὰ τὴ δωρεὰ τοῦ Κων. Μιχαὴλ πρβλ. Π. Τ σ α μ ἰ σ η, δ.π., 89 καὶ 93' καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῶν 5 κωδίκων τῆς Μητρόπολης ἀναφέρονται βιβλία ποὺ ἀνήκαν ἢ ἀφιερῶνονταν σὲ ἐκκλησίες τῆς πόλης, ἐνῶ στὸ χφ. EBE 2681, φ. 115', ἀπαριθμοῦνται τὸ βιβλία τῆς Παναγίας 'Ελεούσας κατὰ τὸ 16ο αἰ.).

1. Πρόκειται γιὰ 69 τουλάχιστον χειρόγραφα 11ου-19ου αἰ. (βλ. ἀπαριθμησὴ τους σὲ ὑποσημ. τῆς σ. 301' γιὰ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἢ προέλευσὴ τους ἀπὸ τὴν Καστοριά δὲν εἶναι ἀπολύτως σίγουρη). Ἀνάμεσά τους συγκαταλέγονται καὶ οἱ πέντε σημαντικοὶ κώδικες τῆς Μητρόπολης Καστοριάς (ὅπ' ἀρ. EBE 2751/52/53/54/55), οἱ τόσο σημαντικοὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης (γι' αὐτοὺς βλ. ἐνδεικτικὰ Π. Τ σ α μ ἰ σ η, δ.π., 96-100). Τὰ παραπάνω χειρόγραφα, «συμποσούμενα εἰς ἑπτὰ κιβώτια» (βλ. Γ. Χ ρ η σ τ ἰ δ η, Αἰ ἐκκλησιαί τῆς Καστορίας, «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 6, 1922, 129), παραλήφθηκαν τὸ 1913 ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ἀπὸ τὸν Θ. Βολίδη, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα—τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 11ου αἰ. EBE 57, «τὸ πολυτιμότερον τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης» κατὰ τοὺς I. καὶ Α. I. Σ α κ κ ε λ ἰ ω ν α (Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1892, 11—ποῦ δωρήθηκε τὸ 1873 ἀπὸ τὸν Γεώργιο Ἀντωνίου Γέροντα (βλ. δ.π. καὶ Π. Τ σ α μ ἰ σ η, δ.π., 223-224' γιὰ τὶς μικρογραφίες τοῦ βλ. π.χ. Α. Μ α ρ α β ᾱ - Χ α τ ζ η ν ἰ κ ο λ ὀ ο υ καὶ Χ. Τ ο υ φ ε ς ἦ - Π ἰ ἄ σ χ ο υ, Κατάλογος μικρογραφῶν βυζαντινῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, τ. 1, Ἀθήναι 1978, 109-118 καὶ εἰκ. 216-231), καὶ ἄλλα τρία—τὰ χφ. EBE 3003, 3004 καὶ 3104—ποῦ προσκλήθηκαν «ἐξ ἀγορᾶς παρὰ Παντελῆ Τσαμίση γυμνασιάρχου Καστορίας» τὰ ἔτη 1936 καὶ 1948 (βλ. «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος. Τμῆμα χειρογράφων καὶ ὁμοιοτύπων. Περιγραφικὸς κατάλογος χειρογράφων κωδίκων», ἀπὸ ὅπου καὶ ἀντὼ τὰ στοιχεῖα γιὰ ὅσα χφ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ἀναφέρω στὴ συνέχεια, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω 5 κώδικες τῆς Μητρόπολης, ποὺ ἐξέτασα ὁ ἴδιος). Πιθανὸν στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη νὰ ὑπάρχουν καὶ παλαιότυπα ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴν ἐνδειξὴ ἀνεύρεσης: «μεταξὺ τῶν ἐκ Καστορίας κτλ. ἐντύπων» γιὰ τὰ χφ. EBE 2648 καὶ 2649.

2. Π.χ. ποντίκια κατέστρεψαν πρὶν λίγα μόλις χρόνια τὸ Μνηαῖο Αὐγούστου τοῦ 1729 στὸς Ἄγ. Ἀποστόλους Σερβιώτη (βλ. παρακάτω, σ. 331, ὑποσημ. 1).

3. Περίπου 20 παλαιότυπα ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς ποὺ ἀσχολήθη-

ἐπιβάλλει τὴ λήψη μέτρων γιὰ τὴ συντήρηση καὶ διάσωσή τους, ἂν δὲν θέλουμε νὰ ξεαφανιστοῦν κι αὐτὰ μὲ τὸν καιρὸ.

Στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω βιβλία, σὲ διάφορα σημεῖα τους, ἰδίως στὰ πορτάφυλλα καὶ στὶς ἐσωτερικὲς ὄψεις τῶν σταχώσεών τους, ὑπάρχουν ποικίλα σημειώματα, ποὺ ὀφείλονται κατὰ κανόνα στοὺς ἱερωμένους τῆς ἐνορίας (μαχσλᾶ), ὅπου κατὰ καιροὺς ἀνῆκε τὸ κάθε βιβλίο, ἀλλὰ κόποτε καὶ σὲ ἀρχικοὺς κτήτορες, ψάλτες ἢ ἄλλα πρόσωπα ποὺ σχετίζονταν ὀψωδῆποτε μὲ τὴν ἐκκλησία. Τὰ σημειώματα αὐτά, γραμμένα συνήθως ἀπὸ «ἀγροῖκο» χέρι καὶ γεμάτα ἀνορθογραφίες, εἶναι συχνὰ πάρα πολὺ δυσανάγνωστα, ὅταν μάλιστα εἶναι καὶ φθαρμένα, ξεθωριασμένα ἢ ἐνμέρει ἀποκομμένα. Μὲ δύναμη καὶ παραστατικότητα καὶ μὲ γλώσσα αὐθόρμητη, χωρὶς ἐπιτήδευση, δίνουν ποικίλα ἱστορικὰ στοιχεῖα (ἐκκλησιαστικά, δημογραφικά, κοινωνικά, ἐκπαιδευτικά κ.λ.), χρήσιμα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Καστοριάς καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ γενικότερα¹. Χρονικὰ καλύπτουν τοὺς τέσσερις τελευταίους αἰῶνες (τὰ πιὸ πρόσφατα ἀπέχουν μόλις λίγες δεκαετίες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας) καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ μίαν ἐντυπωσιακὴ ὁμοιογένεια στὴ γλώσσα, στὴν ἔκφραση καὶ ἰδίως στὸ πνεῦμα, ὅσο κι ὅν ἀπέχουν χρονικὰ μεταξὺ τους. Κατὰ σειρά συχνότητας² μποροῦν νὰ χωριστοῦν στὶς ἐξῆς κατηγορίες:

καν παλιότερα μὲ τὴν Καστοριὰ (Γ. Χ ρ η σ τ ῖ δ η, ὁ.π., Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Καστορίας, «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» 4, 1938, καὶ Π. Τ σ α μ ῖ σ η, ὁ.π.), ποὺ ὅλα τους σχεδὸν περιεῖχαν σημαντικότερες ἱστορικὲς ἐνθυμήσεις, δὲν ἔγινε δυνατό νὰ ἐντοπιστοῦν σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς πόλης (βλ. μεθεπόμενη ὑποσημ.). Δυστυχῶς μαζί τους ἔχουν ξεαφανιστεῖ καὶ τὰ περισσότερα ἐκκλησιαστικὰ σκεῦη ποὺ ἀναφέρουν οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς (δυσκοπότητα, ἀντιμῆνεια, δίσκοι κ.λ.). Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ 1977, ποὺ τελείωσε ἡ καταγραφή τῆς 11ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, μέχρι σήμερα, ἔχουν χαθεῖ ἄλλα 6 βιβλία (μὲ ἀρ. καταλόγου 11ης Ἐφορ. Βυζ. Ἀρχαιοτ. 9/1, 23/1, 39/9, 44/10, 48/6 καὶ 49/1· βλ. παρακ.).

1. Γιὰ τὶς ἐνθυμήσεις καὶ τὴ σημασία τους βλ. π.χ. Α. Ἀ γ γ ἔ λ ο υ, Ἡ λογοτεχνία ἀπὸ τὸν 15ο ὡς τὸν 17ο αἰ., «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τ. 10, Ἀθήνα 1974, 402-404.

2. Ἡ σειρά συχνότητας ἀναφέρεται στὰ σημειώματα ποὺ σώζονται σήμερα. Ὁπως ὁμως προαναφέρθηκε (βλ. σ. 298; ὑποσημ. 3) δυστυχῶς κατὰ περίεργο τρόπο ἔχουν χαθεῖ τὰ βιβλία μὲ τὶς σημαντικότερες ἱστορικὲς ἐνθυμήσεις (ἐπιδρομὲς Ἀρβανιτῶν, διορισμοὺς μητροπολιτῶν κ.λ.· μερικὲς ἀπ' αὐτὲς εἶχαν τὴ μορφή Βραχέων Χρονικῶν). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τὶς πολλὰς ἐνθυμήσεις ποὺ ἀναφέρει ὁ Τσαμίσης βρέθηκε μόνο τὸ 1/5 (γιά ὅσες δὲν βρέθηκαν βλ. Π. Τ σ α μ ῖ σ η, ὁ.π., 32, 33, 34, 44, 46, 47, 48, 69, 70, 134, 140, 141, 145, 152, 177, 180· ἐπίσης δὲν βρέθηκαν οἱ ἀναφερόμενες ἀπὸ τοὺς Χ ρ η σ τ ῖ δ η, ὁ.π., (170), 343, (344), 345, 389, (390), καὶ Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο, ὁ.π., (185)—μὲ παρένθεση δηλώνονται οἱ παραπομπὲς σὲ ἐνθυμήσεις ποὺ ἀναφέρει καὶ ὁ Τσαμίσης). Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι συγκρίνοντας τὸ κείμενο τῶν ἐνθυμήσεων ποὺ βρέθηκαν μὲ ἐκεῖνο ποὺ δίνουν οἱ Τσαμίσης καὶ Χρηστίδης, ἀλλὰ καὶ συγκρίνοντας μεταξὺ τους ἐνθυμήσεις ποὺ παραθέτουν καὶ οἱ δύο (πρβλ. π.χ. Γ. Χ ρ η σ τ ῖ δ η, ὁ.π.,

α) Κτητορικά-αφιερωτικά· πολύ συχνά συνδυάζονται με κατάρα ένα-ντίον εκείνου που θά τολμοῦσε νὰ ἀφαιρέσει τὸ βιβλίον ἀπὸ τὴν ἐκκλησία στὴν ὁποία αὐτὸ ἀφιερώθηκε (ἐπιτίμιο).

β) Ἀπλὴ ἀναγραφή ἑνὸς ἢ περισσότερων ὀνομάτων (τὰ πολλὰ συνήθως γὰ νὰ μνημονεύονται), μαζί με τὴ χρονολογία καὶ κάποτε με τὴν ιδιότητα τοῦ γράφοντος.

γ) Ἐνθυμήσεις κοινωνικῶν γεγονότων (θάνατοι, χειροτονίες ἐφημερίων, ἀγορές, βαφτίσεις κ.λ.).

δ) Ἐνθυμήσεις τῶν τιμῶν διαφόρων εἰδῶν.

ε) Ἐνθυμήσεις φυσικῶν φαινομένων (χιόνι, χαλάζι, σεισμοὶ καὶ ἰδίως τὸ χεμιωνιάτικο πάγωμα τῆς λίμνης¹, ἡ ὁποία δεσπόζει στὸ φυσικὸ περιβάλλον τῆς πόλης).

στ) Ἐνθυμήσεις ἱστορικῶν γεγονότων, με τοπικὸ (ἀνακαινισμὸς τῆς Μητροπόλεως, ἀπελευθέρωση τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κ.λ.) ἢ γενικότερο ἐνδιαφέρον (*απέθανεν ὁ σουλτάν μαχμούτης—ἡ ρουση επιγαν καὶ ε-μπικαν ἡς αντριανοπολην* κ.λ.).

ζ) Πρόχειρες δοκιμὲς ἐπιστολῶν ἢ μαθητικὰ γυμνάσματα.

η) Ρητὰ-ἔμμετρα παραγγέλματα.

ι) Διάφορα (λογαριασμοὶ καὶ κατάστιχα. προσευχὲς καὶ τροπάρια, ἢ ἀλφαβήτα, ἀπλὲς ἡμερομηνίες, χρηστικὲς σημειώσεις κ.λ.).

¹ Ἀκολουθεῖ κατάλογος (κατὰ ἐνορία², ναὸ καὶ βιβλίον) ὄλων τῶν σημειωμάτων ποὺ βρέθηκαν στὰ βιβλία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καστοριάς³, ἐκτὸς ἀπὸ

344 με Π. Τ σ α μ ί σ η, ὁ.π., 44 καὶ 48), συμπεραίνεται ὅτι οἱ μεταγραφὲς τοὺς ὁπσο-δήποτε ὑπῆρξαν πολὺ πρόχειρες· ἐξάλλου ὁ Τσαμίσης συχνὰ δίνει λανθασμένες χρονολογίες στὰ βιβλία ἀπὸ ὅπου τὶς παίρνει (βλ. π.χ. σ. 346, ὑποσημ. 3 καὶ σ. 351 ὑποσημ. 1 ἐδῶ) καὶ σπάνια γράφει σὲ ποιά ἐκκλησία ἀνήκε τὸ καθένα.

1. Βλ. καὶ Ι. Μ π α κ ἄ λ η, Τουριστικὸς ὁδηγὸς Καστορίας, Καστοριά 1951, 31-33.

2. Ἀκολουθῶ, ὅπως ὅλοι οἱ μελετητὲς τῆς Καστοριάς, τὸ χωρισμὸ σὲ 11 ἐνορίες, ὁ ὁποῖος ἴσχυε μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας (βλ. Π. Τ σ α μ ί σ η, ὁ.π., 15-16, ὅπου πρέπει νὰ μεταθεθῆ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Νικολάου (τῆς Ἀρχόντισσας Θεολογίνας) ἀπὸ τὴν ἐνορία Σερβιώτη σ' αὐτὴν τοῦ Μουζεβίκη (Ἁγ. Θωμᾶ) καὶ νὰ διαγραφῆ ὁ ἀνύπαρκτος ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ἀπὸ τὴν ἐνορία Μητροπόλεως). Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς φαίνεται ὅτι παγιώθηκε ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 17ου αἰ. (βλ. σ. 320, ὑποσημ. 3 ἐδῶ), ἐνῶ στὴ δεκαετία τοῦ 1840 οἱ μαχαλάδες ἀναφέρονται συγκεκριμένα ὡς ἐξῆς: «Ἐκκλησιάρχης, Ἀνάργυροι, Καρύδης, ντραγωτᾶς, Λουκάς, Βαρλαάμ, Ἐλεούσα, Οἰκονόμου, Ἐβραΐδα, Μουζεβίκης, Σερβιώτης» (βλ. Κατάστιχο λασῶν Καστοριάς 1838-1846, φ. 12, στή Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστοριάς). Σήμερα οἱ ἐνορίες τῆς πόλης εἶναι 4: τῆς Μητροπόλεως, τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου Καλλιθέας καὶ τῶν Ἁγ. Πάντων στὸ συνοικισμὸ Νταπλάκη.

3. Παρὰ τὶς ἐπιμονὲς καὶ ἐπανεπιλημμένες προσπάθειές μου δυστυχῶς δὲν στάθη-

ἐκεῖνα πού κρίθηκαν τελείως ἀσήμαντα (π.χ. μεμονωμένα κοινὰ βαφτιστικά ὀνόματα καί γενικά τὰ περισσότερα τῆς παραπάνω κατηγορίας ι), γιά τὰ ὅποια δὲν γίνεται μνεΐα. Συγχρόνως σημειώνονται τὰ βιβλία πού παρέμειναν ἀκατάγραφα ἀπὸ τὴν 11ῃ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων¹, οἱ κατάλογοι ἐνοριτῶν καί μερικά φύλλα χειρόγραφων κωδίκων πού ἐντοπίστηκαν, καθὼς καί τὰ ἀκιδιογραφήματα καί σημειώματα μὲ μελάνι πού ἔγινε δυνατὸ νὰ διαβαστοῦν (συνήθως μὲ δυσκολία) στοὺς τοίχους τῶν ἐκκλησιῶν², καί οἱ τυχὸν ἀναγραφὲς πάνω σὲ φορητὰ σκευὴ (δισκοπότηρα, μανουῶλια κ.λ., ἐκτὸς ἀπὸ φορητὲς εἰκόνες). Τὰ σημειώματα δίνονται ἀνὰ βιβλίο μὲ χρονολογικὴ σειρὰ³ καί ἀπὸ αὐτὰ πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ σειρὲς βαφτιστικῶν ὀνομάτων ὑποδόθησαν μόνο τὰ ἀσυνήθιστα σήμερα ὀνόματα καί παραλείφθηκαν τὰ κοινὰ (π.χ. Κωνσταντῖνος, Μαρία κ.λ.). Στὶς παραπομπὲς κάθε σημείωμα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τρία στοιχεΐα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ τρίτο (μικρὸ γράμμα τῆς ἀλφαβήτου) δηλώνει τὸ συγκεκριμένο σημείωμα, τὸ δεῦ-

κε δυνατὸ νὰ ἐξετάσῃ τὰ χειρόγραφα καί τὰ πιθανὰ παλαιότυπα πού φυλάγονται στὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο. Γιά τὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων καί τῶν πιθανῶν παλαιότυπων πού προέρχονται ἀπὸ τὴν Καστοριά καί ἀνήκουν σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη (πρβλ. σ. 298, ὑποσημ. 2) πρέπει νὰ γίνεῖ ξεχωριστὴ ἐργασία. Συγκεκριμένα πρόκειται γιά τὰ ἐξῆς χφφ.: EBE 57, 2648 / 49/50/54/55/56/57/58/60/61/62/63/64/65/66/67/69/70/77/78/79/81/86/87/95/98, 2701/03/05/15/16/17/18/20/22/24/26/27/28/31/34/36/38/42/47/51/52/53/54/55/56, 3003, 3004 καί 3104 (ἀνάμεσά τους βρίσκονται καί τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ πού περιγράφει ὁ Βα φ ε ἰ δ η ς, δ.π., 141-143)· ἐξῆλλοι στὴν ἐνδειξη προέλευσης σημειώνεται ἡ Καστοριά μὲ ἓνα ἐρωτηματικὸ γιά τὰ χφφ. EBE 2659/68/74/75/82/90/91, 2702/44/58 καί μὲ δύο ἐρωτηματικὰ γιά τὰ χφφ. EBE 2692/94/97 καί 2704 (βλ. «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος. Περιγραφικὸς κατάλογος χειρογράφων κωδίκων», δ.π.). Καί ἄλλα χφφ. ἀπὸ τὴν Καστοριά στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη εἶναι πιθανὸ νὰ κρῶνται πίσω ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις «Μακεδονία» ἢ «ἀγνώστος» ἢ «»:

1. Βλ. προηγ., σ. 297, ὑποσημ. 1.

2. Δὲν ἀσχολήθηκα μὲ τὰ ἀκιδιογραφήματα τῶν βυζαντινῶν σωθῶν Ἀγ. Ἀναργύρων (γί' αὐτὰ βλ. Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, δ.π., 57-58), Ἀγ. Στεφάνου (ἓνα ἀπὸ αὐτὰ βλ. στοῦ Μ. Γ κ η τ ἄ κ ο υ, Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαί καί χαράγματα ἐκ βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1957, 76-77), Παναγίας Κουμπελίδικης, Ἀγ. Νικολάου Κασνίτζη, Ταξιάρχη Οἰκονόμου (τὸ ἀκιδιογράφημά του βλ. στοῦ Μ. Γ κ η τ ἄ κ ο υ, δ.π., 78) καί Παναγίας Μαυριώτισσας (βλ. Ν. Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο υ, Καστοριά. Παναγία ἢ Μαυριώτισσα, Ἀθῆναι 1967, 35-38· στὸ Ἰ δ ι ο, σ. 28-29, βλ. τὰ ἀκιδιογραφήματα μὲ ἀραβικὴ γραφὴ στὸν Ἀγ. Ἰω. Θεολόγο Μαυριώτισσας).

3. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ χρονολόγησις τῶν ἀκέφαλων βιβλίων, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἔχουν τὴ χρονολογία ἐκδοσης στὸ τέλος, ἔγινε κατὰ προσέγγισιν (μὲ βάση τὸν τρόπο ἀρίθμησης τῶν φύλλων, τὰ τυπογραφικὰ στοιχεΐα κ.λ.)· πολλὸ περισσότερο αὐτὸ ἰσχύει γιά τὰ ἀχρονολόγητα σημειώματα, στὰν μάλιστα εἶναι γραμμένα, ὅπως συμβαίνει συνήθως, ἀπὸ «ἀγροῖκο» χέρι, ὁπότε ἡ γραφὴ τους μπορεῖ νὰ παρουσιάζει πολλὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ συνηθισμένη γιά τὴν ἐποχὴ (γιά τὴ γραφὴ στὸ 16ο-19ο αἰ. βλ. π.χ. Λ. Π ο λ ἰ τ η, Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθῆναι 1961, 44).

τερο (κεφαλαίο γράμμα) τὸ ἀντίστοιχο βιβλίο καὶ τὸ πρῶτο (ἀριθμὸς) τῆν ἀντίστοιχη ἐκκλησία. Διατηρεῖται ἀκριβῶς ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτότυπου¹.

Ἐνορία Μητροπόλεως (ἡ Ἐκκλησιάρχου)

1. Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (Μητρόπολη)

Α. Εὐαγγέλιο, 1793 (ἄ.κ. 56/20).

α) πφ. 2: 1874 | Παπ(α)μάρκος | ἐφημέριος.

β) σ. 3: Τῷ 1922 παρέλαβον ἐφημέριος / τῆς ἐνορίας Πα(πα) Ἰωάννης Ζήκος.

2. Ἄγ. Τρεῖς (Ἄγ. Τριάδα)

Α. Μηναιῖο Ἀπριλίου, 1732 (ἄ.κ. 23/2).

α) σ. 1: ὁ τοῦ ἁγίου Καστορίας Ἱεροδιάκονος θεοφάνης [ἀμαρτωλός;].

β) σ. 136: 1804. ὁ Τοῦ Ἁγίου Καστορίας (ὑπὸ τὸ χέρι τοῦ προηγούμενου σημειώματος, τὸ ὁποῖο ἔτσι προσδιορίζεται χρονικά).

γ) σ. 2: 184(9): σέ(πε)μ(βρί)ον: 15: Παπ(α) Γεῶργιος: απο νεστράμι - | ἐφημέριος εἰς τὴν μητρόπολην γράφας | -849: εὐηγκέν τω φερόμην δια τὴν μητρό/πολην², καὶ ἀπὸ ἄλλο χέρι προστέθηκε (δ): ἀρχιερατενοντος παρὰ τῷ Σ. ἀξίῳ Κα/ας | Κυρίῳ Νικηφόρῳ 1849 (στὸ δεῦτερο αὐτὸ χ. ὁφειλεῖται σημεῖωμα παρόμοιο μὲ τὸ (γ) στὸ πφ. 1).

ε) σ. 1: τῷ Ἱερολογωτάτω. Ἱεροδιακόνῳ Κ. Μαρκ(ω), καὶ (στ) πφ. 1: Π(απα)μαρκος παπαγεωργίου (χέρια 19ου αἰ.).

ζ) πφ. στάχ. τέλ.: 1897. Ἀπριλιον 5 σαβατω | ωχισην ο [πολεμος;]³ ο ελινικός.

Β. Μηναιῖο Ἰουνίου, ἀκέφ., 18ου αἰ. (ἄ.κ. 23/3).

α) πφ. στάχ. ἀρχ. (ἀνάποδα): 1827 μαρ(τ)ιος. 20 ιοπου εγιναν τα βιβλιη⁴.

1. Χρησιμοποιήθηκαν τὰ ἐξῆς ἐκδοτικὰ σημεῖα: (αβγ)=ἀνάπτυξη συντομογραφίας ἢ συμβόλου, (αβγ)=προσθήκη τοῦ ἐκδότη, [αβγ;]=ἀμφίβολη ἀνάγνωση, [1 λ.] = μία λέξη κατεστραμμένη ἢ ἀποκομμένη, [4δ.] = 4 γράμματα δυσανάγνωστα (συνὰ λόγῳ φθορᾶς), [[αβγ]] = διαγραμμένο κείμενο, ἄβγ = προσθήκη στὸ διάστιχο ἀπὸ τὴν γραφέα, ἄ.κ. = ἀριθμὸς καταλόγου 11ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (βλ. Κ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, δ.π.). Γενικά ἀπέφυγα τελείως τοὺς ὀβελισμοὺς καὶ ὄσο γινόταν τίς προσθῆκες.

2. Νεστράμι: σημερινὸ Νεστόριο. Μοῦ εἶναι ἀγνωστο τὸ ἀναφερόμενο φερμάνι ἴσως εἶχε σχέση μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τῆς Μητροπόλεως, ποῦ ἄρχισε μετὰ ἀπὸ ἐνα χρόνον (βλ. παρακ.).

3. Ἡ λ. διαβάζεται «ρο[1δ.ε]1-2δ.ιο». Στις 5/17 Ἀπριλίου 1897 ἡ Τουρκία κῆρυξε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας.

4. Ἐννοεῖ ἴσως τὴ βιβλιοθεσία αὐτοῦ καὶ τοῦ προηγούμενου Μηναιῖου, ποῦ ἔχουν

Γ. Ἀποκομμένο παράφυλλο Μηναιού¹.

Πρώτη ὄψη: α) 1850 Δεκεμβρίου 4. ἐτελεύτησεν ὁ μα|καρίτης Ζήσης Σαμαρᾶς μετὰ ὀλιγοήμερον ἀ|σθένειαν. κατεχωρίσθη δὲ σημειώσεις τοῦ μακαρίου|εἰς τὸ παρὸν μηνιαῖον διὰ τὸ περιεργον καὶ ἀξι|σημείωτον τοῦ θανάτου του.

† 1850 Δεκεμβρίου 16. ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἀληθινὴν|ζωὴν ὁ Πέτρος. γαμβρὸς τῆς Ἐλαίας|Ματούτζιος εἰς πρόωρον ἡλικίαν.

1850 Νοεμβρίου 27. ἐπλήρωσε τὸ κοινὸν χρέ|ος ὁ Νικόλ(αος). Γκαρτζαλῆς μυλωνᾶς.

1851. Ἀγαθὴ τις γυνὴ Ναούμα Βλαχοστέργε|νο ὀνομαζομένη μετὰ πολυὸδνον ἀσθέ|νειαν. ἀπῆλθεν εἰς τὰς μονὰς τῶν Ἀγίων.

Δεύτερη ὄψη: β) Τὸ παρὸν Μηνέον εἶναι τῆς Παναγίας Μουζεβίκη.| 1837.

γ) 1851: μαρτίου: 7: ἐπλήρωσε τὸ κοινὸ χρέος ὁ μακαρίτης|διάμαντης τέλει καὶ σημῶνο διὰ τὴν ἀνθίμησι.

δ) Εἰς τὰ 1850 Ἡ μητρόπολις τῆς Κα|στορίας παλαιωθεῖσα ἤρχισε νὰ ἀνα|καινίζεται τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔ|τους, Ἀρχιερατεύοντος τοῦ Νικηφόρου (ἀπὸ τὸ χέρι τῆς σειρᾶς ἐνθυμήσεων τῆς πρώτης ὄψης τοῦ παράφυλλου).

Μὲ ἀφορμὴ τὴν τελευταία ἐνθύμησι (δ), ποῦ ἀναφέρεται στὸν ἀνακαινισμό (=ἀνακατασκευὴ) τῆς Μητρόπολης τὰ ἔτη 1850-1851², ἃς ἐξετάσουμε, συνθέτοντας εἰς ὧς τώρα δεδομένα καὶ χρησιμοποιοῦντας νεότερα στοιχεῖα, τὴ θέσι ἣ τίς θέσεις ὅπου αὐτὴ κατὰ καιροὺς βρισκόταν πρὶν ἀπὸ τὴν παράνω χρονολογία. Κατὰ τὴν παράδοσι, παλιά, τιμῶμενος καὶ τότε στὸ ὄνομα τῆς Παναγίας, ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς ἦταν στὸ ψηλότερο μέρος τῆς πόλης (σημερινὴ δεξαμενὴ) καὶ ἐστὴ θέσι του, ἄγνωστο πότε, χτίστηκε τὸ Γα-

δομίες σταχῶσεις.

1. Στὸ μέγεθος ταιριάζει μόνον μετὰ τὸ παραπάνω Μηναιὸ Ἰουνίου.

2. Σχετικὰ σημειώνεται: «Δι' ἄκρου ζήλου ἀνεγείρουσιν ἐκ βάθρων τὴν Μητροπολιτικὴν Ἁγίαν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν κατοικίαν λαμπρῶς καὶ πολυτελῶς, μετὰ τὴν συνδρομὴν καὶ τῆς Ἐπαρχίας συνισταμένην ὡς ἐγγιστα γρόσια χιλιάδες 42, τὰ δὲ λοιπὰ ἐξοδευθέντα χρήματα συνεισέφερον οἱ ἀγαθοὶ καὶ φιλόκαλοι Καστοριεῖς» (βλ. ἄτιτλο χφ. τοῦ Χ ρ υ σ ο ὕ Κα ρ α γ κ ο ὕ ν η ἐστὶ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστοριάς, μέρος α': Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Καστοριάς, φ. 30^ν, ὅπου ὡς πηγὴ ἀναφέρεται Κώδικας Ἀφιερωμάτων τῆς Μητρόπολης (δχι πάντως ὁ σημερινὸς Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754) τὸ σημείωμα παρεμβάλλει στὸ κείμενον του καὶ ὁ Τ σ α μ ῖ σ η ς, δ.π., 94, χωρὶς εἰσαγωγικά). Τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου μητροπολιτικοῦ ναοῦ ἐγιναν στίς 5 Ὀκτωβρίου 1851 (βλ. Γ. Χ ρ η σ τ ῖ δ η, δ.π., 342 καὶ Π. Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 144). Γιὰ τὴν προέλευσι τῶν οικοδομικῶν ὑλικῶν ποῦ χρησιμοποιήθηκαν καὶ γιὰ τὸ συνολικὸ κόστος βλ. Α. Σ ι ἄ ν ο υ, Ματιᾶς ἐστὶν Καστοριά. Ἱστορικὸς καὶ λαογραφικὸς ὁδηγός, χ.χ., 53-54.

ζη Ἐβρενός ἢ Γουλά τζαμί¹. Ἡ παράδοση αὐτὴ ἐπιβεβαιώθηκε τὸ 1928 μὲ σκαφικὴ ἐρευνα, ποὺ ἔφερε στὸ φῶς θεμέλια παλίου ναοῦ στὴ θέση τοῦ τζαμιού², ποὺ εἶχε καταδαφιστεῖ ἀπὸ τὸ 1912³. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι πότε καὶ ποῦ ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῆς Μητροπόλεως ἀπὸ τὴν παραπάνω τοποθεσία. Ἡ ἐνορία τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτὴν τῆς Μητροπόλεως ἤδη ἀπὸ τὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ.⁴, ἄρα ἡ μεταφορὰ εἶχε πλέον γίνεи τότε, ἀλλιῶς οἱ δύο ἐνορίες θὰ συνέπιπταν. Ὁ μητροπολιτικὸς ναός, ποὺ ἀναφέρεται ὡς Παναγία Πορφύρα (16ος-ἄρχές 18ου αἰ.)⁵ καὶ ὡς Μεγάλῃ Ἐκκλησία (α' μιστὸ 16ου-18ος αἰ.)⁶, φαίνεται ὅτι ξαναχτίστηκε ἢ ἀνακαινίστηκε εὐρέως στὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ.⁷ Σὲ ἐντυπὴν παράσταση τῆς Καστοριάς, πιθανότα-

1. Βλ. Γ. Χρηστίδης, δ.π., 391, Α. Ὁρλάνδου, δ.π., 185, 213, Π. Τσαμίση, δ.π., 172, 176 καὶ Α. Σιάνου, δ.π., 76.

2. Βλ. Α. Ὁρλάνδου, δ.π., 186, 212 καὶ Π. Τσαμίση, δ.π.

3. Βλ. Ι. Μπακάλη, δ.π., 45.

4. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 17 καὶ 61. Πρῶτῃ γνωστῇ μνεία τῆς ἐνορίας Ἐκκλησιάρχου ἔχουμε τὸ 1538 (βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 49^ν), χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἂν αὐτὴ ἀπὸ τότε ταυτιζόταν μὲ τὴν ἐνορία Μητροπόλεως, δηλ. ἂν ἡ Μητρόπολις εἶχε ἤδη μεταφερθεῖ στὸν «ἐκκλησιάρχην μαχαλά».

5. Βλ. χφ. ΕΒΕ 2654, φ. 156: «Τὸ παρ(όν) βιβλί(ον) ὑπάρχ(ει) τῆς μ(η)τροπόλεως Καστοριάς(ας) τῆς ἐπονομαζομένης Πορφύρας κ' εἰ τις βουλῆθεῖ κτλ. † Ὁ Καστοριάς) Ἰωάσαφ:†» (στὸν «Περιγραφικὸν κατάλογο χειρογράφων κωδικῶν» τῆς ΕΒΕ, δ.π., ἀπ' ὅπου καὶ ἡ μεταγραφὴ, τὸ σημείωμα χρονολογεῖται στὸ 15ο αἰ. ἡ Καστορία ὁμοῦς ὡς τὸ 1481 τουλάχιστον ἦταν ἐπισκοπὴ καὶ ἔγινε μητρόπολις μεταξὺ 1481-1531, διάστημα κατὰ τὸ ὅποιο δὲν ἔχουμε γνωστὰ ὀνόματα ἱεραρχῶν τῆς, βλ. Σ. Βαλιδίδης, Ὁ Καστερίας μητροπολίτης καὶ ὄχι ἐπίσκοπος κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα, «Μακεδονικά» 22, 1982, 497· αὐτὸ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπαρξὴ μητροπολίτης Ἰωάσαφ στὸ γ' τέταρτο τοῦ 16ου αἰ., βλ. π.χ. Π. Τσαμίση, δ.π., 68, μᾶς κάνει νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ τελευταῖος εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν ἀναφερόμενο στὸ σημείωμα). Ἐπίσης βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2752, φ. 61: «εἰς τὴν μ(η)τρό[πολιν] τῆς παναγίας μου] ἐπονομαζομένης πορφύρας» καὶ «τὴν ὑπεραγίαν θε[ο]τόκον] τὴν πορφύραν» (1569), καὶ Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754, φ. 1: «εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, εἰς τὴν παναγίαν τὴν πορφύραν».

6. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 68 (ἔτος 1543), Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2752, φ. 4, 58^ν, 59, 60, 63^ν καὶ Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754, φ. 1, 2, 7, 9 κ.λ.

7. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754: «ἔδωσαν καὶ ἐφτιάσθησαν τὰ στασήδια τῆς μ(η)τροπόλεως», «ἔδωσαν τοὺς ἐξή στύλους τοῦ ἄρτικος» καὶ «(τὰ γρύσια) ἐδόθησαν εἰς τὰ μάρμαρα» (φ. 1^ν)· «ἐφτιάσθη ἡ πόρτα τῆς μ(η)τροπόλεως» (φ. 2)· ὁ μητροπολίτης Διονύσιος—τέλη 17ου-ἄρχές 18ου αἰ.—«ἔφτιασε καὶ τὸ τέμπλον τῆς αὐτῆς μ(η)τροπόλεως» (φ. 3)· «διὰ τὴν ἀγορὰν τῶν μαρμάρων» καὶ «ἐφτιάσθη τὸ ἀρχιερατικὸν χρυσὸν θρονί» (φ. 4)· «ἐφτιάσθη καὶ ὁ ἀρχιερατικὸς θρόνος, καὶ ὁ ἱερὸς ἄμβων, τὰ ὁποῖα καὶ τὰ περιεχρῶσεν» (φ. 5)· «ἀγοράσθη ἡ διὰ μαγγάνου ἱερὰ πύλη, καὶ αἱ ἐννέα ἱεραὶ καὶ σεβάσμιαι εἰκόνας ἀγόρασαν καὶ τὰ δώδεκα μηναια, καὶ λοιπὰ χρειάζομενα βιβλία ἐκκλησιαστικά, ἄνοιξαν καὶ τὰ πέντε παράθυρα τῆς μ(η)τροπόλεως καὶ ἐκαλόπησαν τὴν ἐκκλησίαν» (φ. 7) κ.λ. Ἐξάλλου σχετικὲς ἐνδείξεις εἶναι οἱ εἰκόνας τῶν ἐτῶν 1684 καὶ 1707 τοῦ σημερινοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν παλιὸ (βλ.

τα τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰ., ποῦ γιὰ πρώτη φορά, ὑπὸ ὄσο γνωρίζω, γίνεται γνωστὴ (εἰκ. 1)¹, εἰκονίζεται ἡ πόλη ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ἁ-



Εἰκ. 1. Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστοριάς. Παλιὰ φωτογραφία: παράσταση τῆς Καστοριάς στὴν περιφέρεια ἔντυπης εἰκόνας τοῦ Ἁγ. Νικολάου (18ος αἰ.).

Α. Ὁρλάνδου, ὀ.π., 183-184 καὶ Π. Τσαμίση, ὀ.π., 143) καὶ ἡ πλάκα μετὴν ἐπιγραφὴ σχετικὰ μετὴν μαρμαρόστρωσὴ τοῦ ἐπὶ μητροπολίτη Δαυίδ τοῦ Μυτιληναίου, τὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ. (βλ. Π. Τσαμίση, ὀ.π., 172).

1. Ἡ παράσταση βρίσκεται σὲ παλιὰ φωτογραφία ἀγνωστῆς προέλευσης στὴν Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστοριάς. Ἀπὸ τὴν φωτογραφία φαίνεται μόνο ὅτι ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς παραστάσεις ποῦ κοσμοῦσαν τὴν περιφέρεια εἰκόνας τοῦ Ἁγ. Νικολάου (στὸ κάτω μέρος τῆς φαίνεται τμῆμα ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ ἁγίου). Ἐντυπες εἰκόνας ξυλογραφημένες εἰδικὰ γιὰ τὴν Καστοριά ἀναφέρονται «ἡ κοίμησις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς καλουμένης μαυριώτισσας» τοῦ 1747 (βρισκόταν στὴ Μαυριώτισσα, βλ. χφ. X. Καροῦνη, ὀ.π., φ. 34), παρόμοια μ' αὐτὴν εἰκόνα τοῦ 1741 (στὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Χρυστοῦ Ἀθανασίου, βλ. Π. Τσαμίση, ὀ.π., 203) καὶ ὁ Ἁγ. Νικόλαος, στὴν περιφέρεια

πέναντι βουνοῦ (θέση «Ψαλίδα»): τὰ τείχη¹ περιζώνουν τὸν τουρκομαχαλά, ὅπου διακρίνεται ἀριστερὰ τῆς πύλης (τῆς «Μεγάλης Πόρτας») ἓνα ψηλὸ καὶ ὀγκώδες κτίσμα², καὶ πῶς πάνω καὶ δεξιὰ τὸ σωζόμενον καὶ σήμερον Κουρσουμλί τζαμί³: ἀνατολικά τὰ τείχη σχηματίζουν μιὰν ἀκρόπολη⁴, ὅπου σημειώνονται δυὸ ἐκκλησίες, ὁ γεωργίος (πιθανὸν ἢ προηγούμενη μορφή τοῦ

τοῦ ὁποίου ἦταν ἱστορημένα τὰ θαύματά του, τυπωμένος «ἐν τῇ πόλει Βιέννα» τὸ 1750, «σπουδῆ (...) ἀνδρῶν τοῦ ἀδελφάτου ἐκ πόλεως ὄντες Καστορίας» (βρισκόταν στὸν Ἄγ. Νικόλαο τῆς ὁμώνυμης μονῆς Δ. τῆς Μαυριώτισσας, βλ. γφ. Χ. Κ α ρ α γ κ ο ὕ ν η, ὁ.π.). Ὑπάρχει κάποια πιθανότητα ἢ παράσταση τῆς Καστορίας νὰ κοσμοῦσε τὴν τελευταία ἀπὸ τὶς παραπάνω εἰκόνες καὶ νὰ μὴν τὸ πρόσεξε ὁ Καραγκούνης. Ἐνδειξη γιὰ τὴ χρονολόγησή της στὸ 18ο αἰ. εἶναι καὶ ἡ ἀκέραια μορφή τῶν τειχῶν τῆς πόλης, πράγμα ποῦ δὲν πρέπει νὰ ἴσχυε στὸ ἀ΄ μιστὸ τοῦ 19ου αἰ. (πρβλ. W. L e a k e, Travels in Northern Greece, τ. 1, London 1835, 328).

1. Γιὰ τὴ μορφή ποῦ εἶχαν τὰ τείχη τῆς παλιᾶς Καστορίας βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ η, Ἡ κεντρικὴ καὶ δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιὰ Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973, 165-166, W. L e a k e, ὁ.π., Ν. Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο υ, Καστοριά. Λεύκωμα. Ἱστορικὴ-χωροταξικὴ-πολεοδομικὴ-μορφολογικὴ μελέτη Καστορίας, Θεσσαλονίκη 1972, 22, 24, 25 καὶ τοῦ Ἰ δ ι ο υ, Καστοριά. Ἱστορία-μνημεῖα-λαογραφία ἀπὸ τὴν Ἰδρυσὴ της μέχρι τὸν 10ο μ.Χ. αἰώνα, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τμῆμα Ἀρχιτεκτόνων» 6 (1974) 418-432 καὶ πίν. 2 καὶ 3.

2. Πρόκειται εἴτε γιὰ τὸ μεγάλο τετράγωνο πύργο—τὴ «Μεγάλη Καλιὰ» ἢ «Μεγάλο Κουλέ»—ὅπου στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ὑπῆρχε καὶ ρολοῖ, ἢ γιὰ τὸ διπλανὸ σ' αὐτὸν Κουλέ τζαμί (βλ. Π. Τ σ α μ ῖ σ η, ὁ.π., 16-17, 176, Ν. Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο υ, Καστοριά. Λεύκωμα... ὁ.π., 24, καὶ τοῦ Ἰ δ ι ο υ, Καστοριά. Ἱστορία-μνημεῖα..., ὁ.π., 419, 429-430 καὶ πίν. 3). Στὸν ἐνδιαφέροντα κατάλογό του τῶν τουρκικῶν μνημείων τῆς πόλης ὁ E. A y v e r d i (Avrupa' da Osmanlı mimârî eserleri. Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk. IV cild, Istanbul 1982, 239 καὶ 347, φωτ. 119) ὀνομάζει τὸ Κουλέ τζαμί Χιουκιουμέτ (=τοῦ Κυβερνεῖου) ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρει, βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ κυβερνητικὸ κτίριο. Ἐξἄλλου, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τὴν ἀνάλογη περιγραφή τοῦ Ἑβλιγιὰ Τσελεμπή (βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ η, ὁ.π., 166), τὸ Κουλέ τζαμί ταυτίζεται μετὰ αὐτὸ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ, ποῦ ὁ A y v e r d i (ὁ.π.) ἀναφέρει ὡς Fâtih Sultan Mehmed Câmîi (=τζαμί τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητῆ), μαζί μετὰ τὴν πληροφορία ὅτι, σύμφωνα μετὰ ἔγγραφο τοῦ 1629, ἐπισκευάστηκε ἀπὸ τὸν Ἀβδουρραχμάνζαδὲ Σουλεϊμάν Μπέη (ἀπὸ τὸν Β. Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ η, ὁ.π., 167, γίνεται λανθασμένος συσχετισμὸς τοῦ τζαμιοῦ τοῦ Μωάμεθ μετὰ τὸ Κουρσουμλί τζαμί).

3. Ἀπὸ τὸν A y v e r d i (ὁ.π., 240 καὶ 347, φωτ. 117-118) γράφεται Kurşunlu Câmîi. Μετὰ τὸ Κουρσουμλί ταυτίζεται ἴσως τὸ ἄλλο τζαμί ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἑβλιγιὰ, δηλ. αὐτὸ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμάν (ὁ Τ σ α μ ῖ σ η, ὁ.π., γράφει ὅτι ἐπὶ Σουλεϊμάν χτίστηκε τὸ Κουλέ τζαμί: ἀκόλουθώντας τον ὁ Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ η, ὁ.π., κάνει τὴν ταύτιση: τζαμί τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμάν=Κουλέ τζαμί).

4. Ἡ ἀκρόπολη αὐτὴ δὲν σημειώνεται στὸν ἀρχαιολογικὸ χάρτη τῆς Καστορίας ἀπὸ τὸν Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο (βλ. Καστοριά. Λεύκωμα..., ὁ.π., 25, καὶ Καστοριά. Ἱστορία-μνημεῖα..., ὁ.π., πίν. 2).

σημερινῷ ἑνοριακῷ)¹ καὶ ἡ ἐκκλησία παναγία (ἡ Κουμπελίδικη ἢ ἡ Παναγία Ἁγ. Ἀναργύρων) ἄλλες δύο ἐκκλησίες, ὁ ἅγιος θεολόγος (Σερβιώτη) καὶ ὁ ἅγιος γεωργίος (Πολιτείας), ἀποδίδονται ὡς ἐξοχικές, ἀφοῦ ἡ ἔκταση τῆς πόλης τότε ἦταν πιὸ περιορισμένη ἀπὸ τὴ σημερινή, ἐνῶ ἕνας ὀγκώδης ναὸς, προφανῶς ὁ μητροπολιτικός, εἶναι σημειωμένος ἀκριβῶς στὴ θέση τῆς σημερινῆς Μητρόπολης· τὴν παράστασι συμπληρώνουν τὰ ἐξωκκλήσια τοῦ σωτήρος, ἡ ἁγία ζαχαρίας, ἅγιος αθανάσιος καὶ ἡ ἁγία παρασκευῆ² καὶ τὰ μοναστήρια παναγί[α] μαρ[τ]υρώ[σ]ησα καὶ ὁ ἅγιος νικολαος, πὸ ἀνάμεσά τους πηγαινοέρχονται μοναχοί. Ἀπὸ τὰ παραπάνω, δηλ. ἀπὸ τὴν ἀντιδιαστολὴ τῆς ἑνορίας Μητροπόλεως ἀπὸ αὐτὴν τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων τουλάχιστον ἀπὸ τὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ., τὴν ἐνιχία ὀνομασία τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 16ο αἰ. καὶ τὴ θέση πὸ αὐτὸς κατέχει στὴν ἐντυπη παράστασι τῆς Καστοριάς, ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς μνείες γιὰ τὸ χτίσιμό του τὸ 1850-1851 στὴ θέση παλιότερου ναοῦ³ καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ τάφου τοῦ μητροπολίτη Γεννάδιου (†1793) ἔξω ἀπὸ τὸ ἱερὸ⁴, βγαίνει νομίζω τὸ συμπέρασμα, παρὰ τὴ σύγχυσι πὸ προκαλοῦν μερικοὶ συγγραφεῖς⁵, ὅτι ἡ Μητρό-

1. Ὁ σημερινὸς ναὸς χτίστηκε στὴ θέση ὁμώνυμου παλιότερου (βλ. Π. Τ σ α μ ἰ σ η, ὁ.π., 141).

2. Ἡ Ἁγ. Σωτήρα καὶ ὁ Ἁγ. Ἀθανάσιος ὑπάρχουν καὶ σήμερα, ἐντελῶς ἀνακαινισμένοι (ὡς Ἁγ. Ἀθανάσιος ἔπρεπε νὰ σημειωθεῖ τὸ ἐκκλησάκι στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ καὶ ὄχι αὐτὸ πὸ βρίσκεται ἀμέσως πιὸ κάτω· τὸ τελευταῖο, ἴσως στὴ θέση «Τσαρδάκι», ὅπου καὶ ὁ σημερινὸς καινούργιος ναὸς τοῦ Προφήτη Ἡλία, εἶναι σήμερα ἄγνωστο). Ὁ Ἁγ. Ζαχαρίας, κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖο φαίνονται τὰ «Μαγαζιά», δὲν σώζεται σήμερα (βλ. Π. Τ σ α μ ἰ σ η, ὁ.π., 174 καὶ Ι. Μ π α κ ἄ λ η, ὁ.π., 63-64), ἐνῶ ἄγνωστο εἶναι τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, πὸ εἰκονίζεται στὴ Ν. μεριά τοῦ ἀφύσικα χωρισμένου βουνοῦ (ὥστε νὰ μὴν κρύβεται ἡ Μαυριώτισσα)· ἴσως νὰ ἔχει γίνῃ σύγχυσι μὲ τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἁγ. Κυριακῆς, πὸ ὑπάρχει στὸ ἴδιο περίπου μέρος, πάνω σὲ ἀπόκρημονες βράχους, κοντὰ στὴ θέση «Γκαλιότρυπες».

3. Βλ. Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, ὁ.π., 183, Π. Τ σ α μ ἰ σ η, ὁ.π., 143, Ι. Μ π α κ ἄ λ η, ὁ.π., 75 καὶ Α. Σ ἰ ἄ ν ο υ, ὁ.π., 53. Ὁ Κων. Πηχιῶν γράφει ὅτι ὁ παλιότερος αὐτὸς ναὸς δὲν ἦταν ὁ μητροπολιτικός, ἀλλὰ ἡ μικρὴ Παναγία Ὁδηγήτρια ἢ Αἰδήτηρα (βλ. Κ. Β α κ ἄ λ ο υ λ ο υ, Ὁ βόρειος ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν πρόωμη φάσι τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα (1878-1894). Ἀπομνημονεύματα Ἀναστάσιου Πηχεῶνα, Θεσσαλονικῆ 1983, 386) ἢ τοποθεσία Αἰδήτηρα ὅμως, στὴν ὁποία πιθανολογεῖται ἡ ὑπαρξὴ ὁμώνυμης ἐκκλησίας σὲ παλιότερους χρόνους, ἐντοπίζεται ἄρκετὰ πιὸ πέρα, κάτω ἀπὸ τὸ σημερινὸ δεσποτικὸ μέγαρο (πρβλ. Ι. Μ π α κ ἄ λ η, ὁ.π., 73), ὅπου καὶ ἡ ὁμώνυμη ὁδός.

4. Βλ. Γ. Χ ρ η σ τ ἰ δ η, ὁ.π., 342-343, Π. Τ σ α μ ἰ σ η, ὁ.π., 70, 145 καὶ Ι. Μ π α κ ἄ λ η, ὁ.π., 77.

5. Ὁ Rouqueville (πὸ εἶναι συχνὰ ἀναξιόπιστος στὶς τοπογραφικὲς περιγραφές του), περιγράφοντας τὴ Μητρόπολη κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Καστοριά τὸ 1806, δίνει περισσότερο τὴν ἐντύπωσι ὅτι αὐτὴ βρισκόταν στὸ ψηλότερο μέρος τῆς πόλης,

πολη καταλάμβανε από πολύ παλιά τὸ χῶρο ποῦ ἔχει καὶ σήμερα. Εἶναι πιθανὸ μάλιστα ἢ μεταφορὰ τῆς ἀπὸ τῆ θέσης τῆς σημερινῆς δεξαμενῆς νὰ ἐγινε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ κιόλας τῆς τουρκικῆς κατάρκτησης, ὅπως δείχνει ἡ ἀφιέρωση τοῦ τζαμιῦ ποῦ τὴν ἀντικατέστησε ἐκεῖ στὸ ὄνομα τοῦ περιβόητου πολέμαρχου Γαζή Ἐβρενός, στὸν ὁποῖο μᾶλλον ὀφείλεται ἡ κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους¹, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι δταν αὐτοὶ κατακτοῦσαν μιὰ πόλη, ποῦ εἶχε μάλιστα προβάλει ἀντίσταση, μετέτρεπαν τὴ μητρόπολή της σὲ τζαμί². Φαίνεται ὅτι ἡ ἐρείπωση τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ποῦ ἀναφέρει ἡ παραπάνω ἐνθύμηση (δ), ἦταν ἔντονη ἀρκετὰ χρόνια πρὶν τὸ 1850, ἀφοῦ ἀναφέρεται ὅτι αὐτὸς μεταφέρθηκε προσωρινά, μέχρι τὸ 1843, στὸν Ἅγ. Γεώργιο τῆς Πολιτείας, καὶ κατόπιν, στὰ ἔτη 1843-1851, στὸν Ἅγ. Θωμᾶ³.

Δ. Εὐαγγέλιο, 1811 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. στάχ. τέλ.: Τη: 9: Ἐπιτομὴ 1892 / ἐδιορθόθη τὸ Ἅγιον / ἐναγγέλιον Ἱερατεύοντος / Παπα Κ.Σ.Ι.ν. καί, ἀνάποδα, (β): 76 χρόνους ἔχη τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον (προφανῶς σημείωμα τοῦ 1887).

Ε. Εὐαγγέλιο, ἀκέφ., 1811 (ἄκατάγραφο, πανομοιότυπο μὲ τὸ προηγούμενο).

α) πφ. 2^ο: Ὁ Ἐν μακαρία τυλίξει [=τῇ λήξει] αἰοδημος Πατά / Γεωργιος τοῦ 1886. Φεβρουαρίου 14 ἀποβιώσας. / ἔφη μερεῦσας τῆς αὐτῆς ἐνορίας ἐκκλησιαάρχου / ἀπὸ τοῦς 1851 μέχρι τοῦ ἀύ(τ)ου ἔτους ἐπὶ / ἀρχιερέως Κυρίλλου. / 1886 φεβρ. 14 Καστ(ορία).

Ἐνδιάμεσα παρεμβάλλεται κομμάτι χαρτιοῦ μὲ ὀνόματα μεταξὺ αὐτῶν (β): Κωσταντίνου Ἱερέως μαρίας πρεσβυτέρας (χ. β' μισοῦ 19ου αἰ.).

δηλ. στὴ θέση τῆς δεξαμενῆς (βλ. F. Rouquerville, Voyage dans la Grèce, τ. 2, Paris 1820, 353). Ὁ Τ σ α μ ἰ σ η ς (δ.π., 172) ἀποδίδει ἀθαίρετα τὴν πλάκα γιὰ τὴ μαρμαρόστρωση τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ ἐπὶ Δαυὶδ τοῦ Μυτιληναίου (β' μισὸ 17ου αἰ.), ποῦ βρέθηκε στὸ σκευοφυλάκιο τῆς Μητρόπολης, ἐπίσης στὸ ναὸ ποῦ ὑπῆρχε στὴ δεξαμενῇ. Γιὰ τὴ σύχρυση ποῦ προκαλεῖ καὶ ὁ Κων. Πηχιῶν βλ. προηγ., σελ., ὑποσημ. 3.

1. Βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ἰ ἄ δ η, δ.π., 21-22, 165 καὶ Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, δ.π., 213.

2. Βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ἰ ἄ δ η, δ.π., 17, 18 (ὑποσημ. 1) καὶ 22. Γιὰ τὴ βίαιη κατάληψη τῆς Καστοριάς βλ. δ.π., 21 καὶ 163. Κατὰ τὴν παράδοση ἡ πόλη ἔπεσε μὲ δόλο, βλ. Θ. Π α π α κ ω ν σ τ α ν τ ἰ ν ο υ, Ἡ Καστορία (ἀνάτυπο ἀπὸ τὴ «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ»), Ἀθήναι 1930, 31-32, Π. Τ σ α μ ἰ σ η ς, δ.π., 27 καὶ Ι. Μ π α κ ἄ λ η, δ.π., 33-35.

3. Σύμφωνα μὲ χφ. τοῦ Ι. Παπαμαντζάρη, γραμματέα τῶν μητροπολιτῶν τοῦ 19ου αἰ. Νικηφόρου, Ἰαριῶνα καὶ Κωνσταντίου (βλ. Α. Σ ἰ ἄ ν ο υ, δ.π., 83) πρβλ. Π. Τ σ α μ ἰ σ η ς, δ.π., 113.

ΣΤ. Μηναιῖο Ἰανουαρίου, 1863¹.

α) Σὲ χαρτί ἐπικολλημένο στὴ στάχ. ἀρχ.: *1874 μαηον 25 / τα οσα με-
οιατικα δουλεβο ης στον γιοργι / του στεργιο το μεριατικο γρο. 10.* Ακολουθεῖ
κατάστιχο ὅπου γράφονται τὰ μεροκάματα ὡνὰ ἐβδομάδα (ἀπὸ 3½ ὠς 6)
καὶ δίπλα ἢ ἄξια τους σὲ γρόσια. Παρόμοια καὶ στὴν ἄλλη (κολλημένη) ὀ-
ψη τοῦ χαρτιοῦ.

β) πφ. 2 καὶ σ. 240: *Τῆς ἱερᾶς ἐνορίας / Μητροπόλεως / 1879.*

γ) πφ. 1^v: *Μενέλαος Ἀναστασίου / Ἰσιδωρίδης Φεβ<ρ>ουαρίου 2/ἔτος 1903.*

δ) σ. 240: *Κωνσταντίνος Παπα Β[ασι]λ<ει>ου / λίτ[σκ]ας Ἔτος 1910.*

Z. Μηναιῖο Ἰουνίου, 1880.

α) πφ. 2: *Ἐνορία Οἰκονόμου².*

β) πφ. τέλ.^v: *1901 Ἰουνίου 30 Δεξιὸς φάλτης / Τῆς Ἀγίας παρασκεβῆς
Βασίλειος Λίτσας.*

H. Τυπικό, ἀκέφ., 1887.

α) πφ. στάχ. τέλ.: *1919 Ἰαννοῦαρίου 20 / ἐπεσεῖν χιόνι μεγάλω, καὶ (β):
1921 Ὀκτωβρίου 18 ἐπεσεῖν χιόνι / μία πιθαμὴ αλιθεστατών.*

γ) σ. 492: *Ἀλέξανδρος Σιούτας / 1925.*

Θ. Ὁρολόγιο, ἀκέφ., 19ου αἱ.

α) πφ. τέλ.^v: *[Παναγιώτης / Κ. Παπαπολόχρονου] / Καστορία τῆ 4^η Φε-
βρουαρί / ον ἔτος 1918 (παρόμοιο σημείωμα καὶ στὸ πφ. στάχ. ἀρχ.).*

I. Μηναιῖο Δεκεμβρίου, 1904.

α) πφ. τέλ.^v (ἀνάποδα): *Αλεκος Αργυρίου / Μυλωνας / ετος 1925 / ΚΑΜ
/ ετος 1925.*

Στὸ ναὸ σώζονται δύο ἀκέφαλοι καὶ κολοβοὶ Πραξαπόστολοι, ὁ ἓνας
τοῦ 18ου καὶ ὁ ἄλλος τοῦ ἀ' μισοῦ τοῦ 19ου αἱ., Μηναιῖο Αὐγούστου τοῦ 1843
(ὄλα ἀκατάγραφα) καὶ ἀρκετὰ νεότερα βιβλία³· ἐπίσης χαλκογραφία τῆς
Πορταΐτισσας τῶν Ἰβήρων τοῦ 1805, σὲ δύο κομμάτια καὶ σὲ κακὴ κατά-
σταση, καὶ ἀντιμήνισιο τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχῃ Κωνσταντίου (ἐκδοση τοῦ
1830), ὅπου εἶναι γραμμένο μὲ μελάνι: *Καθιερώθη παρά τοῦ πανιερω(τά)τον
καὶ Σεβασμιω(τά)τον Μητροπολίτου, ἀγίου. Καστορίας. Κυρίου. Κυρίου. Νι-*

1. Εἶναι προφανῶς τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τὴ Λ ο β έ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α (δ.π.,
245, ὑποσημ. 2) μὲ τὸν ἀ.κ. 23/8, ποῦ ἡ ἐνδειξή του ἔχει ἐκπέσει.

2. Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα σημειώματα, ἦταν πολὺ συνηθισμένες οἱ
μετακινήσεις βιβλίων μεταξὺ τῶν ναῶν, ἀκόμη μάλιστα καὶ ὅταν αὐτοὶ δὲν ἀνήκαν
στὴν ἴδια ἐνορία (πρβλ. Κ. Λ ο β έ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α, δ.π., 243).

3. Τὸ ἀκέφαλο Μηναιῖο Νοεμβρίου τοῦ 18ου αἱ. (ἀ.κ. 23/1) ποῦ ὑπῆρχε στὸ ναὸ
(βλ. δ.π., 251) δὲν βρέθηκε.

κηφόρου, $\overline{\alpha\omega\mu\beta}$ [=1842] Σωτηρίω $\epsilon\tau\epsilon\iota$ Κατά Μῆνα Μάϊον.

Στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1768 (ἀ.κ. 47/1) τῆς Παναγίας Μητροπόλεως¹ δὲν ὑπάρχει σημεῖωμα, ἐνῶ στοὺς ἀπόλοιπους 5 ναοὺς τῆς ἐνορίας δὲν σώζονται βιβλία². Στὸ βυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ταξιάρχη ὅμως, στὶς ἐξωτερικὲς τοιχογραφίες τοῦ Ν. τοίχου, ὑπάρχει πλῆθος ἀκτιδογραφημάτων³, καθὼς καὶ μερικὰ σημεῖωματα γραμμένα μὲ μελάνι· τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι πάρα πολὺ φθαρμένα καὶ δυσανάγνωστα, ἐνῶ ὅλα σχεδὸν χρονολογοῦνται στὸ 18ο αἶ. Παραθέτω ὅσα κατόρθωσα νὰ διαβάσω:

1773 ηουνηον 24 / γηανος νηκολος, καὶ TACIC / 1795 (στὴν τυφλὴ ἀνίδα τοῦ Α. ἄκρου τοῦ τοίχου).

1763 σεπτεβροηον 30 / επερασαν η σελπτητζο / τες παναγιωτις, καὶ 1768 ηουληον [1-2δ.] / επερασαν μερηκη σελπτητζοτες⁴ / αντριας και πα / ναγιωτις, καὶ 1776 [1λ.δ.] / 10 επερασε ο κοστας / καστανηοτης [απεδο;] / [1 σειρά δ.], καὶ †ANACTACIOS ΓΡΑΨΑΣ / 1793 (στὴν τυφλὴ ἀνίδα ἀριστερὰ τῆς πόρτας).

1753 αλονοριον - 6 / επερασε ο θεολογης χομ[ι;] / [2δ.] ρητης / 1753 αλο(ναριον), καὶ 1746 - μαιον' 15 / φεδο επερασε / ο παναγηοτης / σταματακης, καὶ 1788 μαριτιον 10 / επερασε ο αναγνωστης / καστανηοτης με τη σητρο / φηα του και [2 σειρές δ.] (τὰ δύο τελευταῖα μὲ μελάνι· στὴν τοιχογραφία ἀριστερὰ τῆς προηγούμενης τυφλῆς ἀνίδας).

Ἄκόμη στὸν τοῖχο ἀριστερὰ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ εἶναι χαραγμένο: *δημ(ητρι)ου / σερβαν (χ. 17ου αἰ.)*, ἐνῶ στὸν ἐξωτερικὸ Δ. τοῖχο, ἀριστερὰ τῆς εἰσοδου: *φσαράντα / κέ τρια (χ. 14ου αἰ. ἢ ἀρχαιότερο)*.

Ἐξάλλου στὸν Ἄγ. Νικόλαο κοντὰ στὸ Γυμνάσιο (Καραβιδῶ) ὑπάρχει πέτρινο δοχεῖο ἀγιασμοῦ, τὸ μοναδικὸ ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ σώζονται στὶς ἐκκλησίες τῆς Καστοριᾶς⁵ μὲ μονόποδο στήριγμα, στὸ χεῖλος τοῦ ὁποῖου εἶναι

1. Ἀπὸ τὴ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 242) τὸ Εὐαγγέλιο ἀποδίδεται λανθασμένα στὴν Παναγία Οἰκονόμου (σύγχυση ἐξάλλου μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἐκκλησιῶν κάνουν καὶ οἱ Χρηστίδης, δ.π., 278 καὶ Ὁρλάνδος, δ.π., 182-183) πρβλ. σ. 344, ὕποσημ. 1 ἐδῶ.

2. Στὸν Ἄγ. Ἰω. Πρόδρομο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀντιμήνσιο τοῦ Χρυσάνθου (βλ. Γ., Χρηστίδης, δ.π., 166 καὶ Α. Ὁρλάνδος, δ.π., 180—Ὁ Τσαμίσης, δ.π., 64, 137, τὸ ἀποδίδει στοὺς Ἄγ. Τρεῖς), δὲν βρέθηκε καὶ τὸ ἀναφερόμενο ἀλλὰ μὴ καταλογωγραφούμενο ἀπὸ τὴ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 239) Εὐαγγέλιο τοῦ 1745, μὲ ἐπένδυση τοῦ 1749, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὸν Ἄγ. Νικόλαο Καρῶδη.

3. Πρβλ. Α. Ὁρλάνδος, δ.π., 105. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὸ εἶναι γραμμένα μὲ ἀραβικὴ γράφη.

4. Ἴσως ἀντὶ τοῦ Σελτισιώτες (ἀπὸ τὴ σημερινὴ Ἐράτυρα), παρόλο ποὺ τὸ «π» γράφεται καθαρὰ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις.

5. Πρβλ. Π. Τσαμίσης, δ.π., 131.

λαξευμένη ἢ ἐπιγραφή: *† ΠΡΑΤΑΝΟΣ ΤΟΥ ΝΗΚΟΛΑ ΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΣ ΤΡΑΝΟΒΕΝΙ ΤΟ ΕΤΕ/ ΔΗΟCΕΝ. ΕΠΗ ΕΤΟΥS ΑΠΟ Χ(ΡΙCΤΟ)Υ ,αχ [=1600]—ΤΟ ΑΦΗΡΟCΕΝ CΤΟΝ ΝΑΟΝ./ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΥΚΟΛΑΟΥ¹. Στὸν ἐξωτερικὸ τοῦ-χο (ποῦ ἀνῆκε σὲ νάρθηκα) τοῦ ἴδιου ναοῦ, στὸ χῶρο τῶν ζώων τῆς ἀποκάλυψης, ὑπάρχουν γραμμένα με μελάνι: *γεώργιος δημοτρίου, καὶ να [1 λ.] δοξα στο θεο ὅπου ανεστι | σεν τον κοσμον και τους α |πεθαμενους, ἐνῶ ἐσωτερικά, στὸ Β. τοῖχο, βρίσκονται τὰ ἀκτιδογραφήματα: *ετουτα ανθρωπη οποιον | που τα εγραφεν να τον φο | τηση η παραγη να γε | νη να περητεβη την | παραγια και τον χριστο, καὶ † ΤΑΣΙΣ† | 1795² (χρονολογία ποῦ προσδιορίζει κατὰ προσέγγιση καὶ τὰ ὑπόλοιπα σημειώματα).***

Ἐνορία Δραγωτῶ

3. Ἁγ. Παρασκευῆ

Α. Μηναιὸ Ἰανουαρίου, ἀκέφ., 1682 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 3: *καὶ ἐκλησετε ἐκκλησίες ἡμέρε -50⁻³.*

β) πφ. τέλ.^v: *ετοῦτο το μνηέω εινετω. το κλισιδ | του παπα θομα (ἀπὸ τὸ χ. τοῦ προηγούμενου σημειώματος, β' μισοῦ 18ου ἢ ὄρχων 19ου αἰ.), καὶ (γ): σφετικο [=Σφέτκον] (χ. ἴδιας ἐποχῆς μετὸ προηγούμενο).*

δ) σ. 282: *Δεκεμβριόν. 20. 1904 Δεκεμβριόν 20. ἐχιώνισεν / 3 σπηθαμές χιόνι, ἐπίκτωσεν ἢ λίμ(ν)η, εἰς τὰς 22. ἔπνευσεν δυνατός / Βορέας καὶ ἐπάγασεν τὸ χιόνι, καὶ ἀπο κάτω ἀπὸ τὸ χιόνι ἐπάγασεν / τὸ νερόν μία ἡμισυ σπηθαμῆ καὶ ἤρχοντο οἱ ἄνθρωποι, καὶ ζῶα καὶ ἄμαξες, μετα ταῦτα ἔπεσεν ἄλλο χιόνι καὶ ἔγινεν κριόν δρημήτατον τὰ / ξῆλα ἀκρήβιναν τὰ κάρβονα ἔγιναν ἓνα γρ(όσι) τὴν ὀκῶν. διήρησεν ὁ πάγος / μεχρι 8 φεβρουαριου. ὁ γράφας Οἰκονομος Πατῶ Ναοῦμ.*

Β. Μηναιὸ Μαρτίου, 1689 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Κοσταντ<ι>νο Δελιον μιτροπιλι (χ. 19ου αἰ.).*

β) πφ. τέλ.^v: *Το Παρὼν Μηναιὼν ὑπάρχονν ὑμέρας / τρηνάκοντα μίαν ὑμέραν καὶ εὐβρόσκειται > | εἰς τὴν ὀσῆω <> Μάρτηρα Ἀγίας παρασκευῆ | οἱ δὲ ὀσῆ λαμβάνουση αὐτὴ εἰς χήρας / ἰερεὺς ἤτη λαηκῶς θέλη τὸ ἀναγνώση / με κατάνηξην πολάκης θέλη ὀφηληθῆ / διότη αὐτὸν τὸν Μάρτηρων εἶναι νυρηώτερον / ἀπὸ ὄλον τὸν μνηέων αὐτὴς εἶναι ἀρχῆ καὶ τέλωσ / εἰς αὐτὸν ετηλήωσεν ὁ*

1. Δρανόβαινη: σημερινὴ Κρανιώνα. Τὴν ἐπιγραφή βλ. καὶ στοῦ Π. Τσαμίση, ὀ.π., 129-130, ὅπου τὸ ἔτος γράφεται ΑΧΝ (=1650).

2. Τοῦ ἴδιου Τάση ἢ Ἀναστάσιου καὶ τὰ δύο κεφαλαιογράμματα ἀκτιδογραφήματα στὸν Ταξιάρχῃ Μητροπόλεως (βλ. προηγ. σελ.).

3. Ἴσως ἀναφορά σὲ κάποιον διωγμὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους: πρβλ. παρακ., ἐνθύμηση 26Γστ, καὶ Π. Τσαμίση, ὀ.π., 44.

θεὸς τα κνητὰ και ἀκόνη/τα διλ: τα πάντα εἰς αὐτὸν πρότον ἐγγην/η ἀνάστασης αὐτὸν Πρόκονήζη και τὴν δευτεραν/παρουσίαν και ἄλα πολὰ ἐπέροπολα 1879/Μαρτ: 18/Παπὰ Γ.

Γ. Τριώδις, 1722 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. 1^ο: εἰθ' ὅσον ἦσσαν εἰμὶ τόσον σέο φέρτερος¹ (χ. 18ου αἰ.).

Δ. Εὐαγγέλιο, 1811 (ἀ.κ. 37/9).

α) πφ. τέλ.: Εἰς τοὺς 1825 μαρτίου 30 ἐγγην τὸ παρὸν ἄγιον εὐαγγέλιον/εἰς τὰς ἡμέρας τῆς ἐπιτροπῆς γεωργίου ντίκα και παρακαλῶ/ὄποιος τὸν ἱερέων ἀγαπᾷ ἄς μνημονεὺει ὅπου ἐγγην τὰ κάτω ὀνοματα/δημητρίου. γεωργίου. και μαρίας. και νικολάου.

Ε. Μηναιο Μαῖου, 1820 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. 1: ἐτοῦτο τὸ βιβλίον εἶναι τῆς μητροπόλεως Καστορίας ἐν. ἔτη 1854/Μαῖον 24. Σνδερις.

ΣΤ. Μηναιο Φεβρουαρίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. τέλ.^ο: ἀδελφοτιτα Γ(ρόσια) 97/Σουφραράπ² Γ(ρόσια) 214/[Σύολο:] 311 (χ. 19ου αἰ.).

Ζ. Ψαλτήριο, ἀκέφ., β' μισοῦ 19ου αἰ.

α) πφ. 1 (και παρόμοια στὸ πφ. τέλ.^ο): Ἐγὼ Ο Παπὰ δαμιανὸς το ἀγύορασα/Αὐτὸ τὸ φαλατῖρι Γρῶσια 6:20/Ἐτος 1867 οκτοβριον 8 Απο τιν/Πανηγυρίν τοῦ Μανβρόβου³/Εγὼ ο Πα(πα) δαμιανος δαραγοτᾶ.

β) σ. 198: 16 οκτοβριόν τὸν βρίζα το γραμά, και (γ): 28 οκτοβριον το γραμά ἐστὶλα Νεορκι [=Νέα Ἐγόρκη] (χ. β' μισοῦ 19ου αἰ.).

Η. Πεντηκοστάριο, 1880.

α) πφ. 2: †Π(απα)μάροκος ἐν χ(ριστ)ῶ εὑχέτης ὑμῖν διάτρωος./1874. Κἀτὰ μῆνα 10βριον. 7, και (β): Πα(πὰ) Ἰωάννης εὑχέτης ὑμῖν ἐν Χρ(ιστ)ῶ/1922.

Θ. Τριώδιο, 1882.

α) πφ. τέλ. 1^ο: Τὸ ἐτος 1885/Ἦλθα. εἰς τὴν ἐνόριαν Καριῖδη μῆν./Σέπτέμβριου. 8/Πάπὰ Κωνσταντῖνος Ἀντωνίου.

1. Βλ. Ἰλιάδα Π, 722.

2. Σουφραράπης: ἐπίθετο παλιάς Καστοριανῆς οἰκογένειας.

3. Τὸ πανηγύρι τοῦ Μανρόβου ἀναφέρει και ὁ Rouqueville (1806), μαζί με τὴν πληροφορία ὅτι ἀρχίζε στις 25 Σεπτεμβρίου (βλ. F. Rouqueville, ὁ.π., 358· ἄλλοῦ ὡστόσο ὁ ἴδιος, προφανῶς κατὰ λάθος, μετατρέπει τὴν παραπάνω ἡμερομηνία σὲ 29 Νοεμβρίου, προσθέτοντας ὅτι αὐτὸ διαρκοῦσε 20 μέρες, βλ. ὁ.π., τ. 3, 458· πρβλ. Π. Τσαμίση, ὁ.π., 163, ποὺ δίνει διάρκεια 15 ἡμερῶν). Σήμερα στὸ Μαυροχώρι γίνεται ἐμποροζωοπανηγυρη στὸ β' μισο τοῦ Σεπτεμβρίου, ποὺ διαρκεῖ μιά ἐβδομάδα.

Στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα 3 Μηναιὰ τοῦ 1689 (τοῦ Ἰουνίου καὶ δύο ὁμοία τοῦ Ἰουλίου), Μηναιὸ Ἰανουαρίου τοῦ 1732, Μηναιὸ Ἀπριλίου τοῦ 1843, Ἀπόστολος καὶ Παρακλητικὴ ἀκέφαλα τοῦ 18ου αἰ. καὶ Παρακλητικὴ ἀκέφαλὴ τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. Ἀκόμῃ ἀντιμῆνσιο ἐκδόσεως Αὐγούστου 1812, καθιερωθὲν παρὰ τοῦ *ΘΕΟΦΙΛΕΖΑΤΩ. ΑΓΙΟΥ ΣΩΛΟΝ ΚΥΡΙΩ. ΚΩ. ΔΗΟΝΗΣΙΟΥ*¹. Τέλος στὴν πίσω ὄψη τοῦ τέμπλου εἶναι γραμμένο μὲ μολύβι: *Ἐπὶ Ἀρχιερέως / Γερμανοῦ κατὰ / τὸ ἔτος 1901² ἐγέ / νοντο τὰ ἐγκέχεια / τῆς ἐκκλησίας ταύ / τῆς κατὰ τὴν / Κυριακὴν τῶν / Ἁγίων Πάτρων³.*

4. Ἁγ. Νικόλαος⁴

Α. Εὐαγγέλιο, 1791 (ἄ.κ. 39/10).

α) σ. προμετωπίδας: *κοὶ τότε Προίη(οιμένον): Δανιὴλ Ἰβηρ(ίτου): ἁμαρῆσιον: — (χ. τέλους 18ου αἰ.).*

β) πφ. τέλ. 1: *Καστωρίας Ἐγὼ ο Παπ(α) Δαμηνὰς ἤρθα ἡς τὴν / Ενοριαν τὶς Ἀγίας Παρασκευὴς ἡς στοὺς 1872 / Μαΐου 15 ἡς τὸν καιρὸν οποιὸ κατέβηκα ἡς το κελί⁵ / Ἐκατέβηκα ἡς τὸν Μῖνὰ τὴν οκτοβρίου ἡς στὰς 6 / τὴν ἡμέρα τοῦ Ἀγίου Θωμά.*

Στὸ Εὐαγγέλιο παρεμβάλλεται χαρτί μὲ 29 ὄνοματεπώνυμα. Στὰ 20 πρότάσσεται: *1918 Δραγοτᾶ*, καὶ στὰ ὑπόλοιπα: *1919.*

Στὸ ναὸ σόζεται κατὰστιχο μὲ δοσοληψίες (διαστ. 29×10 cm, χωρὶς στάχωση, φφ. 8, τὰ φφ. 6, 8, 8^ν ἄγραφα) ἐπιγραφόμενο (φ. 1): *κατὰστιχον τῆς ἁγίας παρασκευῆς / τοῦ μαχαλᾶ Δραγοτᾶ / 1853. ὀκτόμβριον* (στὸ φ. 2 μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρονται: *ἀπὸ γιαννακῶν ἰατρῶν καὶ ἀπὸ Παπ(α) τέρον εὐήμεριὸν μας*). Ὑπάρχουν ἐπίσης δύο δίφυλλα ἐπιγραφόμενα τὸ ἕνα: *κατὰστιχον τῆς ἐκλήσιας μας / τῆ. 10 φεβρουαρίου 1853 / καστορία*, καὶ τὸ ἄλλο:

1. Διονύσιος ὁ Β΄, ἐπίσκοπος Σαλώνων ἀπὸ τὸ 1810 (βλ. Β. Ἁ τ ε σ η, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1975, 291) ἢ ἐπισκοπὴ Σαλώνων λεγόταν καὶ ἐπισκοπὴ Σάλωνος ἢ Σόλωνος, βλ. Τ. Γ ρ ι τ σ ὀ π ο υ λ ο υ, Ἄμφισσα, «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», τ. 2, Ἀθῆναι 1963, στ. 440.

2. Ἐντοιχισμένη πλάκα στὸ Δ. τοῖχο τοῦ ναοῦ γράφει: «1899/ΣΕΠ 10».

3. Τὴν ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 1712 στὰ μανουᾶλια τοῦ ναοῦ βλ. στῆς Κ. Λ ο β ε ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α, ὀ.π., 241, ὑπόσημ. 4.

4. Τὰ βιβλία τοῦ ναοῦ ἀποδίδει ἐσφαλμένα ἢ Λ ο β ε ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α στὸν Ἁγ. Νικόλαο Πετρίτη, τοῦ ὁποίου ἐξᾴλουν τὰ βιβλία ἀποδίδει στὸν Ἁγ. Νικόλαο Μητροπόλεως (βλ. ὀ.π., 241).

5. Τὰ κελιά τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ μαχαλᾶ Δραγοτᾶ, μαζί μὲ τὰ ἄλλα βακούφια τῆς ἐνορίας (κῆπο, ἀχυρῶνες, σπῖτια, ἀμπέλια) ἀναφέρονται σὲ ἔγγραφο τοῦ 19ου αἰ. τοῦ σόζονται στὸ ναὸ (βλ. παρακάτω).

ὁμολογίες τις ἀγίας παρασκευῆς / Μαχαλᾶ Δραγοτᾶ (τοῦ 1853, ὅπου μεταξύ ἄλλων ἀναφέρεται: *διὰ τὸ χαράτzi τοῦ Ν. ψάλτου μας (γρόσια) 30*). Τέλος 22 ἀκόμη ἀποδείξεις, ἐπιστολές καὶ ἄλλα ἔγγραφα (ἀπὸ τὰ ὅποια 3 στὰ τουρκικά καὶ 1 στὰ γερμανικά) τοῦ 18ου (β' μισθ) καὶ τοῦ 19ου αἰ., ἀναφερόμενα σὲ ζητήματα τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς καὶ τοῦ μαχαλᾶ Δραγοτᾶ¹.

5. Ἁγ. Νικόλαος Πετρίτης²

Α. Εὐαγγέλιο, 1590 (ἀ.κ. 38/6).

α) πφ. 1 (ἀνάποδο): *ετοτο εβαγγελιον ηνετον απο|την καστορη και με τον εδοκαν|στον αγιον ηγκολαον στην καστο|ρια (χ. 17ου-18ου αἰ.)*.

β) πφ. 1: *τοῦτο τὸ Ἁγιον καὶ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον|ὑπάρχει τῆς Ἐκκλησίας Ἁγίας Παρασκευῆς|1795 Ἀπριλλιον 23*.

Β. Μηναιὸ Δεκεμβρίου, 1644 (ἀ.κ. 38/7).

α) πφ. τέλ.^v: *φετούτο το μινεω ηνε της εκλη|σίας της αγίας παρασκευῆς και ω|πιος να το παρη νὰ ηνε αφορεσμε|νος και καταραμενος αλησος μα|λησος πετρα στο κεφαλη πετρα αλη|στα ποδαρα σονσον-. Παρόμοια σημειώματα βρίσκονται δύο στὸ πφ. στάχ. τέλ. (τὸ ἕνα καταλήγει (β): *καὶ αλησος να τῶν δερνη* - καὶ τὸ ἄλλο ἀρχίζει (γ): *ετοτο το μινεω|ηνε του ζοκτο [=Ζώτου]*) καὶ ἄλλα δύο στὸ πφ. 1 (χέρια 18ου αἰ.).*

Γ. Εὐαγγέλιο, 1737 (ἀ.κ. 38/5).

α) σ. 5: *ἔτος 1917 Μαρτίον 24 παρασκευῆ|ἔδιωρθόθη διὰ χειρὸς Ἡλίας*.

Δ. Γκέρον. / Καστοριέως καταγόμενος εἰς Μνημόσινον | Ἐώνιον.

Ἐνορία Καρύδη

6. Ἁγ. Ἀνάργυροι

Α. Εὐαγγέλιο, 1773 (ἀ.κ. 36/16).

σ) πφ. 2^v: *1800|απριλιον· 8·|εκαημεν|η εκκλησια³, καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι (β): απριλιον· 22·|1800· ταριον ευαγγελιον ταφειροσεν ο θεοχαρις· τω [=του] μακαριτυ ναουμ|πολη.*

Β. Μηναιὸ Ἰουλίου, 1820 (ἀ.κ. 36/10).

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Ἰωάννης Ζήκον⁴ Γράφεται ἡμερα Κυριακῆ τῆ τετάρτη|τοῦ αὐτοῦ μηνός (χ. 19ου αἰ.)*.

1. Ἀπὸ τὸ ναὸ λείπει τὸ ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ Μηναιὸ τοῦ 18ου αἰ. (ἀ.κ. 39/9), ποῦ ἀναφέρει ἡ Λ ο β ε ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α (δ.π., 241 καὶ 251).

2. Βλ. ὑποσημ. 4 τῆς προηγούμενης σελίδας.

3. Ἡ ἀναφερόμενη ἐκκλησία εἶναι οἱ Ἁγ. Ἀνάργυροι μόνον ἐφόσον δεχτοῦμε ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο δὲν προέρχεται ἀπὸ ἄλλο ναὸ.

4. Δὲν πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸν παπα-Ἰωάννη Ζήκο τοῦ σημειώματος 1Αβ (1922).

β) πφ. τέλ.^ν (ἀνάποδα): σημείωμα τοῦ 1900, ὅπου: *θωμᾶς Ἀθανασίου Ἱερέως*.

Γ. Μηναιο Σεπτεμβρίου, 1820 (ἀ.κ. 36/12).

α) πφ. στάχ. τέλ. (σὲ ἐπικολημένα κομμάτια χαρτιοῦ): *εγο ο γηρογηγ σσαματ[η]*, καὶ (β): *εγο παπα δημίτρης / [Ι. λ.] μάρτηρὸ (χέρια 19ου αἰ.)*.

γ) πφ. τέλ. 2^ν: *Θεωχάρης Δ. Καραβιδᾶ / Ἰωάννης Ἡλία Μπαζάλη / 1896*, καὶ ἀκολουθεῖ (δ) τὸ σημείωμα 2ΣΤδ.

Δ. Μηναιο Ὀκτωβρίου, 1820 (ἀ.κ. 36/14).

α) πφ. στάχ. τέλ.: *Σωτήριος Χρήστον. Πα(πα) Ἰωάννον ἀπὸ Σηάλησι εἰς Καστοριαν / Μητροπόλις τῆ 1850 ὀβρίου 20*, καὶ κατόπιν (β): *1855 ὀβρίου: 21 / Γ. ΝΚ. Ο. Π. Κ.: ἈΔ. ΔΓ. ΑΚ*.

Ε. Μηναιο Ἰανουαρίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. τέλ.: *1879 Ἀργύριος Ν Σουκα*.

β) πφ. 1^ν: *Ἐφημέριος Ἀγίων Ἀναργύρων / Καταφυγὼν ἐκ Πεύκου Καστορίας / τῷ ἔτος 1947 - 27-Ιουλίου / Καστοριᾷ τῆ 24. Δεκεμβρίου 1949 / [ὑπογραφή:] Παπαρίζος / εὔχεστε ἐν Χριστῷ (παρόμοιο σημείωμα καὶ σὲ Μηναιο Ἀπριλίου τοῦ 1880, πφ. 2^ν)*.

ΣΤ. Μηναιο Μαΐου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. 1.: *δνόματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων: Παπο Δημήτριος, Ναοὺμ Νικολάου Παπα(ν)τίνα, Ἀναστάσιος Νικολάου 1869 Μαΐου 30, Κωνσταντῖνος Δαμιανοῦ Καστοριᾷ τῆ 1 Ἰουνίου 1869*.

β) πφ. στάχ. ἀρχ.: *1872 Ἰουνίου 24 ἡμεραν σαβᾶτο ηχαμεν κλίδονα / ἔβαλεν ὁ παπαδημί(τ)ρης τοῦ παπαμόσχου τὸ φόρεμα²*.

γ) πφ. 1.: *1872 Ἰουνίου 25 ἡμέραν Κυριακῆν τὸν ζάχον τὸν ἔβαλαν / Φιλακὶ (ἀπὸ τὸ χ. τῆς προηγούμενης ἐνθύμησης)*.

δ) πφ. τέλ.^ν: *Κατὰ τὸ ἔτος 1882 ὑπῆρχε μέγα ψῆχος τὸν Μαῖ / ον ὥστε τὰ ψάρια δὲν ἐράσισαν³ καὶ ὑπῆρχε μεγάλη/ἀγοίβεια ὡς καὶ εἰς τὸ κρέος. Ταῦτα πρὸς μνήμην τῶν / μεταγενεστέρων / Κωνσταντῖνος Δάγκανας τῆ 9. Μαΐου. 1882*.

ε) πφ. 1.: *Κωνσταντῖνος Δάγκανας / τῆ 24. Ἰουνίου. 1882. ὑπῆρχαν / ἔ-*

² Ἀς σημειωθεῖ ὅτι οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων, ὅπως εἶναι σημειωμένο σὲ μιὰ ἀπὸ αὐτές, ζωγραφίστηκαν τὸ 1841 «διὰ χειρὸς παπα Ζήκου ἐκ Σελιτζης» (βλ. καὶ Π. Τ σ α μ ῖ σ η, ὁ.π., 168: «διὰ χειρὸς (...) Ἰωάννου Ζήκου ἐκ Καστορίας 1847 Ἰούλιος 26»).

1. Σάλεσι: χωριὸ τῆς ἐπαρχίας Κολώνιας (περιφέρεια Κορυτσᾶς).

2. Μοῦ εἶναι ἀγνώστη ἡ ἔννοια τοῦ β' μέρους τοῦ σημειώματος: ἴσως σχετίζεται μὲ κάποιο ἔθιμο τοῦ κλῆδονα.

3. Ἐράσισαν=ἄφησαν τὰ αὐγά τους, γέννησαν.

ζητάσεις ἐν τῷ *Νηπιαγωγείῳ* / *Καστορίας* / *Τῆς 24 Ἰουνίου 1882.*

στ) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Πέτρος Παπαρίζος* / *ἐφημέριος Γλυκονερίου* / *Καστοριά τῆς 30 Ἀπριλίου 1950* / *Κυριακή Παραλύτου.*

Ἐπίσης στό ναό υπάρχουν ἀκστάγραφα *Μηναῖα Σεπτεμβρίου* καί *Δεκεμβρίου* τοῦ 1843.

7. Ἁγ. Ἀνδρέας

Α. *Μηναῖο Νοεμβρίου, 1879.*

α) πφ. 2^ν: σημεῖωμα τοῦ 1905 μέ τὸ ὄνομα *Φίλιππος Πέτρον Μπακάλη.*

β) πφ 1^ν: *Δοξαζο* / *το Θεο* / *που μας χαρίζει* / *Υγεια* / *και μᾶς φιλασι* / *απο καθε κακο* / *και αν αξιωθω* / *και εχω Δυναμη* / *Ιλικη.* ολλα θα / τὰ διαθεσο *στην* / *εκκλησια* / *Ἁγιον Ἀνδρεον* / *Ἁγιον Κοσμα*¹ / *παναρια Μανροτισα* / *Ἁγια Παρασκευη* / *Ἁγιον Δημητριον* / *Ἁγιοι Θεοδορι* / *ΣΕΜελιστα*² (χ. μετὰ τὸ 1950).

Ἐνορία Ἐβραΐδας

8. Παναγία Ἐβραΐδα

Α. Ἀκολουθία Ἁγ. Κλήμεντος Ἀχριδῶν, 1742, καί Ἀκολουθία τῶν 15 Μαρτύρων τῶν ἐν Τιβεριοπούλει μαρτυρησάντων, κολοβή, 1741, συσταχόμενες (ἀκατάγραφες).

α) σ. προμετωπίδας τῆς Ἀκολουθίας Ἁγ. Κλήμεντος: *Ετοῦτη εἰ φυλάδα εἶναι τῆς παναγίας μάχαλᾶς τζωμάρι[α;]^β / ὄπαρχον πατὰ κόστα μαχαλά Τρηνατάρηλος ἡξέρεῦς. χηλιωτῶ* (τὸ β' μισὸ τοῦ σημειώματος ὑπάρχει καί στό πφ. 2^ν), καί ἀπὸ τὸ ἴδιο χ. (β): *ἰανοαρίον* / 1742⁴ (χ. 18ου αἰ.).

γ) σ. προμετωπίδας τῆς Ἀκολ. 15 Μαρτύρων: 1893 / *ΑΔΓ* (ἀπὸ τὸ χεῖρι αὐτῶ καί φθαρμένο σημεῖωμα μέ τὴν ἴδια χρονολογία στό πφ. 2).

Β. Ἀκολουθία Ἁγ. Χαραλάμπους, 1755 (ἀκατάγραφη).

α) πφ. τέλ.^ν: *ἡ φήλαδα τοῦ Ἁγιον χάλαν* / *παν* / 1775.

β) πφ. 1^ν: *ἄρξων* / *χρῶ* [= *χειρ*] / *μον* / *ἄγαθῖ γράφων* / *γραφυμῶν* / *καλδῶν* / *μι δαρθίς* / *και μάλοθίς* / *και στό φάλα* / *κά* [= *στην φάλαγγα*] / *βλνθίς*⁵ / *ἄβρός* / *δεν θέν.* *δοξά πα* / *δα δόξα* / *πατρῶν* (χ. 18ου αἰ.).

1. Ὁ Ἁγ. Ἀνδρέας Καρόδη τιμᾶται τίς τελευταῖες δεκαετίες καί στό ὄνομα τοῦ Ἁγ. Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν παράδοση, δίδαξε στόν περίβολο τοῦ ναοῦ κάτω ἀπὸ μιὰ μουριά, ποῦ σωζόταν μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγα μόλις χρόνια.

2. Ἴσως ἀντὶ τοῦ Σλήμνιτσα.

3. Ὑπαρξῆ μαχαλᾶ μέ παρόμοιο ὄνομα δὲν ἀναφέρεται στὴν Καστοριά.

4. Πιθανὸν τὸ 1742 νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ μίμηση τῆς χρονολογίας ἐκδοσης τοῦ βιβλίου, ποῦ βρίσκεται τυπωμένη λίγο πλεῖον πάνω.

5. Γιὰ τὸ συχνὰ ἀπαντῶμενο αὐτὸ ἔμμετρο σχολικὸ παράγγελμα (παραλλαγές του

γ) πφ. 1: 'Ετοῦτο τὸ βιβλίον εἶναι τῆς ὑπεραγίας δεσπίνινης ἡμῶν/θεοτόκου καὶ ἀπαρθένου μαρίας τῆς εβραΐδος καὶ ὄπιος τὸ/πάρι διὰ νὰ διαβάσι καὶ δὲν τὸ κρατίσι νὰ ἔχη τὸ κέρος [=κῆρος] καὶ/τὴν ἡσχὴν ἂν δὲ τὸ κρατίσι νὰ ἔχει τὴν κατὰ ἀπὸ τοῦς/318 πατέρας καὶ τὴν κατὰ τῆς παναγίας. ἀμὴν./'Εγγραφα ἐγὼ ὁ Α.Μ.Μ. 1886/Δεκεμβρίου 7. Παρόμοια σημειώματα βρίσκονται ἕνα στὸ πφ. 2, γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ σημειώματος (β) (ἀρχίζει (δ): ἴέτουτν εἰ φυλάδα ἰονὲ του πουλυχρου νού' του διμύτριου) καὶ ἕνα ἀκόμη στὸ πφ. 1 (χ. α' μισοῦ 19ου αἰ.).

Γ. Εὐαγγέλιο, 1785 (ἀ.κ. 40/9).

α) πφ. 2: »Τὸ παρὸν εὐαγγέλιον ἀφιερῶθη παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐφημερίου, καὶ/δαμειστικῶν¹ Θεοδοῦρον Ἱερέως Γιοργιμίτζη, εἰς τὴν τῶν Γραικῶν/Καπέλλαν, τὸ δὲ ἀσήμε μόνον ἔγινεν εἰς τὴν ἐπιτροπιάν τοῦ κῆρ/Γ: Πασχάλη μὲ ἔξοδα τῆς αὐτῆς Καπέλλης.: — νῦν δὲ στέλλεται/παρὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐν πέστη Κοινότητος τῶν ἐλλήνων. ὡς δῶρον εἰς τὴν ἁγίαν Μητροπόλιν/[Καστοριάς]² (ἀπὸ τὸ «νῦν δὲ» κῆι μετὰ μὲ ἄλλο μελάνι, ἴδιο χέρι, β' μισοῦ 18ου αἰ.).

β) σ. 5: 1874 ἐχειροτονίθη Ἱερεως. Παπ(α)μάρκος.

Δ. Μηναιο Ἀπριλίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 142: Του ἐτος 1918/Σημιώσης της μεγάλης ἀ/κρίβιας τὸ κρέας Ι οκὰ/Δραχμὲς 7 το βούτιον/Ι οκὰ Δραχμὲς 16' το/λάδη Δραχμὰς' 12 ἄκου/λουθος καὶ τὰ ἐπίλιπα.

Ε. Μηναιο Ἰουλίου, 1879.

α) πφ. τέλ.ν': Ἰουλιος 1944 —/Μεγάλη ἀκρίβεια —/Στάρι κατ' ὀκὰν δραχ. 1.200.000/Λάδι 20.000.000/ἄλας 1.000.000./Κρέας 5.000.000./ξύλα τὸ φῶρτιον 4.000.000/[ἔπογραφή:] Δ. Τσέας.

ΣΤ. Μηναιο Σεπτεμβρίου, 1879.

α) πφ. τέλ.: βιογραφικὸ τοῦ ἀποθανόντος τὸ 1958 σὲ ἡλικία 28 ἐτῶν πρωτοψάλτη Σάκη Ἀστεριάδη, ἀπὸ τὰ Δουμπιά Χαλκιδικῆς.

Στὸ ναὸ σώζεται ἀκόμη ἀκατάγραφο Εὐχολόγιο τοῦ 1760 μαζί μὲ τετράδιο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., διαστάσεων 21×16 cm, πφ. 71· στὰ πφ. 1ν-36^ν καλλιγραφημένους κατάλογος ἐνοριτῶν (71 οἰκογένειες· τὰ οἰκογενειακὰ

βλ. παρακ., σημειώματα 9Αε, 21Γα καὶ 27Βα) βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, Ἀθήναι 1920, 105, καὶ τοῦ Ἰδίου, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τ. Α', Ἀθήναι 1948, 103, ὑποσημ. 4.

1. Δομέστικος=ὁ ἀρχηγὸς τοῦ χοροῦ τῶν ψαλτῶν.

2. Δημοσιεύθηκε καὶ ἀπὸ τὸν Τσ α μ ἰ σ η (δ.π., 144), ποῦ εἶδε τὸ Εὐαγγέλιο στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ. Γιὰ τὴν παροιμία τῶν Καστοριανῶν στὴν Πέστη βλ. δ.π., 34-35.

ονόματα δείχνουν ότι πρόκειται για την ένορΙΑ 'Αγ. Παντελεήμονα, ενώ ό γραφικός χαρακτήρας ότι γράφτηκε από τόν παπα-Θεοχάρη, εφημέριο του 'Αγ. Παντελεήμονα στα τέλη του 19ου αι.¹⁾ στα φφ. 37-56 άλλος κατάλογος από διαφορετικό χέρι (40 οικογένειες σὺν 2 σέ ένθετο κομμάτι χαρτιού), επιγραφόμενος (φ. 37): *Κοταστήχο τῆς ένόριας / τῆς Πανάγιας ε-βρέηδος, με πρώτη άναγραφή: βασιλίον ήξέρους*· στα φφ. 70^v και 71^v κατάστιχο γουνέμπορου του 1884 και στα φφ. 67^v-70 και 71 άλλο κατάστιχο γουνέμπορου του 1891 από την Κορυτσά· τά φφ. 1 και 56^v-67 άγραφα· στο τέλος λείπουν 2 φφ.

Επίσης σέ μανουάλι ή επιγραφή: *ΕΙΣ. ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ / ΤΟΥ ΕΝ ΜΑ-ΚΑΡΙΑΙ ΤΗΙ ΑΗΞΕΙ / ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ / ΘΕΟΥ. ΜΙΧΑΗΛ Α. ΜΑ-ΧΧΑΙΡΑ. / 1900*, και σέ άσημένιο φωτοστέφανο: *ΓΙΟΡΓΓΙ / ΣΤΕΦΟ* (18ος αι.).

ΈνορΙΑ Μουζεβίικη (ή 'Αγ. Θωμᾶ)

9. "Αγ. Θωμᾶς

Α. Παρακλητική, άκέφ., α' μισού 16ου αι² (ά.κ. 27/22).

Σέ πολλά φύλλα του βιβλίου υπάρχουν σημειώματα, συχνά μισοτελειωμένα, γραμμένα πιθανότατα από παιδιά, όπως φαίνεται από τὰ σημειώματα (ε) και (η), αλλά και από τὸ ότι άρκετά είναι άσκήσεις επιστολογραφίας ή, όπως τὰ (β) και (γ), έχουν γραφεί χάριν παιδιᾶς (χέρια 17ου αι.):

α) φ. μμυ: *ἄπο εμενα τον γερασημο να / σε παρακαλεσο [και ηνα; / ακομα / την εχης [7-8δ.]*

β) φ. 8ο του τετραδίου ρ: *ο γοιοργης / του παπανα / γοντη [=παπα-Παναγιώτη;] / να ννε / αφο<ρεσμενος>* και στή συνέχεια έχει προστεθεί (γ): *εν / λο / γυμενος / να ζη και να*. Επίσης στο ίδιο φύλλο (δ): *ἄετ<ουτ>ο το χα-ρτη ννε της αγνας καταμαχης / και ντης το επαρη να <ννε> αφορεσμενος και / ασυχορητος και να τον επαρη ο δηαβολος*.

ε) φ. 6ο^v του τετραδίου ς: *ἄα<ρ>ξον χηρ μου / αγαθε γραφε / γραματα καλα / μη δαρθης και / λυπηθης / <κι> υστερα μετα / νοθης* (δμοιο και στο φ. ου^v και ή άρχή του σέ άρκετά άλλα σημεία), και (στ): *νηκόλας τόγρα / φε και το / μηρσ*.

ζ) φ. 8ο^v του τετραδίου τ: *ἄπο το στε / νητζος³ / και απο το / μαν [=Θωμᾶν] κοβατζη*.

η) φ. 8ο^v του τετραδίου υ: *ο κοτας του χρηστου ναα ννε ευλογυμενος να ενυ του / δασκαλου την ευχηνα*.

1. Βλ. παρακ. σ. 348 και σημείωμα 31Αγ.

2. Η Α ο β έ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ι δ α, (δ.π., 251) τή χρονολογεί στο 17ο αι.

3. Ίσως άντι του Στέντσκο (=σημερινά Στενά).

θ) φ. Βιιι^ν: *ἄπο εμενα τον κοστα / τηνο εις σε σε δημητηρη χερετημα / τα και απο εμενα τον συνα χερη χερετηματα*¹.

ι) φ. 60^ν τοῦ τετραδίου Γ: *απο εμενα / τον συνα / χερη εις / σε σενα / μουσταφα / χερης / και απο / τον ησου / φη χηρης.*

ια) φ. 70^ν τοῦ τετραδίου Γ: *ἄτημησεται και ευγενεσεται παπα κηρ νεοφυτε / χερης και απο την χηρησ χερετα.*

Στὸ φ. 50^ν τοῦ τετραδίου Β σκίτσο τοῦ 17ου αἰ. (εἰκ. 5α).

Ἡ *αγνα καταμαχη* ποὺ ἀναφέρεται στὸ παραπάνω σημεῖωμα (δ) ταυτίζεται βέβαια μὲ τὴν ἀγνωστὴ σήμερα μονὴ τῆς Παναγίας Ἀκαταμάχητης, ποὺ ὑπῆρχε στὴν πόλη². Ἡ ἴδια προσωνυμία ὑπάρχει, κατὰ τὸν Χρηστίδη, στὴν κτητορικὴ ἐπιγραφὴ στὴ βάση τοῦ τρούλου τῆς Παναγίας Κουμπελίδικης: «Κουτριώτισσας Ἀκαταμαχίτου»³. ὥστόσο δὲν εἶναι γνωστὸ, ἂν ἡ Κουμπελίδικη ὑπῆρξε κάποτε μοναστήρι. Μονὲς τῆς Παναγίας στὴν Καστοριά, ἐκτὸς τῆς Μαυριώτισσας, ἀναφέρονται τῆς ἐνορίας Βαρλαάμ (ἢ σημερινὴ Παναγία Τσιατσαπᾶ)⁴, τοῦ Μουζεβίκη⁵, τῆς Εὐαγγελίστριας⁶

1. Ἡ διαδοχικὴ γραφὴ τῶν λέξεων «χερη» καὶ «χερετηματα» δείχνει ὅτι ἴσως ἡ πρώτη δηλώνει τὸ καστοριανὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Χέρης καὶ ὄχι τὴ λ. «χαίρεις» (=χαίρε), ὅπως ὀδηγοῦμαστε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὰ δύο σημειώματα ποὺ ἀκολουθοῦν.

2. Βλ. φ. ΕΒΕ 2669, φ. τέλ.: «Τὸ θεῖ(ων) κ' ἱερόν βιβλί(ων) (...) ὑπάρχει τῆς μονῆς τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θε(εοτό)κου κ' ἀειπαρθένου Μαρίας· τῆς ἐπωνομαζομ(έν)ης ἀκαταμαχίτου· (...)» (πρβλ. Φ. Β α φ ε ἰ δ η, δ.π., 143 καὶ Γ. Χ ρ η σ τ ἰ δ η, δ.π., 391, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ πιθανό, χωρὶς καθόλου νὰ τὸ αἰτιολογεῖ, νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας, στὴ θέση τοῦ ὁποῖου χτίστηκε τὸ Κουρσομυλί τζαμί, ἢ τὸν παλιὸ μητροπολιτικὸ ναὸ, ποὺ στὴ θέση του χτίστηκε τὸ Γαζή Ἐβρονὸς τζαμί).

3. Βλ. Γ. Χ ρ η σ τ ἰ δ η, δ.π., 165· πρβλ. Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, δ.π., 131, ὑποσημ. 1 καὶ Χ. Μ α υ ρ ο π ο ὑ λ ο υ - Τ σ ι ο ὑ μ η, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ 13ου αἰῶνα στὴν Κουμπελίδικη τῆς Καστοριάς, Θεσσαλονίκη 1973, 23-24, ἡ ὁποία διορθώνει σὲ «Καστριώτισσας Ἀκαταμαχίτου» (τὴν ἀκολουθοῦν οἱ Σ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η ς - Μ. Χ α τ ζ η δ ἄ κ η ς, Καστοριά, Ἀθήνα 1984, 84 καὶ 89). Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ, ποὺ εἶναι ἀπρόσιτη λόγω τοῦ μεγάλου ὕψους στὸ ὁποῖο βρίσκεται, οὔτε κατεστραμμένη εἶναι, ὅπως ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ οἱ Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ς (δ.π.) καὶ Πελεκανίδης (βλ. Σ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η - Μ. Χ α τ ζ η δ ἄ κ η ς, δ.π.), οὔτε σώζονται «ἐλάχιστα δυσαναγνώστα ἴχνη» τῆς, ὅπως γράφει ἡ Μ α υ ρ ο π ο ὑ λ ο υ - Τ σ ι ο ὑ μ η (δ.π., 23).

4. Βλ. παρακ., σημεῖωμα 12Αα καὶ ὑποσημ. 2 τῆς σελ. 239.

5. Ἀπὸ τίς πολλὲς μνείες ποὺ ὑπάρχουν γι' αὐτὴν στὶς πηγές ἀναφέρεται ὡς μονὴ μόνο τὸ συνοδικὸ γράμμα τοῦ Ἀχριδῶν Ζωσιμά γιὰ τὴ σχολὴ Καστριώτη (1708) (βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 113, Ἀ ν θ ἰ μ ο υ μητροπολίτου Ἀμασσίας, Ἐγγραφα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος περὶ τῆς ἐν Καστορίᾳ ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 12, 1892-1893, 71 κ.λ.).

6. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 5^ν: «εἰς τὴν παναγία μου [τὴν εὐαγγ]εληστριαν»· σ' αὐτὴν μοναχὸς ποὺ φεύγει στὸ Ἄγ. Ὄρος ἀφιερώνει χωράφια, χειρόγραφα βιβλία, καρούτια κ.λ., μὲ τὸν ὄρο ἂν ἔρθει πάλι στὸ μοναστήρι νὰ εἶναι «νέος κτή-

(που ίσως ταυτίζεται με μία από τις προηγούμενες) και ακόμη, από νεότερο λανθασμένο συσχετισμό, της Φανερωμένης¹. Ίσως όμως υπήρχαν και άλλες, άγνωστες σε μās, μονές της Παναγίας στην Καστοριά, σε μία από τις οποίες αποδιδόταν ή παραπάνω προσωνυμία, όπως εξάλλου υπήρχαν στο α' μισό του 16ου αϊ. δύο ακόμη άγνωστα μέχρι σήμερα μοναστήρια, του Ἁγ. Νικολάου του Κωστίτζη ή Κωστική και του Ἁγ. Δημητρίου², και επιπλέον αρκετές άγνωστες όνομασίες ένοριών (του Θεολόγου, τών Ἁγ. Ἀποστόλων, του Ἁγ. Νικολάου του παπα-Νοβάκου, του Ἁγ. Νικολάου του Μπορμπότζου)³ καθώς και όνομασίες εκκλησιών (Ἁγ. Γεώργιος του Μύρου, Ἁγ. Γεώργιος του Νεπαχτίτη και οί ναοί του Ἁγ. Νικολάου του Σιλίκουφου, του παπα-Πάκου και του παπα-Κράχου)⁴.

B. Μηναΐα Σεπτεμβρίου-Ὀκτωβρίου συσταχωμένα, όκέφαλα⁵, 1595 (ά-κατάγραφα).

Στή στάχωση άρχής και τέλους κολλημένο από ένα φύλλο χαρτού

τωρ» (1547). Ἡ Παναγία Εὐαγγελίστρια αναφέρεται και στά φφ. 1^v και 10^v του ίδιου κώδικα και σε σημείωμα του 16ου αϊ. στο χφ. EBE 2666, φ. 89^v.

1. Ὁ Φ. Β α φ ε ι δ η ς, (δ.π., 143) ταύτισε τή μονή της Παναγίας «Γηστερνιότη-σης», που αναφέρεται σε βιβλιογραφικό σημείωμα χειρογράφου του 1341 (σημερινοῦ EBE 2679, φ. 176), με τήν Παναγία Φανερωμένη, κοντά στην όποία βρίσκονταν οί κιν-στέρνες της Καστοριάς (βλ. Φ. Β α φ ε ι δ η ς, δ.π., 125 και Π. Τ σ α μ ι σ η ς, δ.π., 80 και 115)· τόν άκολούθησαν οί Χ ρ η σ τ ι δ η ς (δ.π., 167) και Τ σ α μ ι σ η ς (δ.π., 115-116). Ἀπό μεταγενέστερο σημείωμα όμως στο ίδιο φύλλο του χειρογράφου φαίνεται σαφώς ότι πρόκειται για μοναστήρι της Κωνσταντινούπολης, κατά τήν άλωση της ό-ποίας πήρε τό χειρόγραφο ό Ζουπάνος του Ραδηνού και τό άφιέρωσε σε κάποιον μονα-στήρι τών Ἁγ. Ἀποστόλων Πέτρου και Παύλου. Πάντως ή Παναγία Φανερωμένη, αν κρίνει κανείς από τά κελιά με τά όποία είναι ακόμη και σήμερα ένωμένη και από τό έξοχικό μέρος στο όποιο είναι χτισμένη, είναι πιθανό να υπήρξε πράγματι μοναστήρι. Ἄς σημειωθεί ότι κατά τόν Κ α ρ α γ κ ο υ ν η (δ.π., φ. 18) και ή Παναγία Ἐλεούσα «κατά τήν παράδοσιν έτιμάτο έπ' όνόματι τών Ἁγίων Ἁγγέλων, ήτο δέ όνομαστόν μοναστήριον».

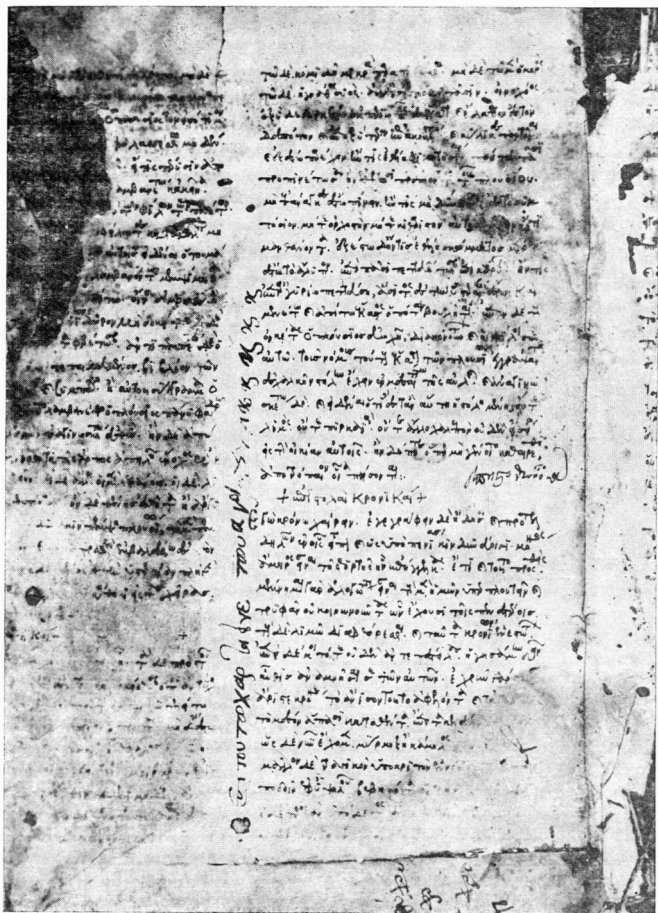
2. Βλ. Κώδ. Μητρ. Καστ. EBE 2751, φφ. 73^v: «περι του μοναστηρίου του αγίου νικολάου του κοστίτζη» και πιο κάτω «του αγίου νικολάου του κοστική», και φ. 79: «περι το μονα[σ]τήριον του] αγίου μεγαλομαρτυρος δημητρίου».

3. Βλ. δ.π., αντίστοιχα φφ. 34^v, 58^v, 22^v και 58 (μια από τις δύο πρώτες πρέπει να ταυτίζεται με τή μεταγενέστερη ένορία Σερβιώτη). Σύμφωνα με τόν Κώδ. Μητρ. Καστ. EBE 2753, κατά τό β' μισό του 17ου αϊ. οί ένορίες της πόλης είχαν πλέον παγωθεί όπως τις ξέρουμε σήμερα (πρβλ. σ. 300, ύποσημ. 2 δέω)· τήν ίδια έποχή πάντως (1661) ό Ἐβλιγιά Τσελεμπή αναφέρει 16 αντί για 11 χριστιανικές ένορίες στην Καστοριά (βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ι ά δ η ς, δ.π., 168).

4. Βλ. Κώδ. Μητρ. Καστ. EBE 2751, φφ. 3^v και σ. 324, ύποσημ. 5, 6, 7 και 3 έδω.

5. Ἀπό τό πρώτο σώζονται μόνο τά 19 τελευταία φύλλα και τό δεύτερο είναι και κολοβό.

κώδικα τοῦ α' μισοῦ ἢ τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰ., καὶ ἓνα φύλλο τοῦ ἴδιου κώδικα ἐλεῦθερο (εἰκ. 2)· διαστάσεις σωζόμενες 28,5 × 20 cm (ἀρχικὲς 28,5 ×



Εἰκ. 2. Ἁγ. Θωμᾶς Μονεββίην.
Φύλλο χαρτῶν κώδικα ἔργων τοῦ Λουκιανοῦ (14ος αἰ.).

22,5 cm), ύδατόσημο fruit (cerise) κατά Briquet 7415 (έτων 1316-1348)¹ και κατά Mošin-Traljić, με μικρές διαφορές, 4146 (έτ. 1305) ή 4152 (έτ. 1348)². Περιέχονται τμήματα από τὰ έργα του Λουκιανού Κρονουσόλων, 'Επιστολαί Κρονικαί, 'Ηρόδοτος ή 'Αετίων και Ζεϋξίς ή 'Αντίοχος.

Στό φύλλο τής στάχ. άρχ. (α): *Ετουντω χαρτοι εινε των αροιον ννικο* (χ. 17ου αί.).

Στήν α' όψη του έλεύθερου φύλλου (β): *φ'εφετούτό τὸ χάρτοι είναι τοις παναγίας τοις έλέουσάς και όποίός το παρι να έχοι τήν καταράν τοις πάναγίας / άμήν άμήν άμήν* (χ. 18ου αί.).

Μεταξύ τών δύο πρώτων τετραδίων του βιβλίου παρεμβάλλεται στενή λωρίδα (2 cm) περιγραμμένου φύλλου, όπου τὰ τμήματα λέξεων *αρχη* και *νετησ* (χρῶμα μελάνης άνοιχτό καστανό· 10ος αί.).

Γ. Μηναιο Μαΐου, 1678 (ά.κ. 27/18).

α) σ. 2: 1720 *παναγία μουζεβήκη / οκτομβριου.. 6 / φεγω ο ταπηνος μανόλης ·Ιερεός ένδοεμο / παρα:αλεστηκός δπη<ο>ς ·Ιερεός ήθελεν · I / ερατεύση να έχη να με μνημονευη εονη / ος αδείφηκος δτη ήμε πολλά αμαρτολός, και (β): 1766: 'Ιαννουαρίον 14: *αφξω: ιδη: του 'Ιαννουαρίου: / Κάγὼ ὁ θωμάς ιερεός, και οικονόμος / Κ(α)στ(ο)ρ(ι)ας*)³: *μνησθειην έν ταίς ιεραίς ὁμών τελευταις / αδελφοί, και πατέρες οί κατά καιρόν / λειτουργήσοντες, πολλαίς γάρ άμαρτίας έμπέπτω / κα ὁ δείλαιος, και άπολογίας άνάξιος, και (γ): Κάγὼ ὁ 'Φάννης ·Ιερεός* (χ. 18ου αί.).*

δ) πφ. 1^ν: 1755 *νοευρείου - 2 απέθανεν· ο σουλτάν· μαχμούτης / και ἔγιεν· ο σούλτάν οσμάνης· εβασίλευσεν.*

ε) πφ. τέλ.^ν: 1770: *μαίον: α^η: / ἔλαβον ἔγὼ ὁ Γεώργιος Π(α)παράλη από τούς επιτρόπους του σχολίου⁴ / κύρ Δημήτριον διαμαντη. και κύρ θεοχα-*

1. Βλ. C. Briquet, Les filigranes, Paris 1907 (άναστ. επανέκδ. Leipzig 1923), τ. 2, 405.

2. Βλ. V. Mošin-S. Traljić, Filigranes des XIIIe et XIVe ss., Zagreb 1957, τ. 2, πίν. 457.

3. Πρόκειται πιθανότατα για τόν καταγόμενο από τήν Καστοριά λόγιο ιερέα και κατόπιν οικονομό Θωμά τόν κωφό, που χρημάτισε σχολάρχης στήν πατρίδα του κωθός και στήν Τσαριτσάνη και Ραψάνη (βλ. Π. Ζάττα, Σχολεία, διδάσκαλοι, λόγιοι τής τουρκοκρατούμενης Καστοριάς, Καστοριά 1984, 41, 60 και Π. Γσαμίση, δ.π., 83, 88). Τὰ πολυάριθμα σημειώματα του σε άλλα βιβλία άπαριθμούνται στό Εύρετήριο, σ. 357· πρβλ. και όποσημ. 4 τής σ. 350.

4. Οί επιτρόποι του σχολείου, που ιδρύθηκε στόν περίβολο τής Παναγίας Μουζεβική (βλ. σχετικά Π. Γσαμίση, δ.π., 76) μάλλον τὸ 1705 (βλ. Π. Ζάττα, δ.π., 13), είχαν τή διαχείριση 10 δουκάτων τὸ χρόνο για τή συντήρηση και τίς άνάγκες του ναοῦ (όπως π.χ. στό συγκριμένο σημείωμα ή πληρωμή του τέμплου του)· τὸ ποσὸ αὐτὸ άποτελοῦσε ένα μέρος τών τόκων τών καταθέσεων του ίδρυτη Γεώργιου Καστριώτη στήν τζέκα (τράπεζα) τής Βενετίας (βλ. Π. Γσαμίση, δ.π., 74-75).

ρ(ην): μάλκον:- ασλλ: 10:- / Καὶ ἀπὸ τῆς σήμερον νὰ ἔχομεν νὰ λαμβάνομεν καὶ / εἰς τὸ ἐξῆς: / τὰ ἄνωθεν ἄσπρα ἐδόθησαν εἰς τὸν κύρ Δημητράκη / διὰ τὸν τέμπλον τῆς Παναγίας: 1.

στ) πφ. 1 (ἀνάποδα): 1771: μαῖον: 11: ἔκαμα ἀρχήν. / διὰ τὰ 40: εἰς ὑγειάν:-

ζ) πφ. 1^ν: Τῷ 1905. Μαῖον 12 ἡμέρα Πέμπτη ὥρα τετάρτη / μετὰ σφοδροῦ ἀέρος ἐπήλθεν βροχὴ μετὰ χαλάζης μεγά / λης ὡσὰν ἀγὼν ἔσπασεν ἐκ τῶν οἰκιῶν ἕλους πολλὰς / καὶ τὰ κεραμῖδια τὰ κασάνια, κατέστρεψεν τὰ δένδρα / τοὺς κήπους, ἀφάνισεν πολλὰ ἀπ[ε]ττούμενα καὶ Ζῶα. / Οἰκονόμος Πα(πα) Ναούμ.

Στὸ verso μικροῦ ὑπολείμματος (πάνω μέρος) δευτέρου παράφυλλου ποὺ ἀποκόπηκε (η): ... / πολεμον [... (χ. 18ου αἰ.), ἄρα σ' αὐτὸ ὑπῆρχαν πιθανότατα ἐνδιαφέρουσες ἱστορικὲς ἐνθυμήσεις.

Δ. Μηναιο Ἰαπριλίου, 1740 (ἄ.κ. 27/16).

α) σ. 2: ετοτος ὁ απριλιος ειναι της ελεουσας.

Ε. Πεντηκοστάριο, 1794 (ἄ.κ. 27/15).

α) πφ. 1^ν: αωρος· και μεταμελος / προτα αρχηγαη, ο προεστος. και στο δεξην / και στο αριστερον. ηστερις. αναφθου(ν)· τα κηρια· η λακη· παρόμοια καὶ στὸ πφ. τέλ., μὲ χρονολογία (β): ετος 1826 απρηληου 10.

ΣΤ. Πεντηκοστάριο, ἀκέφ., β' μισοῦ 18ου αἰ. (ἄ.κ. 27/20).

α) πφ. ἀρχ.: Καστορία Τῆ 1877 Απριλίον 22 / Βασίλειος τύπον Συμοθεν ἐν τῇ ἡμέρα κυριακῆς.

Ζ. Θεία Λειτουργία, 1859.

α) πφ. τέλ.^ν: Καὶ τό δε ξὸν τοῖς ἄλλοις ἐμοῦ ὑπάρ / χει κτῆμα. Κων/νος Ἱεροδιάκονος ἐκ / κόμης Σριάλεσι². 1869. 9βρίον 30· / Καστορία / ἐχιροτονήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιερέως / Ἀγίου Καστορίας Κων Κων Νικηφόρου.

Η. Θεία Λειτουργία, 1876.

α) πφ. τέλ.: 1914 / Ἰουνίου 22 / Ἐγινέ Ἰ νέα / Κάταγραφι ὁ Ελε / Νικοῖ [=ἡ Ἑλληνική].

Στὸ ναὸ σώζεται καὶ ἀντιμῆνσιο ἐκδόσεως 1830 (ὅμοιο μὲ αὐτὸ τῶν Ἀ-

1. Τὸ τέμπλο τῆς Παναγίας Μουζεβίκη (ποὺ ἀπὸ τὸν Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 135, χρονολογεῖται στὸ 17ο αἰ.) εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο ποὺ κατασκεύασε τὰ τέμπλα τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων Σερβιάτη (πρβλ. δ.π., 142) καὶ τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Νικολάου στὸν περιφερικὸ δρόμο τῆς χερσονήσου, Δ. τῆς Μαυριώτισσας. Δὲν ἀποκλείεται πάντως τὸ παραπάνω σημεῖωμα νὰ ἀναφέρεται στὸ μεταγενέστερο ἀνάτερο τμήμα του (στὸ μέσον τοῦ ὁποίου γράφει: «ΝΑΟΝΜΙC ΓΕΩΡΓΙΟΝ»).

2. Ἴσως ἀντὶ τοῦ Ζράλτση (= σημερ. Ἀμπελόκηποι) ἢ τοῦ Σάλεσι (βλ. σ. 315, ὀποσημ. 1).

γίων Τριδών), καθιερωμένο από τὸν Νικηφόρο στὶς 24 Ἀπριλίου 1842, ἐνῶ σὲ ξυλόγλυπτο στὸ δεσποτικὸ θρόνο ἢ ἐπιγραφή: 1803 / δηὰ ἐξόδου / τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ· θεοχάρη. / τοῦ μακαρίτου ναοῦ.

10. Παναγία ("Αγ. Μηρᾶς)

Α. Τριῶδιο, 1778 (ἀ.κ. 30/5).

α) σ. 2: Καὶ τότε ξὺν τοῖς ἄλλοις τῆς ὑπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου / καὶ ἀειπαρθένου μαρίας ὑπάρχει. ,αψθ [=1789] μαρτίου ιε: / εἰς μαχαλᾶν πατᾶ Κώστα, καὶ παρόμοιο στὴ σ. 556 (ἀπὸ τὸ χ. τοῦ οἰκονόμου Θωμᾶ).

Τὸ παραπάνω σημεῖωμα ἀναφέρεται στὴν Παναγία Μουζεβίκη¹. Βλέπουμε ὅτι ἡ ἐνορία Μουζεβίκη ὀνομάζεται ἐδῶ ἐναλλακτικὰ μαχαλᾶς παπα-Κώστα, προφανῶς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τότε ἐφημέριου². Ἦταν συνηθισμένο νὰ δίνει ὁ ἐκάστοτε παπᾶς τὸ ὄνομά του στὴν ἐκκλησία ὅπου λειτουργοῦσε (π.χ. "Αγ. Νικόλαος τοῦ παπα-Πάκου, "Αγ. Νικόλαος τοῦ παπα-Κράχου κ.λ.)³, καὶ κάποτε αὐτὴ ἡ ὀνομασία τῆς ἐκκλησίας ἐπεκτείνονταν καὶ χαρακτήριζε ὀλόκληρη τὴν ἐνορία (π.χ. ἐνορία τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ παπα-Νοβάκου)⁴. Τὸ ἴδιο ὁμῶς φαίνεται ὅτι συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς ἐκάστοτε ἐπιτρόπους τῶν ἐκκλησιῶν, δηλ. κι αὐτοὶ συχνὰ ἔδιναν τὸ ὄνομά τους στὴν ἐκκλησία καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν ἀντίστοιχη ἐνορία (π.χ. "Αγ. Γεώργιος τοῦ Νεπαχτίτη, ἐνορία τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Μπορμπότζου)⁵. Ἡ περίπτωση τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Σιλίκουφου εἶναι χαρακτηριστικὴ: ὁ Ἰωάννης Σιλίκουφος ὑπῆρξε προφανῶς ἐπίτροπος κάποιου ναοῦ τοῦ Ἀγ. Νικολάου γιὰ πολλὰ χρόνια (τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1533)⁶, καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἀντικαταστάθηκε προσωρινὰ στὴν ἐπιτροπεία ὑπὸ τὴ γυναίκα του, ποὺ πούλησε ἕνα ἀμπέλι τοῦ ναοῦ⁷, καὶ κατόπιν διαδοχικὰ ἀπὸ τὸν κυρ-Γιάννη τοῦ Βαριμῆζης

1. Πρβλ. τὸ ἀνάλογο σημεῖωματα τοῦ οἰκονόμου Θωμᾶ 10Δα, 14Βα, 15Αα, 19Αβ καὶ 27Γα. Τὸ ἴδιο ἔτος (1789) τὴν ἐνορία τὴν πῆρε ὁ ἴδιος ὁ οἰκονόμος Θωμᾶς (βλ. ἀντίστοιχο ἀκτιογράφημα στὸν "Αγ. Νικόλαο τῆς Ἀρχόντισσας Θεολογίας, σ. 329).

2. Πρβλ. τὸ σημεῖωμα 8Αα, ὅπου ὁ μαχαλᾶς Τζωμάρι[α:] ὀνομάζεται συγχρόνως μαχαλᾶς παπα-Κώστα.

3. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 71, καὶ χφ. ΕΒΕ 2670, φ. 200^v.

4. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 22^v.

5. Βλ. χφ. ΕΒΕ 2665, πφ. τέλ. («ἐτούτο τὸ τρίμινη' ἦναι' τοῦ ἀγίου· Γαιόργηου· του Ναίπαχτήτι· οποῦ ἦναι πλησίον τὸν ἀόν [=τὸν ναόν]' τοῦ βασιλαῖος· Σοτήρος· χυ' κ' μὶ ἔχιν [=ἔχειν] κεραῖαν [ἢ χηρείαν= χρείαν?] του ψάλην τοναὸν αφηερόθην· ις τιν Παναγιά μου τιν Αἰλαιούσα (...), χ. 16ου αἰ.' τὸ ὄνομα Νεπαχτίτης βλ. π.χ. στὸν Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 53), καὶ Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 58.

6. Βλ. ὁ.π., φ. 34^v.

7. Βλ. ὁ.π., φ. 67.

((ὀρίζομεν αὐτὸν) ἐπιτροπον καθολικόν· εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου νικολάου τοῦ σιλήκουφου· τοῦ εἶναι ἐπιτροπος καὶ ἐπιτροπέβειν καὶ νηγοκίρεβην τὸν ναὸν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ· κάμνοντας καλὰ, 1543) καὶ τὸν Γκίνη τοῦ Σταγίση (1544)¹. σ' ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ ναὸς συνέχισε νὰ ἀποκαλεῖται «τοῦ Σιλίκουφου». Κόπως ἔτσι πρέπει νὰ πῆραν τὶς τελικὲς τοὺς ὀνομασίες οἱ περισσότερες ἐνορίες τῆς πόλης: ὅταν τὰ ὀνόματα κάποιων ἱερέων (π.χ. παπα-Καρύδης)², ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων (π.χ. Οἰκονόμος³, Ἐκκλησιάρχης), μοναχῶν (π.χ. Βαρλαάμ) ἢ ἐπιτρόπων (π.χ. Δραγωγῆς, Σερβιώτης, Μουζεβίκης), ποὺ τὶς χαρακτῆριζαν κάποτε προσωρινά, συνέχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ ὑπὸ τὶς ἐπόμενες γενεὲς καὶ καθιερώθηκαν ὡς μόνιμα. Οἱ ὑπόλοιπες ἐνορίες (Ἐλεούσας, Ἄγ. Ἀναργύρων, Ἐβραΐδας καὶ Ἄγ. Λουκά) πῆραν τὸ ὄνομα τῆς κύριας ἐκκλησίας τοὺς.

Β. Τριώδιο, ἀκέφ., πανομοιότυπο μὲ τὸ προηγούμενο (δηλ. τοῦ 1778), (ὁ.κ. 30/3).

α) πφ. τέλ.: 1854: *φεβρουαρίον: 24: ἀπόθανεν ὁ πολίχρονος / τοῦ σκαπέδρα* καί, μετὰ ἀπὸ δύο τροπάρια, (β): 1865: *Φεβρουαρίον 17. / Νικόλαος μυχάλη / ὁ γράφας.*

Γ. Μηναῖο Αὐγούστου, ἀκέφ., 1781 (ὁ.κ. 30/8).

α) σ. 3: *εἴχεσθε ἀδελφοί, καὶ π(ατέ)ρες. ὑπὲρ ἐμοῦ οἰκονομον Κ(α)-στ(ο)ρ(ίας): θωμᾶ ἱερέος.*

Στὴν κολλημένη ὄψη τοῦ πφ. στάχ. τέλ. (β): *τιμιτζο [=Δημιτσος]⁴ κατζο (χ. α' μισοῦ 19ου αἰ.)* καὶ (γ): 1848: *ὀκτοβρίον: 4: ἀπέθανεν ὁ γιῶργις παπά[ς;].*

Σὲ σχισμένο πφ. ποὺ παρεμβάλλεται στὴν ἀρχὴ (δ): *γράφο διὰ τοῦ μακαρίτου ἱωάννου ὁποῦ σιχορέθικεν / μηλονά / στίλιον 1851: αὐγούστου: 18, καὶ (ε): 1852: ἀπόθανεν ἰ νοκαλένενα γερότισα: αὐγούστου 12.*

στ) πφ. στάχ. τέλ.: *Διὰ τοὺς μεταγενεστέρους / 1944 αὐγούστος 20. | ἐξο-ντοικη ἀγορήβηα | Σίτος κατ' ὄκάν 10.000.000 δραχ. | Λάδι 200.000.000 | Ζαχάρι 90.000.000 | Σαποῦνι 170.000.000 | Κρέας 30.000.000 | Ψάρια 15.000.000 | Ξίλα τὸ φορτίον 25.000.000 | Κάρβουνα κατ' ὄκάν 2.500.000 | [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας.*

1. Βλ. δ.π., φφ. 66^γ καὶ 79.

2. Τὴν ὀνομασία «ἐνορία παπα-Καρύδη» ἀντι γιὰ «ἐνορία Καρύδη» βλ. στὸν Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 76, 98, καὶ στῆς Κ. Λ ο β έ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α, δ.π., 239, ὑποσημ. 3.

3. Ἡ ἐνορία Οἰκονόμου ἀναφέρεται καὶ ὡς «μαχαλάς τοῦ μεγάλου οἰκονόμου», βλ. Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 39.

4. Πρβλ. Π. Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 45.

Δ. Μηναιο Ὀκτωβρίου, 1781 (θ.κ. 30/7).

α) σ. 1: *Και τότε τῆς ἐκκλησίας Παναγία(ς): Μουζεβήκη τῆς ὀδηγητριας, και τοῦ ἴδιου (β): Δέομαι, ἀδελφοί, καί. Πατέρες, ὅσοι ποτ' αἶ κατεύξοιτε | τῷ κυρίῳ ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς ὑμῶν μνησθεῖητε και | [1/3 σειρᾶς] τοῦ ἀμαρτωλοῦ θωμᾶ ἱερέος τοῦ οἰκ(ονόμου):.*

γ) σ. 3: *μηδεὶς ἐκτείνει χεῖρα τὴν ἡραμένην: | βίβλω σεβαστῇ τοῦδε μινός ὀγδόου | ὁ οἰκονόμος | Κ(α)στ(ο)ρ(ίας): θωμᾶς ἱερέυς: | ὑπέρ οὗ | εὐχεσ[θε] | οὐδὲν μ[2-3] | τοῦ κ[2-3].*

δ) πφ. στάχ. ἀρχ.: 1912. 8βρίου 14. | μεγάλη ἀκρίβγα. τὸ τηρῆ Γρ. 10. οὐρά [-οῦρα] 4' τα | ἀγὰ 15. παράδες μή. χηρότερα τὰ ζῶα | τάλογα 30 Γρ τὰ στεγὰ τὰ γαϊδουρία 16 | καρβονα 32 παρὰ η (ὀκὰ) και δὲν [τάχης;].

Ε. Πεντηκοστάριο, ἀκέφ., β' μισοῦ 18ου αἰ. (ἀ.κ. 30/6).

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: [ε]τουτω το πεντηκοσταρι ἦνε της εκκλησια— | ἐτουτω το πεντηκοσταρη ηνε της παναγιας | και οπιος να το παρη να ηνε αφορεσμενος | και κατηρασμενος απο τον θεον πετρα στα ποδαρια | κε πετρὲς στο κεφαλι του (χ. β' μισοῦ 18ου αἰ.).

ΣΤ. Μηναιο Δεκεμβρίου, ἀκέφ., τέλη 18ου αἰ. (ἀ.κ. 30/4).

α) πφ. στάχ. τέλ.: ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα Βασίλειος Γεωργίου Σκαπέδα και Ἀντωνίος Δ Δήμου, με ἡμερομηνία 6 Φεβρουαρίου 1891.

Ζ. Μηναιο Μαΐου, 1868.

α) πφ. τέλ.: *Δημήτριος Τσέας | Ἱεροφάλης | Ἱεροῦ Ναοῦ ἁγίου Γεωργίου | ἀπὸ τοῦ 1938 | [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας (τὸ ἴδιο σημεῖωμα ὑπάρχει και σὲ ἀρκετὰ νεότερα βιβλία ἄλλων ναῶν). Στὸ Μηναιο παρεμβάλλεται χφ. τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ. με τὴν ἀκολουθία γιὰ τὴν ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ Αγ. Νικολάου (σελίδες 26).*

Στὸ ναὸ σώζονται μερικά ἀκόμη νεότερα βιβλία και τὸ γαλλικὸ Recueil des Remedes Faciles et Domestiques τῆς Madame Fouquet, τόμοι 2 δεμένοι μαζί, 8η ἐκδοσις, Utrecht 1741 (χρονολογία ἐκδοσις τοῦ β' τόμου ὁ α' εἶναι ἀκέφαλος). Ἐπίσις στὸ γυναικωνίτη βρέθηκε ἐντυπο ἡμιχρονολογημένο συγχωροχάρτι (εἰκ. 3), ὑπογραμμένο ἰδιογράφως ἀπὸ τὸν οἰκουμηνικὸ πατριάρχη Ἀνθίμου τὸν Δ' κατὰ τὴν περίοδο τῆς δευτέρας πατριαρχίας του (1848-1852), και συγκεκριμένα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1852. Περιγραφὴ: πάνω ἢ παράστασις τῆς Δέησης και ἀκολουθεῖ «*Η ΜΕΤΡΙΟΤΗΣ ἡμῶν μετὰ τῶν συνευχομένων (...)* τῶν ἀπ' αἰῶνος σοι εὐαρεστησάντων. Ἀμήν. ,αω [κενὸ] κατὰ Μῆνα [κενὸ]» μονόφυλλο, 64 × 45,5 cm· τὸ κείμενο σὲ 35 σειρές, με μεγάλα κενὰ (μιάμισης σχεδὸν σειρᾶς) στὴν 6η-7η και στὴν 25η-26η σειρά. Ἰδιόγραφες συμπληρώσεις: κάτω ἀπὸ τὴ Δέηση μονοκοτυλιὰ τοῦ πατριάρχη Ἀνθίμου Δ'· σειρά 1η: ἔχει σβηστὲι τὸ 1/3 τῆς σειρᾶς, ποὺ ὀρχικά

των περι Αὐτῆν· κενὸ πρῶτο: καὶ τὸν ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Καστορίας προκεκοιμημένον δούλον τοῦ θεοῦ. Γεώργιον· κενὸ δεύτερο: τοῦ προκεκοιμημένου δούλου σου τούτου, Γεωργίου· ἡ ἡμερομηνία: «αὐθιῶν» κατὰ Μῆνα Ἀπριλίον:». Ὑπογράφουν ὁ Ἄνθιμος, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος ὁ Β' καὶ ἄλλοι 8 ἀρχιερεῖς. Ἡ ἔκδοσις εἶναι ἀβιβλιογράφητῃ¹.

Τέλος στὸ ναὸ ὑπάρχουν 3 ἀπὸ τὶς 4 διακοσμητικὲς γωνίαι χαμένης στάχωσης Εὐαγγελίου, ἀπὸ τὶς ὁποῖες αὐτὴ ποὺ βρισκόταν πάνω δεξιὰ ἔχει τὴν ἐπιγραφή: Οἱ ΕΠΙΤΡΟΠΟΙ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΝ: Χ: Α: Κ: ΣΙ 1868 8/ΒΡΙΟΥ 26, ἐνῶ στὴν ἄριστερῃ πλευρᾷ τῆς εἰσόδου καθὼς μπισίνουμε βρίσκειται τὸ ἀκτιδογράφημα: *μανοῦλ· ἱερεὺς | ἐξηροτονήθηκα | ἐστὶ ἐτος 1720 | ὀκτομβρίου 8^ο.*

11. Ἁγ. Γεώργιος

A. Ὁρολόγιο, 1868.

α) πφ. τέλν.: Ἀφιεροῦται.- / ὑπὸ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Βασιλείου / εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου / εἰς θέσιν οἰκίας Στρέζον / Καστορία τῆ 28 Ὀκτωβρίου 1928.

Στὸ ναὸ ὑπάρχει ἀκατάγραφο Εὐαγγέλιο τοῦ 1818 καὶ διάφορα ἀκτιδογραφήματα στὶς κόγχες τῆς πρόθεσης καὶ τοῦ ἱεροῦ, καθὼς καὶ στὸ Α. ἄκρο τοῦ Β. τοῖχου, μεταξὺ τῶν ὁποίων: *μανόλης ἱερεὺς ο / πηος ἦθελεν πάρι / το μαχαλᾶ νὰ τὸν / μνημονέβη· ὀνόματα σὲ σειρᾶ, ὅπως: κονζο, χρησομαλενα, πουςκα, Βεληρο κ.λ.* ἐπίσης: 1875 ΝΑΟΥΜ. ΙΕΡΕΩΣ, καὶ *Αρχιμανδρίτης / Β Λίτσας / 1918^α.*

12. Ἁγ. Νικόλαος τῆς Ἀρχόντισσας Θεολογίας

A. Εὐαγγέλιο, 1671 (ἄ.κ. 28/17).

Στὴ βελουδίνη στάχωση, ποὺ φαίνεται ὅτι ἦταν πλούσια διακοσμημένη καὶ στὶς δύο ὄψεις, ἔμεινε μόνο μικρὸ ἔλασμα μπροστὰ μὲ τὴν ἐπιγραφή:

1. Βλ. Φ. Ἡ λ ι ο ῦ, Συγχωροχάρτια, «Τὰ Ἱστορικά» 1 (1983) 35-84 καὶ 3(1985) 3-44· τὸ κείμενο, ποὺ ἐδῶ εἶναι συνταγμένο γιὰ ἕνα πρόσωπο, βλ. στοῦ Φ. Ἡ λ ι ο ῦ, ὁ.π., «Τὰ Ἱστορικά» 1 (1983) 66-69.

2. Πρβλ. Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, ὁ.π., 160. Πρόκειται, ὅπως δείχνει καὶ ὁ γραφικὸς χαρακτήρας, γιὰ τὸν παπα-Μανόλη τοῦ σημειώματος 9Γα στὸν κοντινὸ Ἁγ. Θωμᾶ καὶ τῶν ἀντίστοιχων ἀκτιδογραφημάτων στοὺς ὑπόλοιπους δύο ναοὺς τῆς ἐνορίας Μουζεβίκη, τὸν Ἁγ. Γεώργιο καὶ τὸν Ἁγ. Νικόλαο τῆς Ἀρχόντισσας Θεολογίας (βλ. παρακ.), ἀπὸ ὅπου γίνεται φανερὸ ὅτι τὸ 1720 ἔχει γραφεῖ κατὰ λάθος ἀντὶ τοῦ 1719 ἢ κάποιας ἀκόμη προγενέστερης χρονιάς.

3. Παρόμοια χαράγματα τοῦ οἰκονόμου καὶ κατόπιν ἀρχιμανδρίτη Β. Λίτσκα ὑπάρχουν στὰ ἱερὰ καὶ ἄλλων ναῶν, ὅπως στὴν Παναγία Μουζεβίκη, Παναγία Ἐβραΐδα, Ἁγ. Ἀναργούρου Γυμνασίου καὶ Παναγία Ἁγ. Ἀναργούρων.

†ΕΙC Κ(ΑΙ)ΡΟΝ; ΚΑΘΗΓ/ΟΥΜΕΝΟΥ; ΚΥΡ ΓΑΒΡΙΗΛ Κ(ΑΙ) CΚ/ΕΒΟΦΙΑΛ-
ΚΟC: ΚΥΡ ΓΕΡΒΑCΙΟΥ/ΑΠΡΙΑΙΟΥ; 1715¹.

α) σ. α': 1722: 'Ιουλίον α': | Τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον τὸ ἀ-
φιέρωσεν ἡ κυρία μακάριος σύζυγος τοῦ ἐντιμοτάτου | κυρίου μαρόλη σερμπίνου,
εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς ὑπεραγίας δεσπείνης ἡμῶν θ(εοτό)κου καὶ ἀειπαρ/
θένου μαρίας κειμένης εἰς τὸν μαχαλὰν βαρλαάμ, διὰ ψυχικὴν αὐτῆς καὶ τῶν
γονέων της σ(ωτη)ρίαν | καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς ἀμήν:.²

β) πφ. 1: διὰ χειρὸς Πα(πά) χρῆστου Καλεβιστιανός. | ἡ σημειώσεις 1876
Δυβρόν II | ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ μαρία Κοτό | νυμφη I [(καὶ μι-
σό);] τακάμι 'Ιερὰ λευκὰ σατέτικα καὶ ἕναν | σέραν | 'Ενας ἀέρας μεταξοτός
ὁ ἀνάστασις Χάρτα [=Χούρτα] | ἡ μαρία Κοτόνυμφη 2. σαντάνια καὶ ἕνα τα-
ψη³ καί, ἀπὸ τὸ ἴδιο χ., (γ): ἡ ἄνωθεν μαρία ἀφιέρωσεν διὰ τὴν αγίαν τρά-
πεζαν ἕν μεταξωτὸν | ὕφασμα διὰ στρώσιν. 1877. Μαρτίου. 25.

Στὸ Β. τοῖχο τοῦ νάρθηκα ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σειρὰ ἀκιδιογραφημάτων⁴:
ο π(α)π(α) [κντζος ετηρε το] μα[χαλα 1688]
παπα στρ[ατος ετηρε] | το μαχαλα Ετος 1692
ο π(α)π(α) γεοργις | ἐπήρεν τὸ μα | χαλα | ἐπη ετ[ους] 1699
ο δευτε<ρε>βον ο παπα μανολης ἐ | πήρεν τον μαχαλα | Επη ετος 1719
| ἐπηρα τον μα | χαλα γορση εκατόν | πενήνην Ετος 1719 | οκτωβριου-20.
1789 | ο οικονομος θομάς | ἐπη[ρε τον] μαχαλα
κ(υρι)ε ο θ(εο)ς μου ἐπη σι ηλτησα.

1. Ἡ διακόσμηση τῆς στάχωσης, ἡ μόνον τὸ ἔλασμα, πρέπει νὰ μεταφέρθηκε ἀπὸ ἄλλο Εὐαγγέλιο, ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ σημείωμα ποῦ ἀκολουθεῖ, ἡ ἀφιέρωση τοῦ Εὐαγγελίου στὴ μονὴ ἐγινε ἀργότερα, τὸ 1722.

2. Ἡ ἀναφερόμενη μονὴ εἶναι ἡ σημερινὴ Παναγία Τσιατσαπᾶ, ἡ μοναδικὴ ἐκ-
κλησία τῆς Παναγίας στὸ μαχαλὰ Βαρλαάμ, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Κ α ρ γ κ ο ὕ ν η ς γρά-
φει (δ.π., φ. 21): «Παρά τὸν ναὸν τοῦτον ὑπῆρχον κελλῖα τῶν μοναζόντων, τὰ ὁποῖα
σήμερον δὲν ὑπάρχουσι». Ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορεῖ καὶ ἡ ἐντόπιση τοῦ ναοῦ στὴν ἄ-
κρη τῆς πόλης καὶ τὸ ὅτι στὴν κτητορικῆ του ἐπιγραφῆ (1613/14) φέρονται ὡς κύριοι
κτήτορες ὁ μοναχὸς Θεοφύλακτος καὶ οἱ μοναχὲς Ἀναστασία καὶ Διονυσία (βλ. Γ. Χ ρ η σ τ ῖ δ η, δ.π., 169, Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, δ.π., 170 καὶ Π. Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 131).
Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὁ ναὸς εἶχε δώσει τὸ ὄνομά του σ' ὀλόκληρη τὴν ἐνορία, βλ.
Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 38 (1679): «οἱ ἐκ τῆς ἐνορίας τῆς Παναγίας μου
βαρλαάμ» (βλ. καὶ προηγ., σ. 319 καὶ 325).

3. Καλεβιστιανός: ἀπὸ τὴν Καλέβιστα (σημερινὴ Καλὴ Βρύση): τακάμι (τακίμι)
= σέτ· σατέτικα = ἀπὸ σατέν· σαντάνια = κηροπήγια.

4. Γιὰ τὶς συμπληρώσεις στὰ δύο πρῶτα, ποῦ σήμερα εἶναι κατὰ μεγάλο μέρος κα-
τεστραμμένα, βασίστηκα στὸν Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο (δ.π., 159), ποῦ ἐπίσης δημοσιεύει καὶ τὸ
τέταρτο μὲ πολλὰς παραλήψεις.

Στή δε κόγχη του ἱεροῦ τὰ ἐξῆς: *μανόλης / ιερως [π]αρακαλω' νά / τὸν μνημονεῦ / ον 1719 / δηκεβριον-15, καὶ ΝΑΟΥΜ / ΙΕΡΕΩΣ / 1875¹.*

Ἐνορία Σεβιὼτη

13. Ἄγ. 12 Ἀπόστολοι

A. Τυπικό, ἀκέφ., 1545 (ἀκατάγραφo).

α) φ. 7ο^v τοῦ τετραδίου A: *Ἔητους 1730 μάρτην 20 ἔβαλα τὸν στήλο στὸν π(α)πα ἀργιρο καὶ ἔστο εἰς ἐνθήμισιν πόσο καιρῶν νά / κάθετε καὶ το παζάρη ἦνε ἀπὸ α(σ)π(ρα) 06 - καὶ ἦν ἀπὸ χοροῖον βηθακούκι². Ἀπὸ τὸ ἴδιο χ. τὰ ἐπόμενα σημειώματα:*

β) φ. 8ο^v τοῦ τετραδίου A: *το παρὸν τυπηκόν. υπάρχη τὸν εκλισιόν. του μαχαλά. σερβιότη / Καὶ ἦτης αὐτὸ αποξενόση. ἔστο αφορησμένος. παρα π(α-τ)ρ(δς). ειοῦ καὶ αγίου. πν(εύματο)ς.*

γ) φ. 7ο^v τοῦ τετραδίου A: *αρχήν. αγαθίν. τη ξενιτήα. ποιού: βίον. αγαθόν. κεινόν. βιον. λογήζου: -*

δύο κακόν. προκειμένον. το μὶ χείρον. βέλιπστον

ὄσπερ το ἴχθίνον ζωογονήται. εν τη θαλάσι. οὔτω: καὶ μοναχός. εν τη ερίμω

μέθησως ἐστίν, ο τριῶν. πίνον πλέον. κὰν μὴ μεθίση. υπερεβι - το μέτρον³.

B. Παρακλητική, ἀκέφ., α' μισοῦ 17ου αἰ. (ἀκατάγραφη).

α) φ. στάχ. ἀρχ.: *ἴαυτο το χαρτη ἦνε του παπα / γιανη καὶ οπιος το παρι να / ἦνε αφορεσμενος καὶ [κατη] / ραςμενος (χ. 17ου-18ου αἰ.).*

β) φ. στάχ. τέλ.: *κάτω ἀπὸ τῆ χρονολογία 1725, ἀγούστω 16 δνόματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων σιρμκινος καὶ στογιάνος· στὸ ἴδιο φύλλο (γ):*

1726 σεπτεβριόν 13 / ἀπέθανεν ὁ σηδέρης αἰωνία του ἡ μνήμη

1727 ἀγούστου - 3 / ἀπέθανεν ὁ σκεμπετζής αἰωνία του ἡ μνήμη

1727 σεπτεβριόν - 29 / ἀπέθανεν ἡ παπαστάθενα αἰωνία ἡ μνήμη.

1. Τὸ ἴδιο ἀκτιδογράφημα καὶ στὸν Ἄγ. Γεώργιο Μουζεβίκη, βλ. προηγ. Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸν οἰκονόμο παπα-Ναοῦμ πού 30 χρόνια ἀργότερα ἔγραψε τὰ σημειώματα 3Aδ καὶ 9Γζ.

2. Τὸ νόημα εἶναι νομίζω τὸ ἐξῆς: ὁ πατέρας τοῦ Στίλου, πού γράφει καὶ τὴν ἐνθύμηση, ἔδωσε τὸ γιό του ὡς μαθητευόμενο στὸν παπα-Ἀργυρὸ ἀπὸ τὸ Βυθικούκι, μὲ συμφωνία 6 ἀσπρα (τὸ χρόνο:). Πρβλ. τὸ 4ο ἀπὸ τὰ σημειώματα τοῦ A. τοῖχου τῆς Παναγίας Τσιατσπαῖ, σ. 350 ἔδδ.

3. Ἀνάλογα ρητὰ ὑπάρχουν στὸν Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, φ. 3: «† δδο φίλων κριτῆς μὴ κάθησο, εἰ δὲ μὴ, τῆ ληφθέντι ἐχθρὸς ἔση: / μὴ ἔχθερε ἐπὶ σὸν φίλον ἔνεκα μικρὰς ἀμαρτάδος, ἵνα μὴ σοὶ ἐργάση κακά:» (χ. 17ου αἰ.). Πρβλ. τὰ σημειώματα 3Γα καὶ 27Ba.

Γ. Μηναιὸ Αὐγούστου, ἀκέφ., 18ου αἰ¹.

α) πφ. στάχ. ἀρχ. (κολλημένη ὄψη): [Καὶ τόδε σὺν το]ῖς ἄλλοις πέφυ-
κεν ὄν, τῆς παναγίας καλουμένης [Ἔ]λεούσης καὶ] ὅστις τῶν ἐπὶ χθονῶν ἐρ-
χομένων ἀνδρῶν ἐπι | καταρατος [Ἔ]σεται, ὡσπερ ὁ Κᾶϊν, ὅστις ἀφαιρέσει τοῦ-
το. / γένοιτο. εἴη· (χ. τελῶν 18ου αἰ.): ὑπάρχει μία ἀκόμη παραλλαγή τοῦ ση-
μειώματος ποῦ καταλήγει (β): νὰ ἔχει τὸν ἐπιτίμημον, καὶ ἡ ἐνθύμηση (γ):
1829 αὐγούστου : 4 : ἡ ρουση ἐπιγαν | και ἐμπικαν ἡς ἀντριανοπολην | και τα
λιπα που ἀκολουθισαν και τη καλο ἡχε | γροσια ἡ βριζα: 40 : ἡ φλοριτζα² :
γρ: 60 | τα δοσιματα βαρηα και ἡ πολεμι ἀρχισαν | ἀπο τους χηλιους: 1869
[-1769]³.

δ) πφ. στάχ. τέλ. (κολλημένη ὄψη): 1842 μαιον 1 / παπα ιωανις ιερεις
και ἐφμεριος / του μαχαλα γραφας το ιερον εβαγγκε / λιον⁴ τῆς παναγιας· κα-
λουμενις ἐλεουσας. / ἀμην ἀμην ἀμην (παρόμοιο σημεῖωμα τοῦ 1843 καὶ στὸ
πφ. στάχ. τέλ.) καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο χ. (ε): ἐλαβεν 1834⁵.

στ) πφ. στάχ. τέλ.: 1852 ἰουλιον 11 / ἐτοῦτο τὸ ἐδαγγέλιον εἶναι τῆς Πα-
ναγιας ἐλεουσας / και ὅποιος τὸ πάρη να ἐχῆ τὴν Καταραν τῆς παναγιας / ε-
λεοῦσας.

Δ. Μηναιὸ Μαρτίου, 1760 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 2: 1829: φεβρουαρίου 2: πάγοσεν ἡ λίμνη στάθικαν / μέρες: 10: κε
περπατισάμει ἀπου πάνου / Νάνος παπαΝικολάου γραφας.

Ε. Παρακλητική, 1810 (ἀ.κ. 32/5).

α) πφ. 1: 1829 ὀκτωβρίου: 14 πέθανεν ἡ βλάχα / στον κοροβασί ἡ μαρία
1829 νοεμβρίου: 13 πέθανεν ὁ δῆμος μογοατζόττης⁶
1830 μαρτίου· 2 πέθανεν ὁ δίαμαντής σπηρηδόνης
1853 ἰουναρίου: 20: πέθανεν ὁ ἀναστάσις σκαπέρδας· σ: ἡ συνέχεια (β):
Τοῦτο τὸ βιβλίον αφιερώθη ἐπὸ / τοῦ Γ Ν Μουστάκα (χ. τελῶν 19ου αἰ.).

Στὸ ναὸ σώζονται ἀκατάγραφα: τμήμα Μηναιοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 16ου
αἰ., Μηναιὰ Ἰανουαρίου (ἀκέφ.), Φεβρουαρίου καὶ Νοεμβρίου τοῦ 1760,

1. Εἶναι προφανῶς τὸ καταγραμμένο μὲ ἀ.κ. 32/2 ἀπὸ τὴν 11η Ἐφορ. Βυζ. Ἐρ-
χειοτήτων (βλ. Κ. Λ ο β έ ρ δ ο υ - Γ σ ι γ α ρ ῖ δ α, ὀ.π., 246), τοῦ ἔτους 1729, ἀφοῦ
βρέθηκε μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα καταγραμμένα ἀπὸ τὴν Ἐφορεία βιβλία· σήμε-
ρα μόνον τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ἐπειδὴ τὸ ὑπόλοιπο ἔχει καταφαγωθεῖ ἀπὸ ποντίκια.

2. Φλορίτσα=ἐκλεκτὴ ποικιλία σιταριοῦ.

3. Τὸ 1768 κηρύχθηκε ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος. Ἀνάλογη ἐνθύμηση γιὰ τὴν
ἀκρίβεια τῆς ἐποχῆς, χαμένη σήμερα, βλ. στοῦ Γ. Χ ρ η σ τ ῖ δ η, ὀ.π., 344.

4. Ἐπομένως ἡ στάχωση, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ μεθεπόμενον σημεῖωμα, ἀνῆκε
ἀρχικὰ σὲ Εὐαγγέλιο.

5. Ἴσως μὲ τὴν ἔννοια «ὁ παπα-Ἰωάννης ἔλαβε τὸ μαχαλὰ τὸ 1834».

6. Μπογατζώτης=ἀπὸ τὸ Βογατσικό.

Μηναίο Ἀπριλίου τοῦ 1761 καὶ Παρακλητικὴ, ἀκέφαλη καὶ κολοβή, τοῦ 18ου αἰ.¹. Ἐπίσης στάχωση, ὅπου ἔχει ἐπικολληθεῖ ἓνα φύλλο χαρτοῦ μουσικοῦ χειρόγραφου τοῦ 14ου αἰ. (εἰκ. 4), διαστάσεων 29 × 21,5 cm² στὶς σειρὲς 11-13 τῆς φανερῆς ὄψης του, μὲ πολλὸ ξεθωριασμένο κόκκινο μελάνι: *Κυ(ριακή) μετὰ τὴν χ(ριστο)ῦ γέννησιν / μνήμ(ην) τῶν ἀγ(ίων) δικαίων ἰωσήφ τοῦ μνήστορος· δα(νί)δ / τοῦ βασιλέως· καὶ ἰακόβου, τοῦ ἀδελφοθέου* (ἀκόμη ἓνα φύλλο τοῦ χφ. φαίνεται ὅτι ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐσωτερικὴ ὄψη τῆς στάχωσης). Τέλος στάχωση τετραδίου (27 × 11 cm) μὲ τμήματα κατάστιχου στὶς ἐσωτερικὲς τῆς ὄψης (πφ. στάχ. ἀρχ.: 1876 / *τις μητροπόλεως ἔσοδα*³ μεταξὺ τῶν πηγῶν ἀναφέρεται: *τον προφίτου ἰλία το ἱεραφιον γουναράδον*²) καὶ δύο ἔντυπες εἰκόνες (Ἄγ. Νικόλαος-Βρεφοκρατούσα) τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.

14. Ἄγ. Ἰω. Θεολόγος

A. Μηναίο Μοῖου, 1761 (ἀ.κ. 34/3).

α) πφ. 1: *Τῷ 1924 ενιαῦθα / ὁ Παπ(α) Σωτηριος ἀνέλαβεν / ἀντὶ τοῦ Παπ(α) Κων/τινου*, καὶ μὲ ἄλλο χ. (β): *Ὁ γράφας ταῦτα ἀσπάζεται τὸν ἀγαγινόσκωντα*.

B. Μηναίο Σεπτεμβρίου, 1784 (ἀ.κ. 34/2).

α) σ. 1: *καὶ τότε τῆς ἐκκλησίας ὀδηγητηρίας καὶ λεγομένης / Μουζεβήκη: οἰκ(νόμος): Κ(α)στ(ο)ρ(ίας): θωμᾶς ἱερέυς: 1790: Ἰουνίου*³.

β) πφ. στάχ. ἀρχ.: 1884. *τρία χόβια βάρσεων / [χ]αλάζι στὰ ἀμπέλια, σοῦτζιστα / [σ]παχιλίζον σέτομα ὅπου δὲν / πῆγαν στα ἀμπέλια διότι / [οῦ]τε φίλο ἄφισεν οὔτε βέργα / τὸ χαλάζι πρῶτο, στὸ ἀνθι / [δε]ύτερο ἀγκουριδα τρι- το 15 αἰουῦσ / του τότες τὰ ῥίμαξεν*⁴.

Γ. Πεντηκοστάριο, 1837 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. στάχ. ἀρχ. (ἀνάποδα): *Δημητρίου τοῦ μόπουλου [=Τομόπουλου ἢ Θωμόπουλου] (χ. 19ου αἰ.)*.

1. Τὸ ἀκέφαλο Εὐαγγέλιο τοῦ ναοῦ μὲ ἀ.κ. 32/1 χρονολογεῖ ἐσφαλμένα ἢ Λ ο - β ἔ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α (δ.π., 240 καὶ 251) στὸ 18ο αἰ.· αὐτὸ ὅμως εἶναι πανομοιότυπο (καὶ μὲ τὸ ἴδιο βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα στὸ τέλος) μὲ ἐκεῖνο τοῦ Ἄγ. Νικολάου Πετρίτη (ἀ.κ. 38/6), δηλ. τοῦ 1590.

2. Ὁ Προφήτης Ἥλιος τιμᾶται ὡς προστάτης τῶν γουναράδων.

3. Τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ σημειώματος δημοσιεύει καὶ ὁ Τ σ α μ ῖ σ η ς (δ.π., 135).

4. Χόβια=φορές· Σούτσιστα: τοπωνύμιο Β. τῆς Καστοριάς, στὴ σημερινὴ παράκαμψη τοῦ περιφερικοῦ δρόμου τῆς λίμνης πρὸς τὸν Ἀπόσκεπο (στὸν Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φφ. 4^ν, 45, 66, 68^ν, ὀνομάζεται «σουσιτζα» καὶ στὸν Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2752, φ. 17, «σουσιτζα»)· Σπαχιλούκι: τοπωνύμιο στὴν πλαγιά ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Ἀπόσκεπο, πάνω ἀπὸ τὴ Σούτσιστα· Σέτομα: σημερινὸ Κεφαλάρει.

Δ. Ἁγιασματάριο, ἀκέφ., 19ου αἰ.

α) πφ. στάχ. τέλ. (ἀνάποδα): *ἀνγουρή κε κουκίη / κε φαγίς κὲ γαλας / κε ἐγὼ που ἐγραπσα, καὶ* (β): *ἀργιοῦλάς* (χ. 19ου αἰ.).

Στὸ ναὸ ὑπάρχει ἀκατάγραφο ἀκέφαλο Ὁρολόγιο τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. καὶ φθαρμένο ἀντιμήνσιο τοῦ 1858. Ἀκόμη τετράδιο διαστάσεων 16×9,5 cm, φφ. 41' φ. 1: *Κατάλογος τῶν Καίει / μμῆνον τῆς ἐνορίας μου* στὰ φφ. 1^ν-41 κατάλογος τῶν ἐνοριτῶν κατὰ οἰκογένειες· φ. 41^ν: *Καστοριά τῆ 7 / φεφροναρίον 1926 / ὁ ἐφημέριος Παπ(α) Σωτή / ριος Λιάκος*· μετοξὺ τῶν φφ. 4-5 λείπει 1 φ.

15. Παναγία Ρασιώτισσα (ἢ Βλαχέρνα)

Α. Μηναῖο Μαΐου, 1783 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 1: τὸ σημεῖωμα 14Ba καὶ (β) σ. 3: σημεῖωμα παρόμοιο μὲ τὸ 10ΔB, τοῦ 1790.

γ) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Γεώργιος Ν. Μουστάχα 1897 Μαΐου 19*, καὶ (δ): *Γεώργιος Ν. Μήτρον 1899 / Μαΐου τῆ 9*, καὶ (ε): *Γεώργιος Παπαδημητρίου / ἔτος 1916*, καὶ (στ): *Ἀναστάσιος Γεωρ. Παπα / Σιδέρης ἔτος 1917*.

ζ) πφ. στάχ. τέλ.: *Γεώργιος. Κ Πασχάλης ἔτος 1918*, καὶ (η): *Γεώργιος Θεμ. Πα(πα)γεωργίου / 1918*.

Β. Εὐαγγέλιο, 1785 (ἀκατάγραφο)¹.

α) σ. 48 τοῦ Εὐαγγελιστάριου: *Δέομαι, ὅσοι ἐντεῦξονται ταύτῃ τῆ ἱερᾷ βίβλῳ ἀναγινώσκοντες, πρὸς τῆ / ἱερᾷ μνήμῃ τῆς ἀναξιώτητός μου, μὴ κατάστικτος, ἀπὸ καιροῦ πληρώσεως, καὶ / ἔμπλεως μολυνμοῦ, ὡσανεὶ ἀνίπτους χεροὶ χραίνοντες. 1789: ὁ οἰκονόμος / θωμᾶς ἱερέος.*

β) πφ. 2^ν: *νικόλαος ἱερέος / 1807 / ηρθα ἡς τὴν / παναγια / εφημεριος / δεκεμβρίου / :* ὁ καὶ παρομοίως στὴ σ. 48 τοῦ Εὐαγγελιστάριου. Ἐπὶ τὸ χερί τοῦ παπα-Νικόλαου καὶ οἱ ἐπόμενες 4 ἐνθυμήσεις:

γ) πφ. 2: *ἀπο γεναριου' προτη / 1808 χημονας' ἀκατάπανστα' / ἡ λήμνη πάγασε φεφροναρίον: 15 / χιόνη τεσερις πιθαμες / εος της δεκαωχτὸ μαρτιου.*

δ) πφ. 3: *1812 μαηον: 14 εχηονισεν.*

ε) πφ. 2^ν: *1812 μαηον 17 ακουλουθισε σισμος: μεγαλος' επεσαν / τζαμηα οτζακια σπιτια [επεσαν]; / ο κοσμος εφιγαν ἀπο τα σπιτια τους / πι(ραν) τα βοννα' στες στρατες ξενι χτιζαν / με τζατιρια. εκρατισε τρις μινες / ημερες [33;]*

1. Τὸ Εὐαγγέλιο, μὲ βαριά ἀσημένια ἐπένδυση, παλιότερα βρισκόταν στὸν Ἁγ. Θωμᾶ, ἀφοῦ ἀπὸ ἐκεῖ ἀντέγραψε ὁ Γ σ α μ ἰ σ η ς (δ.π., 146) τὶς ἐνθυμήσεις (ε) καὶ (στ) ποὺ ἀκολουθοῦν (τὴν πρώτη μὲ ἑλλείψεις). Πιὸ πρόσφατα ἀνήκε στὸν ἐνοριακὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, ὅπως εἶναι σημειωμένο στὴ ράχη του.

μινες τρεις, καὶ (στ): 1814 / τον αυγουστο ακολουθισεν η πα / νουκλα στιν κα-
στορια¹.

ζ) πφ. 2: 1832 / παγοσιν η λι / [μνη απο] δεκεβρι / [ου 1-2] εος φεβρου /
αριου 18. / παγοσιν.

Γ. Μηναιό Νοεμβρίου, 1788 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 260: 1853: νοεμβριου: 18 ἀπόθανεν ὁ διμήτρις ζουτζάντζες.

Δ. Τριώδιο, 1805 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: 1900 Θωμᾶ Ἱερέως / Μαγγυλα² Ν^ο 33.

Ε. Μηναιό Ἰανουαρίου, 1869.

α) πφ. ἀρχ.^ν: Ὑπὸ χειρὸς Κωνσταντίνος Ν. Σαράφης. / τῆς 1870 Μαΐου 20.

Ἀκόμη στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα Μηναιῶ Σεπτεμβρίου καὶ Ὀ-
κτωβρίου τοῦ 1760 καὶ ἀκέφαλο Πεντηκοστάριο τοῦ 18ου αἰ., μαζὶ μὲ πολλὰ
βιβλία τοῦ β' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.

Ἐνορία Ἐλεούσας

16. Παναγία Ἐλεούσα

Α. Μηναιό Ἰουλίου, 16ου αἰ. (ἀκατάγραφο· σώζονται μόνο τὰ τριάδια
β, γ, δ, ε καὶ ζ).

α) φ. ζι: αυτω τω βυβλιω ἦνε του αγιου μεγαλομαρτηρος γεοργιου³ (χ.
16ου-α' μισοῦ 17ου αἰ.).

Β. Μηναιό Ἰανουαρίου, 1732 (ἀ.κ. 25/13).

α) πφ. τέλ.^ν: 1833 ιανουαριου. 9. ηταν η λιμνη παγομε<νη> πολη / και
απο την εξο σκαλα με ταλογα η παζαργιοτες ησια δια το μαβροβο / παγεναν
<την> δευτερα και αμαξια με γενιμα φορτομενα με / τα βοδια απο τα τζιφλικια
εμπεναν μεσ απο τον μπαγο / της μεσαδος. Αθανασις πετρον γραφας⁴, καὶ (β):

1. Ἡ ἐπιδημία ἀνάγκασε ἀρκετοὺς Καστοριανούς νὰ ἀφήσουν «τὸ κάστρο» καὶ
νὰ καταφύγουν στὰ χωριά (βλ. ἐνθύμηση Σεπτεμβρίου 1814 στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ἁγ.
Νικολάου στὸ Τσιρίλοβο, Π. Γ σ α μ ἰ σ η, ὁ.π., 157). Στὴ Θεσσαλία ἡ πανοῦκλα ἄρ-
χισε τὸ 1813 («1813 πανοῦκλα εἰς τὸν Τούρναβον. ἀπέθαναν ἄνθρωποι χιλιάδες 8600.
πανοῦκλα εἰς τὴν Ἄρτισσαν· πανοῦκλα εἰς τὰ τρικάκαλα») καὶ συνεχίστηκε τὸ 1814
(«1814 ἀπέθαναν ἄνθρωποι 7777 ἀπὸ τὴν πανοῦκλαν εἰς τὰ τρικάκαλα τεῦρκοι καὶ
χριστιανοί»), βλ. Ε. Χ α τ ζ η α λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ, Ἐνθυμήσεις τοῦ 1798-1816, «Μακε-
δονικὰ» 1 (1940) 512, ἐνθυμ. 21 καὶ 24.

2. Μαγγίλα: σημερινὸ Ἄνω Περιβόλι.

3. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸν κοντινὸ Ἁγ. Γεώργιο τῆς Πολιτείας.

4. Δημοσιεύεται μὲ πολλὰς ἀθαιρεσίες καὶ μὲ λανθασμένη χρονολογία ἀπὸ τὸν
Γ σ α μ ἰ σ η (ὁ.π., 177). Αὐτὴν καὶ τὴν ἐπόμενη ἐνθύμηση φαίνεται νὰ ἔχει ὑπόψη του
καὶ ὁ Ι. Μ π α κ ἄ λ η ς (ὁ.π., 32). Οἱ δύο σκάλες τῆς Καστοριάς ἦταν στή μὲν Ν. πλευ-

Εἰς τοὺς 1848 ἐπάγωσεν ἡ λίμνη δύο πηθαμὲς / καὶ ἐπάνω ἀπερνούσαν ἀμάξια
 Ἀγούστου 15¹ / καὶ εἰς τοὺς 1849. ἐγένετο ἕνας πηγμὸς / καὶ ἐπνίκεν ὁ Ναού-
 μης Τάτιαρη² / ὁ Παῦλος Παναγιωδόρου καὶ ὁ ἀδελφὸς του / ὁ Κωνσταντίνου
 / καὶ ὁ Κοκορθάκος καὶ τοῦ Μηγάλη / τοῦ [1] Σαμαρὰ τὸ παιδὶ / 1849 Σωτή-
 ριος Δημητρίου / Παπᾶ Ναουμ.

γ) σ. 2: Αὐτὸ τὸ Μυνεὸ ὑπάρχει τῆς Παναγίας / Ἐλεούσας καὶ ὁποιος
 τὸ πάρη νὰ εἶναι ἀφορεσμένος / καὶ νὰ ἔχη τὴν κατάρα τῆς ἀλεούσας / 1849
 Σωτήριος Δημητρίου / Παπᾶ Ναουμ. / εἰς Καστορίαν— / Καὶ εἰς τοὺς 1849
 ἔγεινε / πυρκαϊὰ εἰς τοὺς Σαῖνπεῖ τὰ κονάκια.

δ) σ. 46: ἐγὼ ο / γιοργι / βλαχο / δειαβα / σεν ἔδο (χ. α' μισοῦ 19ου αἰ.).

ε) σ. 2: Καστορία / τὸ 1992 [=1922] ἐπάγωσε ἡ λίμνη τῆς Κα(στορίας)
 καὶ / ἐπνίγηκε ἕνα αὐτοκίνητο ἡ λίμνη / ἐπάγωσε μία πεθαμὴ.

Γ. Ἐπίστολος, ἀκέφ., 18ου αἰ. (ἀ.κ. 25/12).

α) σ. 206: ἔτεοτος ὁ ἀποστολος ἦνε τοῦ κωσταντήνου γιοργη καὶ ο-
 πηος / να τον παρι να νε αφορεσμενος καὶ καταραμενος καὶ ασχορητος μετα
 θανατον / ἀλητη πετρα στω καίφαλη του καὶ αλη στα ποδαρια του ἀμην / ἀμην
 ἀμην.

β) σ. 164: γιενακι / παπα / κοσταν / τινε (χέρια α' μισοῦ 19ου αἰ.).

Δ. Μηναιο Νοεμβρίου, 1843 (ὑκατάγραφο).

α) πφ. τέλ. 2: ἀπολυτικιο τῶν Ἁγ. Μαρτύρων Ἄκεψιμᾶ, Ἰωσήφ καὶ
 Ἄσθαλῆ, καὶ κατόπι: Τοῦτο τὸ τροπαῖον συνετέθη παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Δι-
 δασκάλου / τῆς τοῦ Πόρου Σχολῆς Ἰωάννου Δραγάτη τοῦ καταγομένου /
 ἐκ μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους «Σίφου» καλον / μένης· τὸ κατὰ
 δύναμιν χάριν τῆς πρὸς τοὺς ἄ / νω Ἁγίους εὐλαβείας. / Ἐν Πόρῳ τῇ 2 Νο-
 εμβρίου 1848 / ὁ Διδάσκαλος / Ἰωάννης Δραγάτης· με ἄλλο χ. στο πφ. τέλ.
 Ἰ' παρόμοιο σημεῖωμα (με ἀπολυτικιο τοῦ Ἁγ. Ἀμφιλοχίας Ἐπισκόπου Ἰ-
 ωάννου) ποὺ καταλήγει (β): Διὰ χειρὸς [1 λ.δ.] Ἰερ<ο>μονάχου / Τῇ Νοεμ-
 βρίου 23 1898.

ρὰ στή σημερινὴ θέση Σταυρός, στή δὲ Β. στήν προβλήτα κοντὰ στὰ Ψαράδικα. Τὸ
 παζάρι τῆς πόλης γινόταν κάθε Δευτέρα μέχρι πρόσφατα (ἐνῶ τὸ παζάρι τῆς Χρούπι-
 στας—σημερ. Ἄργους Ὀρεστικῆ—γινόταν ἀπὸ τὸ 1836 κάθε Τρίτη: «(1836) ὅσοι ἐστά-
 θησαν αἴτιοι καὶ ἐμετέβαλαν τὸ παζάρι τῆς Χρούπιστας ὅπου ἐγίναιτο κυριακὴν καὶ
 τὸ ἔκαμαν τρίτην αἰωνία ἡ μνήμη των:—», βλ. Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754, φ. 18^γ).

1. Στις 15 Ἀγούστου (τοῦ 1849) πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι γράφτηκε ἡ ἐνθόμη-
 ση, καὶ ὄχι ὅτι τότε πάγωσε ἡ λίμνη.

2. Γιὰ τὸν Ναοῦμη Τάτιαρη καὶ τὸ κολυμβητικὸ παιχνίδι ποὺ ἔζει τὸ ὄνομά του
 βλ. Α. Σ α χ ἰ ν η, Τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Νεράντζη Ἀϊβάζη, Καστοριά 1977, 29-30.

Ε. Ἀπόστολος, ἀκέφ., β' μισοῦ 19ου αἱ.

α) πφ. 1: 1869 Σεπτεμβρίου 22 *ημερα δευτερα το π [2 λ. δ.] / ζωντοβολον.*

Στὸ ναὸ ἐξάλλου ὑπάρχει ἀκέφαλο γαλλικὸ βιβλίον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ 19ου αἱ. (πφ. στάχ. ἀρχ.: *Renée Modiano*) καὶ τετράδιο μὲ κατάλογο ἐνοριτῶν, διαστάσεων 23,5×15,5 cm, φφ. 12^ν φ. 2: *Τὰ Ὄνόματα τὰν Αποθανόντα τῆς Ενορίας<ς> / Ελευσας·* στά φφ. 2^ν-9^ν τὰ ὀνόματα τῶν ἐνοριτῶν (68 οἰκογένειες)· φ. 10: 1892 *Οκτομβρίου 12 με Επαράδοσαν τὰ Ἄγια / λυγανα τοῦ Τιμίου ἐνδόξου προδ<ρ>όμου Σιμιονῶ / τῆς ἔξουπές τοῦ καθεενός· ἀκολουθοῦν οἱ προσφορῆς (φφ. 10-10^ν) φ. 11: 1887 *Σιμιμον τῆς Παράκλισες ὅπου / εχο τοῦ Μαχαλα τοῦ καθῆ ενος κῆ πότε ἀρχίζο / κῆ Πόσα γρόσια ξικοπὶ ἔχο τοῦ καθῆ ενός (μέχρι τὸ φ. 12) φ. 12^ν (ἀνάποδα): ἔχρηστονήτικα εἰς τοῦς 1887 Μαῖον 23 / Τετῆριον Ὄνοματα τοῦ Μαχαλα / μου Ἐλεούσις Ζωντανᾶ κε Ἀποθαμένα— / Ζωντανᾶ Ὄνόματα τοῦ Μαχαλᾶ (ἀκολουθοῦν 5 ὀνόματα)· φ. 1-1^ν ἄγραφο. Ἐπίσης ὑπάρχει ξύλινη στάχωση πάχους 1,5 cm ἀνὰ φύλλο, ποὺ στῆ μιὰ ἐσωτερικῆ τῆς ὄψη εἶναι κολλημένο χαρτί ὅπου: *ετος 5 ᾶ ᾶ 75* [=1487 / 88 μ.Χ.]. Τέλος στῆ βάση ὀπὸ τὰ μανουᾶλια τοῦ ναοῦ ἡ ἐπιγραφή: *ΓΕΟΡΓΗΣ· ΜΗΧ / ΑΗΛ· ΤΖΗΦΝΑ· ΠΗΤΡΟ / ΠΟΣ· / ΜΑΡΤΙΥΟ· | 12. / 1867.***

17. Ἄγ. Γεώργιος (σημερινὸς ἐνοριακός)

Α. Εὐαγγέλιο, 1588 (ἀ.κ. 55/6)¹.

α) σ. συνβ': *ἔευλογητοσ η ο θεος σήσην το παναγηο και ζοοπηο πνευ /*

1. Βιβλιογραφεῖται ἐντελῶς ἀλλοιωμένα ἀπὸ τὴ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 247): οἱ τρεῖς πρῶτες σειρῆς τῆς βιβλιογράφησής της («Τὸ παρὸν βιβλίον(...) Πουναλιέτου») δὲν ὑπάρχουν οὔτε στὴν προμετωπίδα οὔτε κάπου ἄλλου στὸ βιβλίον (πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα στὸ τέλος τῶν Εὐαγγελίων τοῦ 1590 στὸν Ἄγ. Νικόλαο Πετρίτη (ἀ.κ. 38/6) καὶ στοὺς Ἄγ. Ἀποστόλους Σερβιώτη, πρβλ. σ. 332, ὑποσημ. 1 ἐδῶ), ἐνῶ τὸ συσταχθέν Εὐαγγελιστάριο ἔχει 14 καὶ ὄχι 11 φύλλα ἢ λανθασμένη βιβλιογράφηση τοῦ Εὐαγγερίου περιλαμβάνεται στοῦ Θ. Παπαδόπουλου, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci-1800), τ. Α', Ἀθῆναι 1984, 459 (ἀρ. 6092) καὶ 503, ἐνῶ αὐτὸ ταυτίζεται μὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 1117 τοῦ ἴδιου ἔργου (βλ. δ.π., 85, 503). Ὁ Χρηστίδης (δ.π., 343) εἶδε τὸ Εὐαγγέλιον στὸν κοντινὸ Ἄγ. Ἀθανάσιο (ἐνορίας Ἄγ. Ἀναργύρων) ὅπου, σύμφωνα μὲ τὸ σημεῖωμα ποὺ ἀκολουθεῖ, περιῆλθε ἀπὸ κάποιον ναὸ τῆς Παναγίας, ὅπου ἀνῆκε ἀρχικά: ὁ ναὸς αὐτὸς μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν ἡ διπλανὴ στὸν Ἄγ. Ἀθανάσιο Παναγία Ἄγ. Ἀναργύρων, ποὺ ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν ἀνακαινισμό της τοῦ 1634, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ τοιχογραφίαι τοῦ 15ου αἱ. ποὺ καλύπτουν τὸν Α. της τοῖχο, ἡ ἢ ἐπίσης κοντινὴ Παναγία Φανερωμένη. Τέλος, ὡς σημειοθεῖ ὅτι ἡ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 242) ἀναφέρει κατὰ λάθος ὡς σωζόμενα στὸ ναὸ καὶ δύο Εὐαγγέλια τῶν ἐτῶν 1737 καὶ 1793 (χωρὶς ὁμῶς νὰ τὰ περιλαμβάνει στὸν κατάλογο τῆς σ. 246, δ.π.), προφανῶς παρασυρμένη ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια τοῦ

ματη και νην κε αγη κε ησ τεσ ευνας τόν εονόν αμην / ετουτο το εβανκεληο ηνε του κοσταντινου του δημητρη του / μπαλιζου του ηηου κε η της το ευγαλη απο το χερη μου και από / το ναγο της δεσπηνης ημον θεοτοκου κε αγηπαθε- νου μαρζας / να το εχη δια δηκον εν ημερα κρησεος κε να εχη την καταρα κε / τον αφορεςμον τον τριακοσηον θεοφο(ρον) πατερον κε την πα / ναγια δηα [1/3 σειράς] ν εν ημερα της κρησεος αμην :¹ (χ. 17ου αϊ. μέρος του σημει- ώματος και στη σ. γ').

B. Εὐαγγέλιο, 1776 (ἀ.κ. 55/11).

α) πφ. 2^ν: 1781 ἀβγούσου 19 / φέφανερώθισαν τα ρουφέτηα / πρώτον τον φομάδον- / τον μπακάληδον- / τον ζαρβζατζήδον- / τῶν μπαχτζεβάνιδον - / ἀ- μπατζήδον / γουναράδον- / και όλον τόν διλωγιμένον· ρουφετήδον - / φσάββα - ιω(άννης) - αντριά - μπαλάσα - / κοσταντήνου -².

Γ. Παρακλητική, 1810 (ἀκατάγραφη).

α) πφ. στάχ. τέλ.: 1943. Νοέμβριος 8. / μεγάλη ἀκρίβεια / Στάρι κατ' ὄκαν δραχ. 7.000 / Λάδι 114.000 / Βούτιρον 200.000 / ἄλας 10.000 / Κρέας 25.000 / Κάρβουνα 1500 / ξόλα τὸ φορτίον 25.000, και (β): 1943. Νοέμβριος 28— / ἀπότομος ὑπερτήμισις τῶν εἰδῶν / Στάρι κατ' ὄκαν δραχ. 25.000 / Λάδι 214.000 / Βούτιρον 400.000 / ἄλλας 15.000 / Κρέας 40.000 / Κάρβουνα 2000 / ξόλα τὸ φορτίον 30.000, και (γ): 1944 Μάρτιος / ἀπελπιστικὴ ἀκρίβεια— / Στάρι κατ' ὄκαν δραχ. 150.000 / Λάδι 1.800.000 / ἄλλας 100.000 / Κρέας 400.000 / Κάρβουνα 15.000 / ξόλα τὸ φορτίον 150.000.

δ) σ. 424: 1944 Μάιος. / ἀνυπόφορος ἀκρόβεια / Στάρι κατ' ὄκαν δραχ. 600.000 / Λάδι 8.000.000 / ἄλας 500.000 / Κρέας 2.000.000 / ξόλα τὸ φορτίον 1.000.000, και (ε): 1944 Ἰουνίος / Στάρι κατ' ὄκαν 1.000.000 / Λάδι 12.000.000.

στ) πφ. στάχ. ἀρχ.: 23 Ἰουλίου 1944 / ἄνευ προηγουμένου ἀπελπιστικὴ ἀκρίβεια / Στάρι κατ' ὄκαν 4.000.000 / λάδι 70.000.000 / Κάρβουνα 1.000.000

μητροπολιτικῶν ναοῦ με τίς παραπάνω χρονολογίες ἐκδοσης, πού τὰ παραθέτει ἀμέ- σωσ κατόπιν (δ.π., 243).

1. Τὸ σημείωμα φανερώθηκε ἀφοῦ ἀποκολλήθηκε κομμάτι χαρτιοῦ πού τὸ κάλυ- πτε ἀπὸ παλιά. Ἡ ἀπόκρυψή του αὐτὴ εἶχε γίνει προφανῶς γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ὁ ἀφορι- σμὸς του, ἀφοῦ τὸ Εὐαγγέλιο ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας, ὅπου ἀρχικὰ εἶχε ἀφιερῶθαι, μεταφέρθηκε κάποτε σὲ ἄλλο ναὸ.

2. Ζαρβζατζήδον (ζαρζαβατζήδον) = λαχανοπωλῶν· μπαχτζεβάνιδων = κηπουρῶν· ἀμπατζήδων = ὑφασματοπωλῶν. Ὁ Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2755 (φ. 26^ν) μᾶς δίνει με- ρικὲς ἀκόμη συντεχνίες τῆς πόλης μισὸ και πλεόν αἰῶνα ἀργότερα: «Γεῶρ(γι)ος Ἄρ- γυρου Πρωτομάλισταρας / τῶν Γουναράδων με ὄλους τοὺς συντεχνίτας / Ἐθανάσιος Ντέ- ντου πρωτομάλισταρας / τερζίδων [= ραφτῶν] μ' ὄλους τοὺς συντεχνίτας μου», και ἀκο- λούθως οἱ συντεχνίες «τουτουτζίδων [= καπνεμπόρων], Σαμαρτζίδων, Παπουτζίδων, Χρυσοχῶν». Βλ. και τοὺς ἀστζήδες και σεπετζήδες στὴ σ. 340 ἐδῶ.

| ξύλα τὸ φορτίον 10.000.000 | Κρέας κατ' ὄκαν 8.000.000, καὶ (ζ): 30 Ἰου-
λίου 1944—| Στάρι κατ' ὄκαν δρχ. 6.000.000 | λάδι 86.000.000 | Κάρβουνα
2.000.000 | Κρέας 15.000.000 | [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας.

η) σ. 422 (ἀπὸ ἄλλο χ.): 15 Ἀπριλίου 1941 μεγάλην Τρίτην κατελείφθη ἡ
Καστορία ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, τὸν Ἰούνιον ἰδίῳ ἔτους ἤλθαν καὶ ἀντικα-
τέστησαν | αὐτοὺς οἱ Ἴταλοι οἵτινες ἐδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν τὴν 10ην /
7μβρίου 1943 καὶ ἀνεκατέλαβον πάλιν οἱ Γερμανοί, καὶ στὴ συνέχεια προστέ-
θηκε ἀπὸ τὸ ἴδιο χ. (θ): Τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 1944 κατελείφθη ἡ Καστορία
ὑπὸ τῶν Κομμουνιστῶν | [ἀνταρτῶν;] τοῦ ΕΛΑΣ καὶ κατηργήθη τὸ νόμισμα
εἰς τὰς Συναλλαγὰς καὶ ἐτέθη | [ἀντ' αὐτοῦ] τὸ σιτάρι ὡς νομισματικὴ ἀξία.

Δ. Μηναιὸ Αὐγούστου, 1852.

α) πφ. στάχ. τέλ.: 1944 | 15 αὐγούστου | Διὰ τοὺς ἀπογόνους | ἀπελπιστικὴ
ἀκρίβεια | Στάρι κατ' ὄκαν 6.000.000- | Λάδι 130.000.000- | Κρέας 30.000.000-
| Κάρβουνα 2.500.000 | ξύλα τὸ φορτίον 20.000.000 | [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας.

Ε. Μηναιὸ Σεπτεμβρίου, 1852.

α) πφ. 1^ν: 1944 | Σεπτέμβριος 3—| Σήμερον ἀνεχώρησαν ἐκ Καστορίας
ὄλαι αἱ ἀρχαὶ | τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς—| αἱ Τιμαὶ τῶν εἰδῶν πρώτης ἀνά-
γκης | Σίτος κατ' ὄκαν 30.000.000 | Λάδι 400.000.000 | Κανσόξυλα τὸ φορτίον
80.000.000 | Ψάρια κατ' ὄκαν 40.000.000, καὶ (β): 10 Σεπτεμβρίου 1944 | Σί-
τος κατ' ὄκαν 60.000.000 | Λάδι 800.000.000 | Κανσόξυλα τὸ φορτίον 150.000.
000 | Ψάρια κατ' ὄκαν 140.000.000, καὶ (γ): 17 Σεπτέμβριος 1944 | Κατάργη-
σις τοῦ χρήματος καὶ | ανταρτοῦ κυκλοφορῆ τὸ στάρι—| Σίτος εἰς ἀπελπιστι-
κὰς τιμὰς μὲ ρούχα κ.λ.π. | Λάδι 1 ὀκὰ 20 ὀκ. Στάρι | Ζαχάρι 1 (ὀκὰ) 10 (ὀκ.
Στάρι) | Ψάρια 1 (ὀκὰ) 3 (ὀκ. Στάρι) | ξύλα 1 φορτ. 3 (ὀκ. Στάρι) | [ὑπογρα-
φή:] Δ. Τσέας.

ΣΤ. Τριώδιο, 1863.

α) πφ. 2: Εἰς τὴν Παναγίαν Ἐλεοῦσαν ἀφιέρωμα | Θεοχάρης Γ. Κυρό-
πουλος | 1869. Μαρτίου 18. | ἐν Ἀθήναις.

Ζ. Μηναιὸ Νοεμβρίου, 1869.

α) πφ. ἀρχ.^ν: τὸ σημείωμα 15Εα.

β) πφ. ἀρχ.: Ἀπὸ τὰ ἱερὰ βιβλία μου | Κων. Δ. Κονδύλης (καὶ σφραγίδα
μὲ τὸ ὄνομά του).

Η. Μηναιὸ Ἰουλίου, ἀκέφ., β' μισοῦ 19ου αἰ.

α) σ. 152: Πατῆ Ἰωάννης Τσιτσιμίδας | Ἐκ Μικρὰς Ἀσίας 1949 | Του
Νομοῦ Προῦσης | χωρίον Βαθέως.

Θ. Παρακλητικὴ, 20οῦ αἰ.

α) πφ. στάχ. τέλ.: Βασίλειος Θ. Λαχανᾶς | Ἀναγνώστης | Ἀπὸ τὸ ἔτος
1922 ἐπὶ Ἰωακείμ Λεπτιδίου Αρχιερέως.

Στό ναό, ἔκτος ἀπὸ τὸν πολὺ ὄρατο «ἄερα» τοῦ 1768¹ καὶ τὰ δύο καλύμματα (δισκᾶριου καὶ δισκοπότηρου) ποὺ τὸν συνοδεύουν, σώζονται τρία δισκοπότηρα μὲ τὶς ἐξῆς ἀναγραφές:

†ΑCΤΖΙΑΟΝ ΚΑΙ CΕΠΕΤΖΙΑΟΝ· ΑΦ(Γ)ΕΡΟΜΑ· ΠΑΝΑΓΗΑ· ΒΕΛΟ· ΙΜΟΚΑ· ΧΡΙCΤΟ· ΔΕCΠΟΤΗ· ΓΙΑΝΙ· ΚΗΡΟ· ΜΑΝΟΛΗ· ΘΟΜΑ· ΜΑΝΟΛΗ· ΧΡΗCΤΟΔΟΛΟ· ΚΟCΤΑ· ΓΕΟΡΓΗ· ΑΒΡΑΑΜ· ΠΑΝΑΓΗΟΤΗ· ΤΑΠΕΙΝΗ· ΚΟΥΛΑΝΑΕ· ΚΑΠΛΑΝ· ΛΑΖΑΡΗ· ΙΕΡΕΟC· Γ·ΙΑΝΙ· ΤΡΙΑΝΤΑΦΙΛΑΕ· ΠΑΒΑΙ [=ΠΑΒΛΗ:]· 1743² (στὴν περιφέρεια τῆς βάσης τοῦ πρώτου, ποὺ εἶναι χρυσοῦ).

Π(Α)Π(Α) ΝΜ [=ΝΑΟΥΜ:]· ΑC ΠC (κοντὰ στοὺ χειλοῦς), καὶ 1799 (στὴ λαβὴ τοῦ δευτέρου, ποὺ εἶναι ἀσημένιο-χρυσό).

*ΑΦΙΕΡΩCΙC. [[ΥΠΟ.]] ΑΓΙΟΥ· ΓΕΩΡΓΙΟΥ· ΥΠΟ· ΙΩΑΝΝΟΥ· Κ· ΓΚΟΛΟΓΚΙΝΑ· ΤΗ 20 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ· 1906 20· ΔΙΑ ΧΕΙΡΟC· CΤΕΡΓΙΟΥ· Β· ΜΠΕΦΑ· ΚΕ· ΑΛΕΞΙΟΥ· ΘΩΜΟΥ· ΝΕΒΕCΚΑ³ (στὴν περιφέρεια τῆς βάσης τοῦ τρίτου, ἀσημένιου).

18. "Αγ. Ἀλόπιος

Α. Ἁγιασματᾶριο, ἀκέφ., α' μισοῦ 19ου αἰ. (ἀκατάγραφο).

α) πφ. στάχ. τέλ.: διάφορα ὀνόματα (ροῦσα, Κυράτζω, θεμέλιο, σφέτο κ.λ.).

19. "Αγ. Νικόλαος

Α. Μηναῖο Ἰουλίου, 1776 (ἄ.κ. 15/1).

α) πφ. στάχ. ἀρχ. (ἀνάποδα): : τῶ παρον τοῦ ἐλαχιστου καὶ αμ[αρτωλοῦ] εὔσεβουc ἡ[σαῖου:] (χ. 18ου αἰ.).

β) σ. 1: σημεῖωμα τοῦ 1790 παρόμοιο μὲ τὸ 10Δα.

Κάτω ἀπὸ τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ (1638/39) βρίσκονται τὰ ἐξῆς σημεῖώματα, γραμμένα μὲ πινέλο: †οντα επυγαεγα εγο ω νηκολαοc ιστη|πολη με την κυρα μου ετη ,αχξδ [=1664] μινι ιονηον ιε και υ μοιτυρ [=ἡ μήτηρ] μαληνα, καὶ δεξιότερα: ὄντα επῦγα εγό|νηκολαοc και του μα|κηη οντα επηγαμε ηστηη κοcτάντηνούπολῆη: ετυ ,αχξδ|μηνῖ ιονῖον ιε|υ[ν-δι(κτιων)ά:] Δ|/[μονοκοντυλιὰ δ.] ιερομονάχου⁴.

1. Βλ. παρακ. σ. 349.

2. Ἀστιζῆδες (ἢ ἀχτσιῆδες)=μάγειροι· σεπετζῆδες (τουρκ. sepetci)=καλαθάδες, ἴσως ὁμοc γράφτηκε ἀντὶ τοῦ σεπιτζῆδες (τουρκ. sepicı)=βυρσοδέεσες ἢ βαφεῖς γουρνῶν. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας, στὸν ὁποῖο κατὰ τὴν ἀφιέρωση ἀνήκε τὸ δισκοπότηρο, ἴσως νὰ εἶναι καὶ ἐδῶ ἡ κοντινὴ Παναγία Ἁγ. Ἀναργύρων. Ἡ Λοβέρδου-Τσιγα-ριδα (δ.π., 242) συγγέει τὸ δισκοπότηρο μὲ δίσκο ἴδιαc χρονολογίαc (1743), ποὺ κατὰ τὸν Χρηστίδη (δ.π., 343) φυλασσόταν στὸν κοντινὸ Ἁγ. Ἀθανάσιο.

3. Νέβεσκα: σημερινὸ Νυμφαῖο.

4. Βλ. ἀπόγραφο τῆς κτητ. ἐπιγραφῆc ποὺ περιλαμβάνει τὰ παραπάνω σημεῖώμα-

20. "Αγ. Γεώργιος τῆς Πολιτείας

Α. Εὐαγγέλιο, ἀκέφ., 1748 (ἀ.κ. 26/1).

α) στίς σελ. 30-32 τοῦ συσταχωμένου Εὐαγγελιστάριου σημειώνονται «μεριάτικα» (μεροκάματα) μαστόρων, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων: *τόλης, μαντζάρι, σταυρο, σωτηρι, τῆς ταςχας [=Τασίας;] τῆς παύλενας* (χ. β' μισοῦ 19ου αἰ.).

β) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Τὸ θεῖον τοῦτο καὶ ἱερὸν | Εὐαγγέλιον μοι ἐδωρήθη | ὑπὸ τοῦ Αἰδουσιωτάτου Οἰκονόμου | Πα(πα) Βασιλείου Αἰτίαια τὴν 6ην | Αὐγούστου 1941 καὶ ἐγὼ τὸ ἕνα | ποθέτω εἰς τὸν ἱερὸν Ναὸν Ἁγίου | Γεωργίου Πολιτείας. | Καστοριά 6η Αὐγούστου 1941 | Σακελ. [Ἰδιωμα δισαν.]*

Ἐκ τῶν ὑπόλοιπων ναοῦς τῆς ἐνορίας στὴν Ἁγ. Βαρβάρα σώζεται ἀκατάγραφο Μηναῖο Ἰουνίου τοῦ 1732, ἐνῶ στὸν Ἁγ. Σπυρίδωνα, ποῦ χρησιμοποιοῦνται ὡς προσωρινὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Καστοριάς, διατηροῦνται: 1. Ἀνθολόγιο Μηναίων καὶ Τριωδίου τοῦ 14ου αἰ., ἀκέφαλο καὶ κολοβό, διαστ. 16×11 cm, φφ. 185' λείπουν τὰ 9 πρῶτα φφ., τουλάχιστον τὰ 4 τελευταῖα καὶ 2 φφ. τοῦ τετραδίου ΚΔ'. Τὸ χφ. εἶναι ἄγνωστο ἀπὸ ποῖα ἐκκλησία παραλήφθηκε καὶ δὲν περιέχει σημειώματα. 2. Ἐνα περγαμηνὸ φύλλο ἀπὸ Εὐαγγελιστάριο τοῦ 12ου αἰ., διαστ. 28,3×19 cm, μὲ ἄρκετὰ μεγάλο ἔλλειμμα στὴ μιὰ πάνω γωνία· συνοδεύεται ἀπὸ φύλλο ξύλινης στάχσης καὶ ἀπὸ κομμάτι δέρματος, ποῦ κάλυπταν ἀντίστοιχα τὶς δύο ὄψεις του, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ ἀποτύπωση τοῦ κειμένου πάνω στίς ἐπιφάνειές του. Τὸ φύλλο ἀνήκε στὸ ἴδιο Εὐαγγελιστάριο μὲ τὰ τρία φυλλα ποῦ σώζονται σὲ στάχωση Εὐχολόγιου τοῦ 18ου αἰ. στὸν Ἁγ. Ἰω. Πρόδρομο τῆς ἐνορίας Ἁγ. Λουκά (βλ. παρακ., σ. 355 καὶ εἰκ. 6) καὶ δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη γιὰ τὸ ναὸ ἀπὸ τὸν ὁποῖο παραλήφθηκε. 3. Ἐντυπὴ εἰκόνα τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ Νεομάρτυρα τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου στὰ ἑλληνικὰ καὶ στὰ σλαβονικὰ, τοῦ β' μισοῦ τοῦ 18ου αἰ. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου, διαστ. 58×41 cm, προερχόμενη ἀπὸ τὸν Ἁγ. Γεώργιο τοῦ Βουνοῦ. 4. Ἐντυπὴ εἰκόνα τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., διαστ. 61×48 cm (βραχυμένη ἀπὸ ὄλες τὶς μεριές), μὲ τὶς ἐπιγραφές τῆς γραμμένες μὲ κυριλλικοὺς χαρακτῆρες καὶ ζωγραφισμένη ἀπὸ τὸ ζωγράφο Μῆτρο ἀπὸ τὸ Ἁγ. Ὄρος, προερχόμενη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν Ἁγ. Γεώργιο τοῦ Βουνοῦ.

τα στοῦ Ν. Μουτσόπουλου, Συμβολὴ στὴ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς. Λεύκομα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἐπιγραφῶν, Θεσσαλονίκη 1977, ἐπιγρ. 232. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο σημειώματα δημοσιεύεται καὶ ἀπὸ τοὺς Ὁρλάνδος (δ.π., 163) καὶ Γσαμίση (ἐλλιλπῶς, δ.π., 133), ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεύτερο, ἢ ἰνδικτιῶνα τοῦ 1664 ἦταν 2 (Β) καὶ 4 (Δ). Ἡ μονοκοτυλιά εἶναι ἴδια μὲ τὴν 32Αα, βλ. σ. 352.

Ἐνορία Ἄγ. Ἀναργύρων

21. Ἄγ. Ἀνάγνωρι Γυμνασίον

A. Εὐχολόγιο, ἀκέφ. καὶ κολοβό, ἀ' μισοῦ 17ου αἰ. (ἀκατάγραφο).

Στὸ φ. ποῦ εἶναι ἐπικολλημένο στὴ στάχ. ἀρχ. (α): *αφτῶ [=1784]*, καὶ ἀπὸ χ. ἴδιας ἐποχῆς τὸ σημεῖωμα:

β) φ. μς': *τουτω το | ευχολο | γη ηνε του π(α)πα | θομα πιος | να το παρη να | εχη της αρας* (παρόμοιο καὶ στὸ φ. με'ν).

B. Εὐαγγέλιο, 1776 (ἀ.κ. 49/2).

α) πφ. 3: *Π(α)πὰ Λαμιανός Παρίση εὐφημέριος | 1881 Μαρτίον 16.*

Τὸ Εὐαγγέλιο ἔχει ἀσημένια ἐπένδυση, ὅπου ἡ χρονολογία 1863 καὶ Δ(ΙΑ) Χ(ΕΙ)Ρος ΔΠΤ ΧΡΙΠ.

Γ. Ψαλτήριο, 1793 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. 3^ν: *φατον χριν [=ἄρξον χεῖρ] μου αγαθι γραφε* (χ. ἀρχῶν 19ου αἰ.).

β) πφ. 1^ν: διάφορα ὀνόματα (*κίριτζο, διμο, μαρκο στεμο, γοργι αλεξο, στογIANO τζαμνο, τριπενε κολε, Χριστο ποστολι, τριπενε κόστα* χ. ἀ' μισοῦ 19ου αἰ.).

γ) πφ. 1: *ἐντησημῆταται ἄγηε | τημμαι κύρηου κωρ | παπα γιορρη, καὶ (δ): σῆμημονο ἐγω ω ι(ω(άννης)) | ε δηα τοῦς βλᾶχα [2-3] | το αλεμαντα [=τὰ ἀ-λέσματα] στο μηλο | ετος 1850 | 24* (καὶ παρόμοιο στὴν ἴδια σελίδα με ἡμερομηνία: 1850 | ηουλος Ι)· ἐπίσης (ε): *Ἐντη· μη καὶ πῆρη | ποθηταῖ μη κῦρηου κῶρ | λαλα¹ μου ναοῦμη κᾶτα | σταζομαινα τῆν Πατῆρι | κιν μη δεξηαν, καὶ (στ): μαῖτα τῆν δικιν μου | πρῶσκυνησην Προτον | με ἔρχο [=ἔρχομαι] καὶ ἔροτο δηα | την ηγηαν σας την οση | αν ηθε ο παναγαθες θεος | να σας διαφηλατη μακωαν | ηγαν καὶ εευτηχηαν | δηα τη θηᾶς βοηθηα.*

ζ) πφ. 3^ν: *ετως 1851 ηουνηον 15 γραφο δημητ(ρης) ματζαρη.*

Σὲ διάφορες σελίδες σημειωμένες μέρες: *τετράδι, τιν πεφτι, το σαβατο.*

Δ. Μηναῖο Ἰανουαρίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. τέλ.: *ΠαπαΒασίλειος Κ Λίτσκας Ὁικονόμος | εφημέριος Τῆς Ἐνορίας τῶν Ἁγίων | Ἀναργύρων νῶν δὲ Ἀρχιμα(νδριτης).*

Ε. Μηναῖο Μαρτίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 151: *1909 Μαῖου 2 μινέο τὸν Ἁγίον Ἀναργύρων | Π(α)π(ὰ) Λαμιανός Στεργίου Παρίση.*

ΣΤ. Μηναῖο Δεκεμβρίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. τέλ.: *1890 Ὁκτομβριον 29 Καστορίας. | ἡμέρα Δευτέρα ἔκλισαν οἱ*

1. Λαλάς=παιδαγωγός.

ἐκκλίσαις κοί ἤμουστουν / Ἐργὴ νὰ μὴν φορέσομαι πετραχειλίον οὔτε σὲ νε-
κρὸν / οὔτε εὐχὲς γενίσεις οὔτε Βάπτισμα οὔτε στεφάνωμα / εἰς Κερὸν τοῦ Ἀρχι-
ερέος λεγόμενος Φιλάρετος / ἐφ' ἡμέριος Π(α)πα Δαμμανὸς τὸν Ἁγίων ἀναργύ-
ρον / ὅποιος τὸ πάρη νὰ νὰ ἔχει τὴν Κατάραν τοῦ / ἡῶσού χριστοῦ καὶ νὰ ἦναι
ἀφορεσμένοι· στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὸ ἴδιο χ., (β): ἀνίξαν ἐκκλίσαις δεύτερη ἡ-
μέρα τῶν / χριστοῦγεν(νων) Δικεμβρίου 26 / μέρα τετάρτη¹.

Z. Τριώδιο, 1901.

α) πφ. τέλ.ν: Σπυρίδων Παπα Βασιλείου / Λίτσκας ἔτος 1925, καὶ (β):
Ἰωάννης Παπαβασιλείου / Λίτσκας ἔτος 1928.

Στὸ ναὸ ἐπίσης σώζονται ἀκατάγραφα Ἁγιασματάριο ἀκέφαλο καὶ κο-
λοβὸ ὄρχων 19ου αἰ. καὶ ἄλλα δύο Μηνατὰ τοῦ 1843 (Φεβρουαρίου καὶ Σε-
πτεμβρίου), μαζί μὲ σπαράγματα Μηναιῶν Ἀπριλίου, Ἰουλίου καὶ Αὐγού-
στου τοῦ 18ου αἰ². Ἀκόμη τετράδιο 19.5×12,5 cm, χωρὶς στάχωση, ἀκέφ.,
φφ. 58· στὰ φφ. 1-14 κατάλογος ἐνοριτῶν (70 ἀριθμημένες οἰκογένειες, ἀπὸ
τις ὁποῖες οἱ 9 πρῶτες λείπουν, ἐνῶ παρεμβάλλονται ἄλλες 9· τὰ οἰκογενεια-
κὰ ὀνόματα δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἐνορία Ἁγ. Ἀναργύρων³): φ.
15: 1918 Ἰουλιὸν 12 ὀνόματα / τῶν Κεκοιμημένων τῆς Ἐνορίας / Ἁγίου Μη-
να / Ἐφημέριος / Παπα Βασίλειος Λίτσκας, καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα στὰ
φφ. 15^v-25 (38 ἀριθμημένες οἰκογένειες σὺν 3 παρέμβλητες): φ. 29: 1915
/ Μαρτίου 30 / Ὄνόματα τῶν Κεκοιμημένων / τῆς Ἐνορίας Ἐβραΐδος / Ἐφη-
μέριος / Παπα Βασίλειος Λίτσκας, καὶ στὴ συνέχεια τὰ ὀνόματα στὰ φφ.
29^v-45 (32 ἀριθμημένες οἰκογένειες καὶ 6 ἐπιπλέον): φ. 46: Ἐνορία Οἰκο-
νόμου καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῆς ἐνορίας (26 οἰκογένειες) στὰ φφ.
46-52· τὰ φφ. 14^v, 25^v-28^v, 45^v καὶ 52^v-58^v ἄγραφα· τὸ φ. 50 μισό.

Τέλος ὑπάρχει δεσμίδα νεότερων τουρκικῶν ἀποδείξεων καὶ στὴ βάση
ξύλινης πωξίδας ἢ ἀναγραφῆ: Ἰ' Ἀφιέροθη εἰς τὴν Ἱερὰν Ἐκκλησίαν τῶν εἰ-
σοδίων τῆς Ζαγορίτζανης⁴ / παρὰ τοῦ Κυρίου Εὐ(α)γγέλη Κῦρου εἰς μνημόσυ-
νον / αἰώνιον 1857 Σεπτεμβρίου: 6 : .

1. Ἀναφορὰ στὴν κήρυξη τῆς Ἐκκλησίας σὲ διωγμὸ τὸ 1890 ἀπὸ τὸν πατριάρχη
Διονύσιο τὸν Ε', μετὰ τὴν ἔξυση τοῦ «προνομακοῦ ζητήματος».

2. Δὲν βρέθηκε τὸ Μηναιὸ Ἰουνίου τοῦ 1749 (ἀ.κ. 49/1) ποῦ ἀναφέρει ἡ Λ ο β ἔ ρ -
δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α (δ.π., 242 καὶ 246), καθὼς καὶ τὸ Εδαγγέλιο τοῦ 1793 (ἀ.κ. 48/6)
ποῦ ὑπῆρχε στὸ ναὸ τῆς Ἰδίας ἐνορίας Ἁγ. Νικόλαο τῆς Μοναχῆς Ἐδπραξίας (βλ.
δ.π.).

3. Ὁ παπα-Βασίλειος Λίτσκας, ποῦ ἔγραψε τὸ τετράδιο (βλ. ἀμέσως παρακ.), πῆρε
τὴν ἐνορία τὸ 1914 (βλ. σημείωμα 22Αβ).

4. Ζαγορίτσανη: σημερινὴ Βασιλειάδα.

22. Παναγία

Α. Εὐαγγέλιο, 1793 (ἀ.κ. 52/2).

α) πφ. 1: 1881 21 Μαρτίου Καστορίας / Π(α)πὰ Δαμιανὸς Στεργίου Παν-
αγίας τῶν Ἁγίων αναργύρων, καὶ (β): ἀνάδοχος Οἰκονόμος π(α)π(α) Βασι-
λειος Λίτσας 1914 7/βρίον 10.

Στὸ Β. τοῖχο τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχει τὸ ἀκιδιογράφημα: 1745 μαοῖον 6- / ἔ-
χρωτονήθικεν [1 λ;] / [1 λ.] ο ἱερωδιάκονος / τοῦ ἰ[δίου;] / μανίου 10 εχειρο-
τονήθικεν ο ἱερ[;] / [1.λ.], καὶ χαραγμένα ὀνόματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων: πο-
ζο, ριζο, νιτζο (τὸ τελευταῖο δεξιὰ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ· χ. 18ου αἰ.).

Ἐνορία Οἰκονόμου

23. Ἁγ. Παρασκευή

Α. Μηναιο Δεκεμβρίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. τέλ. 2: Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τῆς Ἁγίας Παρασκευ-
ῆς. / ἐπὶ εὐφημερίας τοῦ ἐλαχίστου Παπῆ Ζυρσκον / Δημητριάδη, ὅπου προ-
στέθηκε (β): ἐπὶ Ἀρχιερατείας Νικηφόρου, καὶ ἀπὸ ἄλλο χ. (γ): ἐν εἴει Σω-
τηρίῳ 1854.

Β. Πεντηκοστήριο, 1872.

α) στὸ ἐξώφυλλο: τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Ἐνορίας Δραγοτά. / Τῆ 15.
δμβρίον. 1875. Π(α)πὰ δαμιανὸς / ἐφημέριος.

Στὸ ναὸ βρίσκονται ἀκατάγραφα Πραξαπόστολος τοῦ 16ου ἢ τῶν ἀρχῶν
τοῦ 17ου αἰ., Ὁρολόγιο καὶ Ψαλτήριο τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. (δλα ἀκέ-
φαλα) καὶ ἄλλα 5 Μηναιῶ τοῦ 1843¹. ἐπίσης στὰ μανουάλια ἢ ἐπιγραφή:
ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ / ΕΥΣΕΒΩΝ ΕΝΟΡΙΤΩΝ ΤΗΣ / ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
ΟΙΚΟ / ΝΟΜΟΥ. ΕΝ ΕΤΕΙ. 1890. ΑΠΡΙΛΙΟΥ. 1 / ΔΙΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΑΔΕΛΦΟΙ
ΜΗ / ΧΑΗΛ. ΠΕΛΤΕΚΗ. 1890 / ΕΡΓΟΝ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ.

24. Ἁγ. Νικόλαος

Α. Εὐαγγέλιο, ἀκέφ., 1768 (ἀ.κ. 45/1).

α) σ. 30 τοῦ συσταχωμένου Εὐαγγελιστάριου: Τὸ ἅγιον ειερὸν ευανα-
γέλιον εἶναι τῆς ἁγίας μεγάλεις, ἁγίας, / παρασκεβεῖς ὅσιος να το πάρι νά εἴ-
ναι κατειρωμένοι ασίγχοριτος / 1819 / [1 λ.].

1. Στὴν Ἁγ. Παρασκευὴ Οἰκονόμου πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ τὸ πρῶτο μισὸ τῆς ὑπο-
σημ. 4, σ. 242, τῆς ἐργασίας τῆς Κ. Λ ο β ε ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α, δ.π., («Υπάρχουν
καὶ ἄλλα 14 βιβλία τοῦ 1860-1881») καὶ ὄχι στὴν Παναγία Οἰκονόμου (γράφε: Μη-
τροπόλεως· πρβλ. σ. 310, ὑποσημ. 1 ἐδῶ).

Στὸ Β. τοῖχο τοῦ ναοῦ (μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ τῆς Παναγίας) ὑπάρχουν τὰ ἀκιδιογραφήματα: 1723 / δεκεμβρίον 5 / ὁ πατὰ στάθης / ἐκοιμήθη, καὶ 1813 μᾶνυ 17. / ἀνθίμωση ὅταν ἐγγηρῆν / σησμῶς μέγας μέρους δέκαπέν / τε κράτισε¹.

25. Παναγία

Α. Πεντηκοστάριο, 1794 (ἀκατάγραφο).

Στὸ ἀποσαθρωμένο πφ. τέλ.´ φθαρμένο κτητορικό σημείωσις ποῦ καταλήγει (α): *Κὺρ Νικηφόρου ἐν Καστορί[α]* καὶ παρακάτω (β): 1844 / Μαρτίου: 10: / Ἐν Καστορία.

Στὸ πφ. ἀρχ. μισοκατεστραμμένο σημείωσις, ὅπου διακρίνεται (γ): *ἐγὼ ὁ γίανος ἀπο τὴν πέστανη² γραφω,* καὶ πιὸ κάτω πάλι τὸ ὄνομα ὁ Γίανός καὶ (δ): *ἔτους 1847 Ἰουνίου 12.*

Στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα Μηναιο Αὐγούστου τοῦ 1820 καὶ μισοκατεστραμμένο ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ Ἀνθολόγιο τοῦ 18ου αἰ. Ἐπίσης τὰ ἀκιδιογραφήματα: *ἠοβάνε / γραμα / τηρός,* καὶ *κηζος θεολογητη φανης ρηζος μηλοτηνος / στογηάνι με το πεδι του* (στὸ Ν. τοῖχο· χέρια 18ου αἰ.)· *ο διμητηρη παπ(α) / δημητρος* (στὸ Δ. τοῖχο· χ. 18ου αἰ.)· ὀνόματα σὲ σειρά, ὅπως: *δρακ[ο:] , πωζο, λουλουδα, ελεα, λεκα, ζαφιρο κ.λ.,* καὶ ἄλλου πάλι ὀνόματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων *αποστολι ραλι* (χέρια 17ου αἰ.) καὶ *17[1:]8 / τολι μανθου / ζαγ[αρηνο:]³* (στὸ Β. τοῖχο).

26. Ἁγ. Ἀλέπιος

Α. Μηναιο Ἀπριλίου, 1689 (ἀ.κ. 20/2).

α) σ. 1: *ἐτοῦτο το μινεον ἦνε τῆς αγιας παρασκεβης / καὶ ὅπιος να το παρι να ἦνε κατα<ραμένος>* (χ. 18ου αἰ.).

Β. Μηναιο Ὀκτωβρίου, 1740 (ἀ.κ. 20/4).

α) πφ. 1: *Τῶ παρὸν γράμμα να δόθη εἰς τα τίμηα / χέρεια του κὺρ κοστάντην τὴν τημιάν / σου δεξιαν καστορίας / 1839 / οκτοβρίον. 27.*

β) πφ. τέλ.´: *τοῦτη ἡ μηναια εἶναι τῆς μητροπόλεος Καστορίας ὅπου ἦτον / ὁ Ἀθανάσιος ἀρχιἑρέος τῆς Καστορίας / ἔτος / 1839 ὀκτοβ:ρίον 27 / του κὺρ Ἀθανάσι / ὁ χήρος τοῦ σκουῦταρι γράφο βέβαι / Εἰς Καστορίας.*

Γ. Μηναιο Μαρτίου, 1783 (ἀ.κ. 20/7).

α) πφ. 1: *Ε 1504 Μαρτίου 5 / ἐγινε ἕνα αυγὸ στον παρᾶν / καὶ εἰ ὀρνιθες*

1. Πρβλ. ἐνθύμηση 15Be, ὅπου τὸ ἔτος γράφεται 1812 ἀντὶ γιὰ 1813.

2. Πέστανη: χωριὸν ἐπὶ τὴν Γιουγκοσλαβικὴν ὄχθη τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδας.

3. Ἀπὸ τὸ Ζαγᾶρι (σημερινὸ Ἁγ. Ζαχαρία).

τριάντα παραδες, και κατοπιν, από άλλο χ. Ίδιας εποχής, (β): *Α τότες ήταν 30 παραδες ή όρθα / 1 παρὰν τὸ ἀγὸ δμῶς τῶρα / εἶναι 20 ἢ όρθα και τὸ ἀγὸ / 5 παραδες δταν εἶναι / ἔλιμρ' δταν ὁμῶς εἶναι ἀρεκετὰ / 3 παραδες 1839 Μαρτιου / 3 γράφω και ὁμολογῶ¹.*

γ) σ. 1: τὸ σημείωμα 27Γβ τοῦ οἰκονόμου Θωμᾶ.

δ) σ. 2: *1813 ακριβια μεγαλι, και (ε): 1816 ακρηβημα μεγαλη / το κηλο γρο(σια) 70 φολορητζα².*

στ) πφ. στάχ. τέλ.: *1823 μαρτιου 24 / μὰς ἐπρόσταξεν ὁ ἅγιος καστορίας κύριος / νεόφυτος ὅτι εἰς στὴν μητρόπολιν κατα τὴν σινίθιαν / ὁποῦ πύγεναν ἰ ἡ-ερεῖς και οἱ χριστιανοὶ κάθε / σάβατον και ἐπρόσταξεν να μὴν πηγένουν εἰς / στὴν μιτρόπολιν μόνον κάθε πατὰς να διαβά / ζει εἰς στὴν ἐκκλησίαν του ἀπὸ ἀκαταστασίαις / του κερουὶ το ἀκολοῦθισεν αὐτῶ / Ἀναστάσιος ἱερεὺς γράφας ἡμέρα³.*

ζ) σ. 148: *1870: ἀπόθανεν ὁ ἀλέξος ὁ μηλονὰς / μαρτίου: 11:.*

Δ. Τριῶδιο, ἀκέφ., α' μισοῦ 19ου αἰ. (ἀ.κ. 20/5).

α) πφ. τέλ.: *Τὸ 1935 / Μαρτιου 3 / Ἐκαμεν ἐπανάστασιν / ὁ Βενιζέλος και ἀπέτυχεν / πήγεν εἰς εἰς τὸ ἀνέθεμα / ἐπῆρξεν τὸν κόσμον εἰς τὸν / λαμόν του πολλοὺς ἀξίωμα / τικὸς στρατιώτας πολλοὺς ἔχασεν / ἀνάθεμα / ἀνάθεμα, και (β): εἰς τὸ 1942 Ἴταλοι μὰς ἔκαμαν / μαύρη ἀγορὰ 1.000 δραχ. τὸ φρωμὶ 22.000 / τὸ κρέας και 17.000 τρωλὶ 1000 τὸ [φορτίο] / ξύλα (ἀκολοουθοῦν μερικὲς ἀκόμη δυσανάγνωστες τιμὲς προϊόντων και οἱ δύο ἐνθυμήσεις πιθανότατα ἀπὸ τὸ χ. τοῦ Δ. Τσέα⁴).*

Ε. Τριῶδιο, 1856.

α) πφ. 2^ν: *[Ἐδωρήθη παρὰ τῆς Ἀ. Πανιερότητος τοῦ / Μητροπολίτου Ἀγ. Καστορίας Κυρίου Κυρίλλου / τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῶ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου. / Καστορία 3 Μαρτίου 1885.].*

β) σ. 455: *τῆ ἁγία ἐκκλησία / [τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου] / τῆς ἁγίας Τρι-άδος / τῆς ἱεραῆς ἐνορίας / Μητροπόλ(εως).*

1. Παρεμβάλλεται πρόχειρα ἀπὸ τὸν Τ σ α μ ῖ σ η στὴ σ. 209 τοῦ βιβλίου του (δ. π.). Τὰ γράμματα Ε και Α στὴν ἀρχὴ τῶν σημειωμάτων μᾶλλον σημαίνουν ἀντίστοιχα «Ἐρώτηση» και «Ἀπάντηση».

2. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια και τὰ αἰτία της τῶν ἐτῶν 1813 και 1816 βλ. Ε. Χατζηαλεξάνδρου, δ.π., 512 και 513 (ἐνθυμ. 20 και 38).

3. Ἡ ἐνθύμηση δημοσιεύεται χωρὶς τὴν ἀρχὴ και τὸ τέλος της και σχολιάζεται ἀπὸ τὸν Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 44 (δπου, στὴν ὑποσημ. 1, τὸ Μηνιαῖο Μαρτίου στὸ ὁποῖο βρίσκεται σημειωμένη χρονολογεῖται ἐσφαλμένα στὸ 1718).

4. Πρβλ. τὴ σειρά ἐνθυμήσεων τοῦ ἴδιου στά βιβλίου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Ἐλεούσας (σ. 338-339 ἐδῶ) και τὶς ἐνθυμήσεις 8Εα και 10Γστ.

ΣΤ. Ἀπόστολος, ἀκέφ., β' μισοῦ 19ου αἱ.

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: Ἀχιλλεὺς Τρύφωνος / Δεμπενιότου / ἔτος 1900.

β) πφ. στάχ. τέλ.: Ἐν τῇ Ἑνορία ταύτῃ / Εφημέρευε Παπα Δαμιανὸς / ἐτῆ 55 ἀπεβίωσεν 1925 / Δεκεμβρίου 17¹.

Στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα Πραξαπόστολος τοῦ 18ου αἱ. (κολοβὸς) καὶ Ἀγιασματάριο καὶ Ἐορτολόγιο τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἱ., ὄλα ἀκέφαλα².

Ἑνορία Βαρλαάμ (ἢ Ἀγ. Παντελεήμονα)

27. Ἀγ. Παντελεήμονας

Α. Μηναιὸ Αὐγούστου (συσταχωμένο με Μηναιὸ Σεπτεμβρίου), 1760 (ἀ.κ. 6/13).

α) σ. 172: παῦλος τοῦ Σακελλαρίου γράφας ταῦτα / 1795, καὶ παρόμοιο σημεῖωμα στὸ πφ. στάχ. ἀρχ. (ἀνάποδα).

Β. Μηναιὸ Δεκεμβρίου, ἀκέφ., τοῦ 1760 ἢ 1761 (ἀ.κ. 6/3).

α) πφ. στάχ. τέλ.: ἀρξον χήρ μου αγαθι / γραφον γράματα / ἀρχῆς καλῆς κάλλι / στον εἶναι καὶ τέλος, ὁρ / θὸς δόκοῦσιν ὡς δρη / τὸν πραγμάτων.

β) πφ. στάχ. ἀρχ.: σὲ ἐπικολλημένα κομμάτια χαρτιοῦ ὄνοματα, ὅπως σηοτοχτῆς, λότηγνας, μίτρος, βαρσέμης, βολτζὸ [=Βόλτσος] κ.λ. (καὶ τὰ δύο σημεῖωματα ἀπὸ χ. 18ου ἢ α' μισοῦ 19ου αἱ.).

Γ. Μηναιὸ Ἀπριλίου, 1768 (ἀ.κ. 6/2).

α) σ. 1: τὸ σημεῖωμα 10Δα καὶ (β): οἰκονόμος Κ(α)στ(ο)ρ(ίας): θωμᾶς ἐχοῖτο.

Δ. Μηναιὸ Ἰουλίου, 1862 (ἀ.κ. 6/10).

α) πφ. τέλ.ν: ἔτος 1894 '1895' ἔτει ἐχοροστάτη ἐν δεξιᾷ ὡς ἱεροψάλτης δ' Ἰωάννης / Ζηπίδης [2]γιάννης.

Ε. Μηναιὸ Αὐγούστου, 1904.

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: Τὸ / παρὸν Μηναιὸν / ἀνήκει / Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν / Σιταργιάς / 1933.

1. Τὸ βιβλίον, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενον Τριώδιο, προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἐνορία Ἀγ. Ἀναργύρων, ὅπου ὁ παπα-Δαμιανὸς (Παρίσης) ἦταν ἐφημέριος γιὰ τρεῖς περίπου δεκαετίες (πρβλ. τὰ σημεῖωματα 21Βα, 21Εα, 21ΣΤα,β καὶ 22Αα,β). Ἡ ὄσπεο-θήκη τοῦ παπα-Δαμιανοῦ βρίσκεται στὸ ἱερό τοῦ Ἀγ. Νικολάου Δραγωτᾶ.

2. Σχετικὰ με τοὺς ὑπόλοιπους ναοὺς τῆς ἐνορίας, δὲν βρέθηκε στὸν Ἀγ. Δημήτριο τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ 1785 με ἀ.κ. 44/10 (βλ. Κ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, ὀ.π., 242 καὶ 246), ποὺ ἴσως ταυτίζεται με ἐκεῖνο ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴν Παναγία Ρασιώ-τισσα (βλ. προηγ., σ. 334, ὑπόσημ. 1), ἐφόσον ὑποτεθεῖ ὅτι ἐξέπεσε ἡ ἐνδειξη τῆς κα-ταλογογράφησης του.

Στό ναό σώζονται ἀκατάγραφα Εὐαγγέλιο τοῦ 1803, Παρακλητικὴ τοῦ 1837, Ἀπόστολος καὶ δύο ὁμοία Ψαλτήρια, ἀκέφαλα, τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ., καὶ ἄλλα νεότερα βιβλία. Ἐπίσης δύο τετράδια γραμμένα ἀπὸ τὸν παπα-Θεοχάρη, ἐφημέριο τῆς ἐνορίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ.

Περιγραφή τοῦ πρώτου: διαστάσεις 30×16 cm, ἀκέφ., φφ. 32' στὰ φφ. 1-6 καταγραφὴ ἐξόδων τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονα (ψαλτικά, συντήρηση, προμήθειες κ.λ.) τῶν ἐτῶν 1887-1892· φφ. 7-26^v: καλλιγραφημένος κατάλογος ἐνοριτῶν Ἁγ. Παντελεήμονα (σύνολο 80 οἰκογένειες· στὴν ὑπ' ἄρ. 9: *Παπα Θεοχάρης*— / *Θεοχάρους Ἱερέως Θωμαῆς Πρεζβητέρας* κ.λ.): στὸ φ. 32^v ἐξοδα τοῦ ναοῦ τῶν ἐτῶν 1890-1892· στὴ στάχ. τέλ. λογαριασμοί: τὰ φφ. 6^v καὶ 27-32 ἄγραφα: ἀρκετὰ φύλλα ἔχουν ἀφαιρεθεῖ, μᾶλλον ἄγραφα.

Περιγραφή τοῦ δευτέρου: διαστάσεις 19,5×13 cm, χωρὶς στάχωση, φφ. 21· φ. 1^v (καλλιγραφικά): *Κατάστειχων / τῶν Ζόντων Ὀνομάτων / καὶ τεθνεότων... τῆς Ἐνορίας / Ἁγίου Παντελεήμονος / Καστοριά. τῆ 6.η Ἀυγούστου 1896.*— / *Ἐγράφη Διὰ χ[ειρὸς] / Π(α)πᾶ Θεοχάρη*· στὰ φφ. 1^v-17^v κατάλογος τῶν ἐνοριτῶν (83 ἀριθμημένες οἰκογένειες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 16 πρώτες λείπουν, ἐνῶ παρεμβάλλονται ἄλλες 7, καθὼς καὶ μία σὲ ἔνθετο κομμάτι χαρτιοῦ)· φ. 18-18^v: τὸ *Ἄσμα τοῦ Παύλου Μελά* σὲ 6 στροφές· φ. 20: τμῆμα τοῦ εὐρετήριου ὀνομάτων τοῦ κατάστιχου· φ. 21: μέρος ἐπιστολῆς· φ. 21^v: *1896 / Ἐγράφη Διὸ Χειρὸς / Π(α)πᾶ Θεοχάρη*· τὰ φφ. 1, 19 καὶ 20^v ἄγραφα· ἀπὸ τὰ 3 τελευταῖα φύλλα σώζεται μόνο τὸ κάτω μισό· λείπουν 4 φφ. μεταξὺ τῶν 1^v-2, τουλάχιστον 5 μεταξὺ τῶν 17^v-18 καὶ συνολικὰ 13 μεταξὺ τῶν 4 τελευταίων φύλλων.

Οἱ κατάλογοι αὐτοί, μαζί μὲ τοὺς ἀνάλογους ποὺ σώζονται στὴν Παναγία Ἐβρατίδα, Ἁγ. Ἰω. Θεολόγο Σερβιώτη, Παναγία Ἐλεούσα καὶ Ἁγ. Ἀναργύρους Γυμνασίου (βλ. σ. 317-318, 334, 337 καὶ 343), ἀποτελοῦν σημαντικὰ δημογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν Καστοριά στὶς τελευταῖες δεκαετίες τῆς τουρκοκρατίας καὶ δίνουν μερικὲς φορὲς διάφορα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἐπαγγελματικά, καταγωγῆς κ.λ. (π.χ. στὸ δεῦτερο ἀπὸ τοὺς παραπάνω καταλόγους, φφ. 10^v, 11^v, 16^v, 15, 17, 17^v ἀντίστοιχα: *Κότσιος λαγοντατζίης*, [*Λάζως Κόλα λαλιτάς*], *Χρήστος Ζύνουλας εἰς τὸ Κελλῆ*, *Χρήστος Καλεβιστινός*, *Ἀντώνιος Ὀμοτσζκο*, *Δημητρίου Π(α)π(α) Ἀναστασί(ου) τζιαρνόβιστα* κ.λ.)¹. Ἐπίσης ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ βαφτιστικῶν ὀνομάτων ποὺ μᾶς παραδίδουν (π.χ. ὁ παραπάνω κατάλογος πάνω ἀπὸ 550) μποροῦν νὰ βγοῦν ἐνδιαφέροντα γλωσσολογικὰ συμπεράσματα, ἀφοῦ μάλιστα ἦταν ἀκόμη σὲ χρῆση (μικρὴ πάντως) ὀνόματα, ἰδίως θηλυκά, ποὺ σήμερα δὲν

1. Ὀμοτσκο: σημερινὸς Λιβαδότοπος· Τσερνὸ(β)λιστα: σημερινὸς Μαυρόκαμπος.

χρησιμοποιούνται, ὅπως Φάσα, Αὐλώνα, Καρστάνω, Χρυσομάλαινα, Ἄλ-
τάνα, Παλάσα κ.λ.¹

Στὸ ἐσωτερικὸ σκεπάσματος μπαούλου ποῦ βρίσκεται στὸ ἱερὸ τοῦ Ἰ-
δίου ναοῦ εἶναι γραμμένον: *1768 ἐν Βιέννη, μᾶλλον σὲ χρόνον μεταγενέστερο,*
ἀπὸ μίμηση ἴδιας ἀναγραφῆς ποῦ ὑπῆρχε σὲ «ἀέρα» καὶ δισκοπότηρο τοῦ
ναοῦ², ἀπὸ τὰ ὅποια ὁ «ἀέρας» σώζεται στὸ σημερινὸ ἑνοριακὸ ναὸ τοῦ Ἁγ.
Γεωργίου.

28. Ἁγ. Δημήτριος

A. Ἀπόστολος, 1879.

α) σ. 2: *Παντελῆς Ν. Σαμαρᾶ / 1886.*

β) σ. 3: *Ναὸν Κ. Μήτρα / 1889.*

Στὸ ναὸ ὑπάρχει ἀκατάγραφο ἀκέφαλο Μηναῖο Ὁκτωβρίου ἀπὸ τὰ τέ-
λη τοῦ 18ου αἰ. καὶ στὰ μανουάλια οἱ ἐπιγραφές: *EK ΤΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟ-*
ΠΗΣ|ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΥΖΤΡΗ). ΔΑΜΙΑΝΟΥ|Δ. ΜΑΥΡΟΒΙΤΟΥ, καὶ ΕΡΓΟΝ: ΒΑ-
ΣΙΛΕΙΟΥ: Π: ΚΑΝΤΖΗ|ΕΚ. ΖΑΓΟΡΙΩΝ: ΤΗΣ. ΗΠΕΙΡΟΥ:|ΜΑΡΤΙΟΥ: 25:
1904.

29. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρα (ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη)

A. Εὐαγγέλιο, 1737 (ἀκατάγραφο).

Σὲ φ. ποῦ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὶς σελίδες 46-47 τοῦ συσταχωμέ-
νου Εὐαγγελιστάριου (α): *1748 μαρτιον I εφησάτι το παρον εβανγγελιον|*
ἴαφηροδθίσω τό παρον εβανγγελιον εἰς τιν παναγίαν ελεούσαν|παρα του
εἰσανου εμανδηλ διά μνειμῶσίνον αυτου καὶ δια μνει|μῶσίνον τὸν γονέον του

1. Ἀνάλογη σημασία ἔχουν βέβαια καὶ οἱ 5 κώδικες τῆς Μητρόπολης Καστοριάς
στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη (16ος-19ος αἰ.), ἐνῶ γιὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. τὰ 5 κατάστιχα
λασσῶν καὶ ἄλλων λογαριασμῶν ποῦ φυλάγονται στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστο-
ριάς καὶ γιὰ τὰ ὅποια ἐδῶ γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ λόγος. Συνοπτικὴ περιγραφή τους:
1. Κατάστιχο «παλαιῶν-νέων λασσῶν» καὶ λογαριασμῶν διδασκάλων, ψαλιῶν, εὐεργε-
σιῶν κ.λ. τῶν ἐτῶν 1838-1846· διαστάσεις 31×23 cm, φφ. 60 (πάνω ἀπὸ τὰ μισὰ φφ. ἄ-
γραφα). 2. Κατάστιχο, ἀνάλογο μὲ τὸ προηγούμενο, τῶν ἐτῶν 1841-1842, 1844 καὶ 1848·
διαστ. 31,5×21,5 cm, φφ. 80 (πάνω ἀπὸ τὰ μισὰ φφ. ἄγραφα). 3. Κατάστιχο ἐπιγραφόμε-
νο: «A' /Κατάστιχον /Καθημερινὸν τῶν λασσῶν/ Καστορίας 1846»· καλύπτει τὰ ἔτη
1846-1853· διαστ. 35,5×22,5 cm, φφ. 63 (γραμμένα μόνον τὰ φφ. 2-27). 4. Κατάστιχο ἀνά-
λογο μὲ τὰ προηγούμενα, στὴ ράχη τοῦ ὁποίου γράφει: «ΚΑΤΑΣΤΙΧΟΝ /ΓΙΟΡΓΙ/
ΚΟΣΤΑ»· καλύπτει τὰ ἔτη 1858-1876· διαστ. 37,5×25 cm, φφ. 141 (τὰ μισὰ περίπου ἄ-
γραφα). 5. Κατάστιχο τῶν ἐτῶν 1862-1868 καὶ 1884-1885· διαστ. 36×11 cm, φφ. 89 (πά-
νω ἀπὸ τὸ 1/3 αὐτῶν ἄγραφα). Γιὰ ἄλλα ἀνάλογα βιβλία ποῦ βρίσκονται στὴ Μητρό-
πολη καὶ στὸ Γυμνάσιον τῆς πόλεως βλ. Π. Τσαμίση, ὅ.π., 100.

2. Βλ. Γ. Χρηστίδη, ὅ.π., 389, A. Ὁρλάνδου, ὅ.π., 185, Π. Τσαμίση,
ὅ.π., 142 καὶ Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, ὅ.π., 242, ὑπόσημ. 11.

μανόηλ· μαλαματί· και θεόδορι· / έσονται τοϋς η μνειμή / είσάνεις εμανόηλ Γράφας¹, και (β): 1836 γιανης θεωχαρη κυρωπιλον / γραφω αμην / <τ>ην οιμερα το<υ> πασχα τογραφα.

Ύπόλοιποι ναοὺς τῆς ἐνορίας², στὴν Παναγία Τσιατσπαῖ σώζονται ἀκατάγραφα Παρακλητικὴ καὶ Ἀνθολόγιο τοῦ 18ου αἰ., ἀκέφαλα καὶ κολοβά, μαζί μὲ τὰ ἐξῆς σημειώματα μὲ μελάνι στὸν τοῖχο ἀριστερὰ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ³:

απέθανεν η φλορι[ο;] / 1763 [ωκτομ;]βριον 29 [1 λ.;]

1765 / απόθανε η ευγενία γινη του θ[ε]ωχάρι / μαίου 3

1771 / πεθανεν [η σου;] λτάνα σεπτεβριον 1[8;]

1782 δικεμβριού 1 εδωκα / τα πεδιά στον παπ(α) μανόλι

1785 ιανουαρίου τον μηλο / τον επήρεν [2-3 δ.].

Ἐξάλλου στὸν Ἁγ. Γεώργιο τοῦ Βουνοῦ, πάνω ἀπὸ τὴ Ν. εἴσοδο τοῦ ναοῦ, ἐσωτερικά, εἶναι σημειωμένο μὲ μελάνι: Ἐνθύμησις / 1752 Ἰουνίου 8 / ἐπάησα στὴν / βλαζιαν / θωμᾶς / ἱερεὺς⁴, ἐνὺ στὸ Β. τοῖχο τῆς Α. μεριάς τοῦ

1. Δημοσιεύθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς Χρηστίδη (δ.π., 343) καὶ Τσαμίση (δ.π., 142), ποὺ ἀντίστοιχα εἶδαν τὸ Εὐαγγέλιο στὸ σημερινὸ ἐνοριακὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ στὸν Ἁγ. Παντελεήμονα· ἐπίσης τὸ ἴδιο Εὐαγγέλιο ἐννοεῖ προφανῶς ὁ Ὁρλιάνδος (δ.π., 184), δταν γράφει ὅτι στὸν Ἁγ. Γεώργιο φυλασσόταν Εὐαγγέλιο μὲ τὴ χρονολογία 1748, ποὺ εἶναι ἡ χρονολογία τοῦ παραπάνω ἀφιερωτικοῦ σημειώματος. Στὸν «κύρ Γιαννάκη ἑμανουήλ» ἀναφέρεται ἐγγραφο τοῦ 1756 ποὺ σώζεται στὸν Ἁγ. Νικόλαο Δραγωτᾶ (βλ. σ. 314).

2. Στοὺς Ἁγ. Θεοδώρους δὲν βρέθηκε τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τὴ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 239, 246) Μηναιὸ Φεβρουαρίου τοῦ 1778 (ἀ.κ. 9/1), καθὼς καὶ τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο νεότερα βιβλία.

3. Τὰ σημειώματα ἐξαφανίζονται μὲ τὴν ἐλάχιστη τριβή. Γενικά οἱ τοιχογραφίες τοῦ Α. τοῖχου τοῦ ναοῦ (ὅπως καὶ ἄλλων ναῶν, π.χ. τοῦ Ἁγ. Νικολάου Καρύδη, τῆς Παναγίας Ρασιώτισσας κ.λ.) ἔχουν καταστραφῆ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ τὴ μούχλα ποὺ ἐπικρατοῦν, ἰδίως τὸ χειμῶνα. Σὲ ροὴ νερῶν ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνεπανόρθωτη καταστροφὴ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς (κυρίως στὸ μέσον, σὲ μιὰ πλατιὰ κατακόρυφη ζώνη) μιᾶς μεγάλῃς φορητῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ (122 × 85 cm, ποὺ ἀπὸ τὴν τεχντροπία, τὸ χαρακτῆρα τῶν γραμμάτων κ.λ., γίνεται φανερὸ ὅτι ζωγραφίστηκε ἀπὸ τὸ γνωστὸ ζωγράφο τοῦ 16ου αἰ. Ὀνούφριο, στὸν ὁποῖο ὀφείλονται καὶ οἱ δύο δεσποτικὲς εἰκόνας στοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους Γυμνασίου (ἀπὸ τὰ σωζόμενα μάλιστα τμήματα τῆς προκειμένης εἰκόνας φηίνεται ὅτι αὐτὴ ἦταν ἀκριβῶς ἴδια μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους· βλ. Γ. Γκολομπιά, Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Καστοριάς καὶ ὁ ζωγράφος Ὀνούφριος, «Μακεδονικά» 23, 1983, 348-352).

4. Εἶναι μᾶλλον ὁ οἰκονόμος Θωμᾶς ὁ κόφός, ἀφοῦ μάλιστα μοιάζει ὁ γραφικὸς χαρακτῆρας τῆς ἐνθύμησις μὲ αὐτὸν τῶν πολυάρθρωμην σημειωμάτων του εὐ βιβλία (βλ. σ. 322, ὑποσημ. 3 ἐδῶ). Τοῦ ἴδιου καὶ τὸ σημεῖωμα τοῦ 1749 δίπλα στὴν παραπάνω ἐνθύμηση, παρόμοιο μὲ αὐτὸ ποὺ βρίσκεται ἐξωτερικά πάνω ἀπὸ τὴ Ν. εἴσοδο τοῦ κυ-

νάρθηκα, πάνω στὴν παράσταση τοῦ πύρινου ποταμοῦ τῆς κόλασης, τὰ ἀκιδιογραφήματα: *ο κοσταν / τινος του / αχματα / γα, Καλογιάνης, καὶ αὐτα ο [δη]μιτρεις / του αχματα / γα* (χέρια 17ου ἢ ἀρχῶν 18ου αἰ.).

Ἐνορία Ἁγ. Λουκᾶ

30. Ἁγ. Λουκᾶς

A. Εὐαγγέλιο, 1737 (ἀ.κ. 5/18).

α) σ. 2: *αψμ' [=1740]:. Ιουλίον α':. / ἀφιερῶθη τὸ ἅγιον καὶ Ἱερὸν εὐαγγέλιον εἰς τὴν παναγίαν / τὴν θαυματουργήν¹. Ἱερατεόντος τοῦ ἁγίου Σακελλαρίου παπά / γεωργίου. / ὁ Σακελλαριος Κ(αστορίας):.*

B. Ψαλτήριο, ἀκέφ., 19ου αἰ.

α) πφ. τέλ.^v: *εἰς τοὺς 1861 ὀκτωμβρίου 4 ἡμέρα / τετραδὴ πήρσμε τὸ Ἄλογο / τὸ μαῦρο ἀπο τὸν φήτζον γρόσια 350.*

Γ. Ἀκολουθία Ὁσίου Ναούμ, 1859.

α) πφ. ἀρχ.: *Ἐκ τῶν τοῦ / Προωθιερέως / Ἀνθίμου Ἀναγνώστου / 1923.*

31. Ταξιάρχες

A. Εὐαγγέλιο, 1785 (ἀ.κ. 3/2).

α) πφ. στάχ. τέλ.: *ἐτὴ 1823 [8-9] πεδὴ τον εβᾶβφτησα τιν πασκαλ(ι)α / το χριστο απριληου.. 22.*

Στὴ σ. 2 τοῦ συσταχωμένου Εὐαγγελιστάριου (β): *ετὸς 1819 / θημηση οντας εχηροτόνηθηκα εγω παπαγιωανις / ηπο χηρος επησκοπου νεοφίτου μινας ηονναριος / ὁ, καὶ (γ): Τῶ χιλιοστῶ ἐνεακοσιοστῶ Δεύτερον ἔτος / 1902 — / Παρὰ τοῦ Αἰδεσιμοτάτῳ Παπᾶ Θεοχάρη / ἐκ τῆς Ἐνορίας Ἁγίου Παντελεήμονος.*

Στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα Τριώδιο 17ου ἢ 18ου αἰ. καὶ Ἀπόστολος 18ου ἢ α' μισοῦ 19ου αἰ., ἀκέφαλα.

ρίως ναοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Γ. Χρηστιδῆ, ὁ.π., 169, Α. Ὁρλάνδου, ὁ.π., 170 καὶ Π. Τσαμίση, ὁ.π., 133³ γιὰ τὸ σημείωμα στὴν ἐξωτερικὴ παράσταση τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, ποῦ σήμερα δὲν διακρίνεται, βλ. Α. Ὁρλάνδου, ὁ.π.

1. Ἐννοεῖται ἡ Παναγία Φανερωμένη (μὲ τὴ θαυματουργὴ εἰκόνα της), ποῦ ἀνῆκει στὴν ἴδια ἐνορία. Τὸ σημείωμα δημοσιεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Τσαμίση (ὁ.π., 141), ποῦ χρονολογεῖ ἐσφαλμένα τὸ Εὐαγγέλιο στὸ 1771.

32. "Αγ. 'Ιω. Προδρόμος

A. Μηναίο Μαρτίου, 1609 (συσταχωμένο με Μηναίο 'Απριλίου, 1603), (ά.κ. 2/5).

α) Στο ξύλο της στάχ. άρχ. ή παρακάτω μονοκοντυλιά:¹



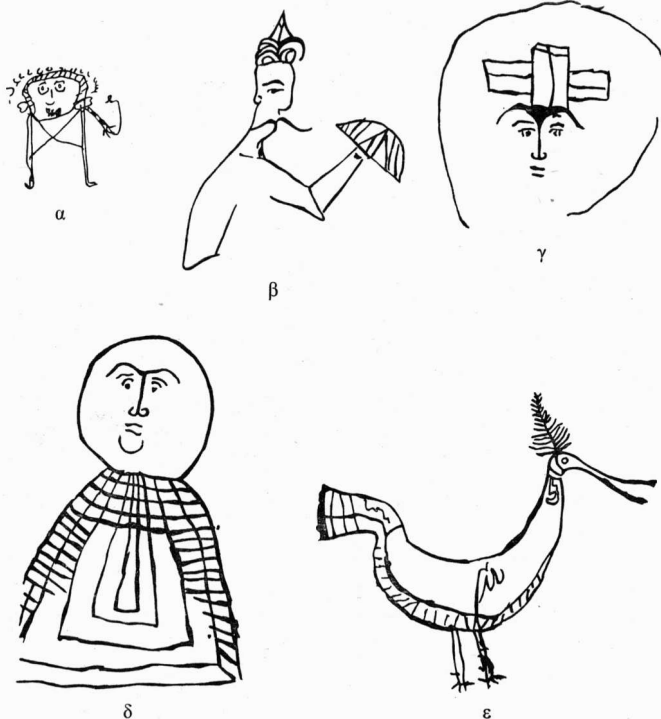
β) σ. τελευταία: *ῥαιτουτω ανθολογηων² ηνε|ναον τον ταξιαρ(χων)|
ῥαιτουτω ανθολογηον ηναι|του ραλη κοσταντηνου³ και|αφηροσεν ης των
ναον|τον παμιχηστον ταξηροχον|μιχαηλ και γαβοηηλ και ο|προς το παρι να
εχη τον|αγηων τριακοσιον και|δεκαοκτο θεοφορον παταιρον ημων, και παρὸ-
μοιο στο φ. α^v (χ. 17ου αϊ.).*

Στή στάχ. άρχ. και στο-τελευταίο φύλλο του βιβλίου, καθώς και στο φ. α^v του συσταχωμένου Μηναίου 'Απριλίου, υπάρχουν διάφορα σκίτσα του 17ου αϊ. (εϊκ. 5 β,γ,δ,ε).

1. Βλ. ύποσημ. 4 τής σ. 340.

2. 'Ο χαρακτηρισμός είναι λαθεμένος, αφού τὸ βιβλίο εἶναι Μηναίο Μαρτίου.

3. Πρόκειται γιὰ τὸν ἄρχοντα ποὺ τὸ 1622 ἀνέγειρε τὸν κοντινὸ ναὸ τῶν Ταξιαρ-
χῶν, ὅπου, σύμφωνα με τὸ σημεῖωμα, ἀνήκαν ἀρχικά καὶ τὰ παραπάνω συσταχωμένα
Μηναῖα (βλ. τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ, Γ. Χρηστίδη, δ.π., 168, Α. 'Ο ρ-
λ ά ν δ ο υ, δ.π., 171 καὶ Π. Τσαμίση, δ.π., 132). Τὸ 1677, δηλ. 55 χρόνια ἀργότερα,
κάποιος Ράλης Κωνσταντῖνου ἀφιερώνει ἕναν δίσκο στὸν ἐπίσης κοντινὸ 'Αγ. Λουκά
(ὁ δίσκος πιὸ πρόσφατα φυλασσόταν στὸν 'Αγ. Γεώργιο 'Ελεούσας· βλ. Γ. Χρηστί-
δ η, δ.π., 343 καὶ Α. 'Ο ρ λ ά ν δ ο υ, δ.π., 184). Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸν Ράλη Κωνστα-
ντῖνου Μουσελίμη, στὸν ὁποῖο ὀφείλεται ἡ ἀνέγερση τὸ 1701 τοῦ 'Αγ. 'Ιω. Προδρό-
μου ποὺ ἐξετάζουμε καὶ τὸ τέμπλο τοῦ ἴδιου ναοῦ (βλ. Γ. Χρηστίδη, δ.π., 168, Α.
'Ο ρ λ ά ν δ ο υ, δ.π., 176-177 καὶ Π. Τσαμίση, δ.π., 138-139). Οἱ ἐπεργασίες καὶ τῶν
δύο πρὸς ναοὺς τῆς ἐνορίας 'Αγ. Λουκά καὶ ἡ σύμπτωση τῶν ὀνομάτων τους μᾶς κά-
νει νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ δεῦτερος ἦταν ἐγγονὸς τοῦ πρώτου. Γιὰ τὸν Ράλη Μουσελίμη
βλ. π.χ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 40 καὶ 86, Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754, φ. 3
(«ὁ ἐνδοξώτατος ἄρχων μουσελήμης μακαρίτης κύρ ράλης Κωνσταντῖνου»), Μ. Κ α-
λ ι ν δ έ ρ η, 'Ο κῶδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης (1686-), Θεσσαλονικὴ
1974, 87 καὶ Π. Ζάττα, δ.π., 30, 32.



Εἰκ. 5. Σκίτσα 17ου αἰ. σὲ βιβλία τοῦ Ἁγ. Θωμᾶ Μονζεβίκη (α) καὶ τοῦ Ἁγ. Ἰω. Προδρόμου ἐνορίας Ἁγ. Λουκᾶ (β, γ, δ, ε).

Β. Μηναιο Ὀκτωβρίου (συσταχωμένο με Μηναιο Σεπτεμβρίου), 1610 (ἀ.κ. 2/16).

α) σ. τελευταία: 1613 ἡμηνή οκτοβρηον 28 / ημερα κρηακή / ηδα ης τὸν ηπνο μου / που μεφάγεν φη / δη στὸ ποδάρη, καὶ πιδ κάτω (β): ναφα.

Γ. Μηναιο Ἰανουαρίου (συσταχωμένο με Μηναιο Φεβρουαρίου), 1689 (ἀ.κ. 2/6).

α) πφ. 2: ἐτοῦτο τῶ μυνέω εἶναι τοῦ παπ(ὰ) Γεοργιον' καὶ ὀποιος / να τῶ πάρη νὰ εἶναι ἀφόρεσμένος καταραμένος (χ. α' μισοῦ 18ου αἰ.).

Δ. Παρακλητική, 1719 (ἀ.κ. 2/8).

α) πφ. στάχ. τέλ. (ἀνάποδα): διάφορα ὀνόματα (σβετο, τραηανε, ρησο, κοζη, νεδο, λετζο κ.λ.: χ. 18ου αἰ.).

β) σὲ ἔνθετο χαρτί: Ἐντοιμότατε, παπᾶ δαμιονέ | Παρακαλῶ νὰ ὀρίσετε εἰς τοὺς γάμους. τοῦ υἱοῦ μου πέτρε | καὶ δήμητρη [=Δήμητρας] τὴν πορασκέβην περὶ τὰς 3. ὁρὰς εἰς τὸ | δακτυλίδη καὶ τὸ σάβατον βράδη μετὰ τὸν δείπνον εἰς | τὸν χορὸν καὶ τὴν κύριακην περὶ τὰς 4. ὁρὰς καὶ περὶ | τὰς 6 νὰ συνοδεύσομεν τοὺς νεονίμφους εἰς τὰ στεφανόματα | καὶ ἐκίθειν εἰς τὸν χορὸν νὰ ἀξιοθεῖς καὶ εἰς τὰ ἀρχόντοπου | λὰ σου 1872. Ἰανουαρίου 21 Ζήσης μανιακότης¹.

Ε. Εὐχολόγιο, ἀκέφ., 18ου αἰ. (ἀ.κ. 2/12).

Στὴ στάχωση βρίσκονται σὲ κακὴ κατάσταση 3 περιγραμμένα φύλλα ἀπὸ Εὐαγγελιστάριο τοῦ 12ου αἰ. (εἰκ. 6), τὰ δύο κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα τῆς πίσω ὄψης τῆς στάχωσης καὶ τὸ ἄλλο κάτω ὑπὸ τὸ πφ. στάχ. ἀρχ.² σωζόμενες διαστάσεις: 23,5×16,5 cm.

Στὸ πφ. στάχ. ἀρχ. σκίτσο δύο ἱεραρχῶν καὶ διάφορα προχειρογραφήματα, ὅπως (α): παπ(α) ἀνδρεα, ἀγιωτάτης/πρότοις Ἰουστινιανῆς, 1777, τῆς τιμωτάτοις/χρησιμωτάτοις κ.λ. καὶ ὀνόματα, ὅπως (β): ἀσάνως, μπάκος, παλάσας, κοῦζος, χραιομαλενας κ.λ. (χ. β' μισοῦ 18ου αἰ.).

γ) σ. 144: παῦλος ὁ τοῦ σα | κελλαριόν γρά | φας ἐν τῷ βι | βλίφ εὐχολόγιον | μαῖον 22 | 1792 νὰ | [2 σειρῆς δ.] | γραμμένα | [2 σειρῆς δ.] | ἀμῖν.

δ) σ. 288: Ἰωάννης τρι | ανταφίλλοῦ | γρᾶφας (χ. β' μισοῦ 18ου αἰ.).

ΣΤ. Ἀνθολόγιο, ἀκέφ., 18ου αἰ. (ἀ.κ. 2/15).

α) σ. 402: ναομνη | ος σφε | τκου— | 1803.

Στὸν Ἅγ. Νικόλαο (Τζώτζα) τῆς ἴδιας ἐνορίας σώζεται ἀκατάγραφο ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ Μηναιο τοῦ 18ου αἰ.

1. Ἀπὸ τὸ Μανιάκι (Μανιάκου).

2. Ἄλλα 3 πφ. βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα τῆς μπροστινῆς ὄψης τῆς στάχωσης, ὅπως δείχνουν τὰ ὑπολείμματα τους γύρω ἀπὸ τῆς πόρπες τῆς· τὰ γράμματα μᾶς ὄψης τοῦ ἐνὸς ἀπὸ αὐτὰ διαπότισαν μὲ τὴ μελάνη τους τὸ ξύλο τῆς στάχωσης καὶ ἀποτυπώθηκαν πάνω του ἀρνητικά. Στὸ ἴδιο Εὐαγγελιστάριο ἀνῆκε καὶ τὸ φύλλο ποῦ διατηρεῖται στὸ προσωρινὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Καστοριάς, στὸ ναὸ τοῦ Ἅγ. Σπυρίδωνα (βλ. σ. 341).

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝ¹

- 'Αβδουρραχμάν-ζαδὲ Σουλεϊμάν μπέης σ. 306*
- 'Αδριανούπολη 13Γγ
- 'Αθανάσιος μητροπολίτης Καστοριάς 26Ββ
- 'Αθανασίου Θωμᾶς 6Ββ
- 'Αθανασίου Χρυσῶς σ. 305*
- 'Αναγνώστου 'Ανθιμος 30Γα
- 'Αναστασία μοναχή σ. 329*
- 'Αναστάσιος παπᾶς 26Γστ
- 'Ανδρέας παπᾶς 32Εα
- 'Ανθιμος Δ' οἰκομ. πατριάρχης σ. 326-328
- 'Αντωνίου Κωνσταντίνος παπᾶς 3Θα
- 'Αργιοπούλας (;) 14Δβ
- 'Αργυρὸς παπᾶς 13Αα
- 'Αργυροῦ Γεώργιος σ. 338*
- 'Αστεριάδης Σάκης 8ΣΤα
- 'Αχιμάταγα Κωνσταντίνος καὶ Δημήτρης σ. 351
- Βαθὺ Προύσας 17Ηα
- Βαριμέζη Γιάννης σ. 324
- Βαρσέμης 27Ββ
- Βασίλειος παπᾶς σ. 318
- Βέλικος (;) σ. 328
- Βενιζέλος Ε. 26Δα
- Βιέννη σ. 349
- Βλάχος Γιώργης 16Βδ
- Βλαχοστέργαινα Ναούμα 2Γα
- Βόλτσος 27Ββ
- Βρίζας 3Ζβ
- Βυθικούκι 13Αα
- Γαβριήλ ἠγούμενος σ. 329
- Γεννάδιος μητροπολίτης Καστοριάς σ. 307
- Γερβάσιος σκευοφύλακας σ. 329
- Γερμανὸς (Καραβαγγέλης) μητροπολίτης Καστοριάς σ. 313
- Γέροντας Γεώργιος Α. σ. 298*
- Γεώργης παπᾶς σ. 329, 32Γα
- Γεώργιος παπᾶς καὶ σακελλάριος 30Αα
- Γεώργιος παπᾶς 2Αγ, 2Εα, 21Γγ
- Γεωργίου Ναούμης σ. 323*
- Γιαννακὸς γιατρός σ. 313
- Γιάννης παπᾶς 13Βα
- Γιώργη Κωνσταντίνος 16Γα
- Γιώργης παπᾶς (;) 10Γγ
- Γιωργιβίτζης Θεόδωρος παπᾶς 8Γα
- Γκαρτζαλιῆς Νικόλαος 2Γα
- Γκέρος 'Ηλίας Δ. 5Γα
- Γκολογκίνας 'Ιωάννης Κ. σ. 340
- Γλυκονέρι 6ΣΤστ
- Δάγκανας Κωνσταντίνος 6ΣΤδ, ε
- Δαμιανὸς παπᾶς βλ. Παρίσης Δαμιανὸς
- Δαμιανοῦ Κωνσταντίνος 6ΣΤα
- Δαυιδ ὁ Μυτιλήναιος μητροπολίτης Καστοριάς σ. 305*, σ. 308*
- Δέλιος Κωνσταντίνος 3Βα
- Δεμπενιώτης 'Αχιλλεὺς Τ. 26ΣΤα
- Δημήτρης παπᾶς 6Γβ, 6ΣΤα, β
- Δημήτρης παπᾶς σ. 345
- Δημητριάδης Ζδρσκος παπᾶς 23Αα, (β)
- Δημητρίου Γεώργιος σ. 311
- Δήμου 'Αντώνιος Δ. 10ΣΤα
- Δήμτσος Κάτζο 10Γβ
- Διαμαντῆ Δημήτριος 9Γε
- Διονυσία μοναχή σ. 329*
- Διονύσιος Β' ἐπίσκοπος Σόλωνος σ. 315
- Διονύσιος Ε' οἰκομ. πατριάρχης σ. 343*
- Διονύσιος μητροπολίτης Καστοριάς σ. 304*
- Δουμπιά Χαλκιδικῆς 8ΣΤα
- Δραγάσης 'Ιωάννης 16Δα, β
- Δρανόβαινη σ. 311
- 'Εβρενὸς Γαζῆ σ. 308
- 'Εμμανουήλ 'Ιωάννης 29Αα

1. Οἱ παραπομπὲς μέσα σὲ παρένθεση δείχνουν σημειώματα πού ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο πρόσωπο χωρὶς τὸ ἴδιο νὰ κατονομάζεται σ' αὐτά, ἐνῶ αὐτὲς μὲ ἀστερίσκο παραπέμπουν στὶς ὑποσημειώσεις τῆς ἀντίστοιχης σελίδας.

- Ζαχαρινός (;) Μάνθου Τόλης σ. 345
 Ζαγόρια σ. 349
 Ζαγοριτζανη σ. 343
 Ζάχος 6ΣΤγ
 Ζήκος Ἰωάννης παπᾶς 1Αβ, (3Ηβ), σ. 314*
 Ζήκου Ἰωάννης 6Βα
 Ζηπίδης Ἰωάννης 27Δα
 Ζουτζάντζες Δημήτρης 15Γα
 Ζράλτση (;) 9Ζα
 Ζωσιμᾶς Ἀχριδῶν σ. 319*
- Ἴησαῖα (μοναχός) 4Αα, 19Αα(;)
- Θεοφάνης ἱεροδιάκονος 2Αα, (β)
 Θεοφύλακτος μοναχός σ. 329*
 Θεοχάρης παπᾶς σ. 318, σ. 348, 31Αγ
 Θωμᾶς οἰκονόμος 9Γβ, (10Αα), 10Γα,
 (10Δα),β,γ, σ. 329, 14Βα, 15Αα,β, 15Βα,
 (19Αβ), 26Γγ, (27Γα),β, σ. 350, 3Αβ(;) 21Αβ(;)
- Θωμᾶς παπᾶς 15Δα
 Θωμόπουλος (;) Δημήτριος 14Γα
 Θῶμος Ἀλέξιος σ. 340
- Ἰβηρίτης Δανιὴλ 4Αα
 Ἰαρίων μητροπολίτης Καστοριάς σ. 308*
 Ἰσιδωρίδης Μενέλαος Δ. 2ΣΤγ
 Ἰωάννης παπᾶς 13Γδ, (ε), 31Αβ
 Ἰωᾶσαφ μητροπολίτης Καστοριάς σ. .04*
- Καλεβιστιανός παπα-Χρῆστος 12Αβ, (γ)
 Καλεβιστινός Χρῆστος σ. 348
 Καντζῆς Βασίλειος Π. σ. 349
 Καραβιδᾶς Θεοχάρης Δ. 6Γγ
 Καραμπίνας σ. 298*
 Καστανιώτες Κώστας καὶ Ἀναγνώστης
 σ. 310
 Καστριώτης Γεώργιος σ. 319*, σ. 322*
 Κίτζος παπᾶς σ. 329
 Κοβάτζης Θωμᾶς 9Αζ
 Κοκκαλέναινα 10Γε
 Κοκορδάκος 16Ββ
 Κόλα Λάζος σ. 348
 Κονδύλης Κωνσταντῖνος Δ. 17Ζβ
 Κορυτσά σ. 318
 Κοσμάς ὁ Αἰτωλός σ. 316*
 Κοτόνουμη Μαρία 12Αβ,γ
- Κουραβάσης 13Εα
 Κράχος παπᾶς σ. 320, σ. 324
 Κύριλλος Β' πατριάρχης Ἱεροσολύμων
 σ. 328
 Κύριλλος μητροπολίτης Καστοριάς 2Εα, 26Εα
 Κυρόπουλος Γιάννης Θ. 29Αβ
 Κυρόπουλος Θεοχάρης Γ. 17ΣΤα
 Κύρος Εὐαγγέλης σ. 343
 Κωνσταντῖνος παπᾶς 2Εβ, 9Ζα
 Κωνσταντῖνος παπᾶς 14Αα
 Κωνσταντίνου Ράλης 32Αβ
 Κωνσταντῖος οἰκουμ. πατριάρχης σ. 309
 Κωνσταντῖνος μητροπολίτης Καστοριάς
 σ. 308*
 Κώστα Γιώργης σ. 349*
 Κώστας παπᾶς 8Αα, 10Αα
 Κωστίτζης ἢ Κωστίκης σ. 320
- Λάρισα σ. 335*
 Λαχανᾶς Βασίλειος Θ. 17Θα
 Λεπίδης Ἰωακείμ μητροπολίτης Καστο-
 ριάς 17Θα
 Λιάκος Σωτήριος παπᾶς 14Αα, σ. 334
 Λίτσκας Βασίλειος οἰκονόμος 2Ζβ, σ. 328,
 20Αβ, 21Δα, σ. 343, 22Αβ
 Λίτσκας Ἰωάννης παπα-Βασιλείου 21Ζβ
 Λίτσκας Κωνσταντῖνος παπα-Βασιλείου
 2ΣΤδ, 6Γδ
 Λίτσκας Σπυριδῶν παπα-Βασιλείου 21Ζα
 Λότζικας 27Ββ
- Μαγγίλα 15Δα
 Μακρῆ Νικόλαος σ. 340
 Μάλκου Θεοχάρης 9Γε, σ. 298*
 Μανδακάσης Θωμᾶς σ. 298*
 Μανιακότης Ζήσης 32Δβ
 Μανόλης παπᾶς 9Γα, σ. 328-330
 Μανόλης παπᾶς σ. 350
 Μάντζαρης Δημήτρης 21Γζ
 Μαντζάρης 20Αα
 Μάρκος παπᾶς 1Αα, 2Αε,στ, 3Ηα, 8Γβ
 Ματούτζιο Ἐλαία 2Γα
 Μαυροβίτης Δαμιανός Δ. σ. 349
 Μαύροβο 3Ζα, 16Βα
 Μαχαίρᾶς (;) Μιχαὴλ Α. σ. 318
 Μαχμούτης σουλτάνος 9Γδ

Μελᾶς Παῦλος σ. 348
 Μήτηρας Ναοὺμ Κ. 28Αβ
 Μήτηρος ζωγράφου σ. 341
 Μήτηρου Γεώργιος Ν. 15Αδ
 Μιχαήλ Κωνσταντίνος σ. 298*
 Μιχάλη Νικόλαος 10Ββ
 Modiano Repée σ. 337
 Μουσελίμης Ράλης σ. 298*, σ. 352*
 Μουστάκας Γεώργιος Ν. 13Εβ, 15Αγ
 Μπακάλης Ἰωάννης; Η. 6Γγ
 Μπακάλης Φίλιππος Π. 7Αα
 Μπάλτζος Κωνσταντίνος Δ. 17Αα
 Μπέφας Στέργιος Β. σ. 340
 Μπογατζώτης Δήμος 13Εα
 Μπορμπότζος παπᾶς σ. 320, σ. 324
 Μυλωνᾶς Ἀλέκος Α. 21α
 Μυλωνᾶς Ἀλέξος 26Γζ
 Μυλωνᾶς Ἰωάννης Στίλου 10Γδ

Ναοὺμ οἰκονόμος 3Αδ, 9Γζ, σ. 328, σ. 330
 Ναοὺμ (;) παπᾶς σ. 340
 Ναούμης λαλάς 21Γε
 Νέα Ὑόρκη 3Ζβ
 Νέβεςκα σ. 340
 Νεόφυτος μητροπολίτης Καστοριάς
 26Γστ, 31Αβ
 Νεόφυτος παπᾶς 9Αια
 Νεπαχτίτης σ. 320, σ. 324
 Νεστράμι 2Αγ
 Νικηφόρος μητροπολίτης Καστοριάς
 2Αδ, 2Γδ, σ. 310, 9Ζα, σ. 324, 23Αβ,
 25Αα, σ. 308*
 Νικόλαος παπᾶς 15Ββ,(γ,δ,ε,στ)
 Νικολάου Ἀναστάσιος 6ΣΤα
 Νικολάου Στέφανος σ. 344
 Νικολός Γιάννος σ. 310
 Νοβάκος παπᾶς σ. 320, σ. 324
 Ντέντου Ἀθανάσιος σ. 338*
 Ντίκας Γεώργιος 3Δα

ἽΟμοτζκο σ. 348
 Ὀνούφριος ζωγράφος σ. 350*
 Ὀσμάνης σουλτάνος 9Γδ

Πάκος παπᾶς σ. 320, σ. 324
 Παναγιωδόρου Παῦλος καὶ Κωνσταντίνος
 16Ββ

Παναγιώτης παπᾶς(;) 9Αβ
 Παπααναστασίου Δημήτριος σ. 348
 Παπαγεωργίου Γεώργιος Θ. 15Αη
 Παπαγεωργίου Μάρκος παπᾶς βλ. Μάρκος
 παπᾶς
 Παπαδημητρίου Γεώργιος 15Αε
 Παπαϊωάννου Σωτήριος Χ. 6Δα
 Παπακωνσταντίνου Γιαννάκης 16Γβ
 Παπαμαντζάρης Ι. σ. 308*
 Παπαμόσχος 6ΣΤβ
 Παπαναοὺμ Σωτήριος Δ. 16Ββ, γ
 Παπανικολάου Νάνος 13Δα
 Παπαντίνας Ναοὺμ Ν. 6ΣΤα
 Παπαπολύχρονου Παναγιώτης Κ. 2Θα
 Παπαράλη Γεώργιος 9Γε
 Παπαρίζος Πέτρος παπᾶς 6Εβ, 6ΣΤστ
 Παπασιδέρης Ἀναστάσιος Γ. 15Αστ
 Παρίσης Δαμιανὸς Σ. παπᾶς 3Ζα, 4Αβ,
 21Βα, 21Εα, 21ΣΤα,(β), 22Αα, 23Βα,
 26ΣΤβ, 32Δβ
 Πασχάλης Γ. 8Γα
 Πασχάλης Γεώργιος Κ. 15Αζ
 Πελετέκης Μιχαήλ σ. 344
 Πέστηνη 25Αγ
 Πέστη 8Γα
 Πέτρου Ἀθανάσιος 16Βα
 Πεῦκο 6Εβ
 Πόλη (;) Ναοὺμ 6Αβ, σ. 324
 Πόρος 16Δα
 Πούσκας (;) σ. 328

Ραδινοῦ Ζουπάνος σ. 320*
 Ράλη Ἀποστόλης σ. 345
 Ραψάνη σ. 322*

Σαῖν μπέης 16Βγ
 Σακελλαρίου Παῦλος 27Αα, 32Εγ
 Σάλεσι 6Δα, 9Ζα(;))
 Σαμαρᾶς Ζήσης 2Γα
 Σαμαρᾶς(;) Μιχάλης 16Ββ
 Σαμαρᾶς Παντελῆς Ν. 28Αα
 Σαράφης Κωνσταντίνος Ν. 15Εα, 17Ζα
 Σελ(πι)τζῶτες Παναγιώτης καὶ Ἀνδρέας
 σ. 310
 Σέρβος Δημήτριος σ. 310
 Σερμπίνος Μανόλης 12Αα, 13Ββ
 Σέτομα 14Ββ

- Σιδέρης 13Bγ
 Σιδέρης 3Eα
 Σιλίκουφος Ἰωάννης σ. 320, σ. 324-325
 Σιοτοχτής 27Bβ
 Σιούτας Ἀλέξανδρος 2Hγ
 Σιταργιά 27Eα
 Σίφνος 16Δα
 Σκαπέρδας Ἀναστάσης 13Eα
 Σκαπέρδας Βασίλειος Γ. 10ΣΤα
 Σκαπέρδας Πολύχρονος 10Bα
 Σκεμπετζής 13Bγ
 Σκούταρης 26Bβ
 Σλήμνιτσα(;) 7Aβ
 Σόλωνος ἐπισκοπή σ. 313
 Σούκα Ἀργύριος Ν. 6Eα
 Σούτζιστα 14Bβ
 Σουφαράκης 3ΣΤα
 Σπαχιλοῦκι 14Bβ
 Σπυριδόνης Διαμαντής 13Eα
 Σταγίση Γκίνης σ. 325
 Στάθης παπᾶς (Παπαστάθαινα) 13Bγ,
 σ. 345
 Σταματάκης Παναγιώτης σ. 310
 Σταμάτη Γιώργης 6Γα
 Στέντσκο (;) 9Aζ
 Στέφου Γιώργης σ. 318
 Στράτος παπᾶς σ. 329
 Στρέζος 11Aα
- Σφέτκου Ναούμ 32ΣΤα, 3Aγ
 Τάτιαρη Ναούμης 16Bβ
 Τέλη Διαμαντής 2Γγ
 Τέρπος παπᾶς σ. 313
 Τζίφνας Γεώργης Μ. σ. 337
 Τομόπουλος (;) Δημήτριος 14Γα
 Τριαντάφυλλος παπᾶς 8Aα,(β)
 Τριαντάφυλλου Ἰωάννης 32Eδ
 Τρίκαλα σ. 335*
 Τσαριτσάνη σ. 322*
 Τσέας Δημήτριος 8Eα, 10Γστ, 10Zα, (17Γα,
 β,γ,δ,ε,στ),ζ, 17Δα, (17Eα,β),γ, (26Δα,β)
 Τσερνό(β)λιστα σ. 348
 Τσιρίλοβο σ. 335*
 Τσιτσιμίδας Ἰωάννης παπᾶς 17Hα
 Τύπου Βασίλειος 9ΣΤα
 Τύρναβος σ. 335*
- Φάνης παπᾶς 9Γγ
 Φιλάρετος μητροπολίτης Καστοριάς
 21ΣΤα
 Φίτζος 30Bα
- Χέρης (;) Σίνας 9Aθ,ι
 Χούρτα Ἀναστάσης 12Aβ
 Χρήστος παπᾶς 12Aβ,(γ)
 Χρούπιστα σ. 336*

SUMMARY

George Golobias, *The Handwritten Notes of the Ecclesiastic Books of Kastoria.*

In many churches of Kastoria are saved until today old printed ecclesiastic books, the remains of a rich heritage of manuscripts and printed books, which were to be found there until the end of the last century, and which unfortunately diminish in number every year. In most of these books, in various parts, there are notes, written usually by the priests of the parish, where the book belonged at the time, but also written by other persons related to the church. These notes, which cover chronologically the last four centuries, present with a simple and spontaneous language historical evidence (ecclesiastic, demographic, social, educational etc.) useful to the study of the history of Kastoria and the hellenism in general.

In this work, the above mentioned notes are recorded methodically, according to parish, church and book. At the same time there are noted the catalogues of the parishioners and some sheets of manuscript codices which were found, as well as the incisions and notes in ink, the ones that was possible to be read on the walls of the churches, and the inscriptions on portable utensils (chalices, candelabri etc., except the icons). Furthermore, taking the opportunity from relevant notes, it is considered the problem of the localization of the cathedral of Kastoria, before its present site, and the time of its transfer. There are also indicated unknown names of monasteries and churches of the town and is explained the way in which its parishes have taken their final names.